МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА РЯБОШАПКА

ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Монографія

2-видання доповнене та перероблене

Умань
Видавець «Сочінський М. М.
2024

УДК 373.2.016:51(02)
Р98

Рецензенти:

Іщенко Людмила Валентинівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Гаврилюк Світлана Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Піковець Наталія Вікторівна, кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології КНЗ Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 18 від 30 квітня 2024 р.)

Рябошапка О. В.

Р98 Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку : монографія / Ольга Володимирівна Рябошапка ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – 2-ге вид. перероб. та допов. – Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2024. – 306 с.

ISBN 978-966-304-539-9

Монографія присвячена дослідженню проблеми виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку: науково обґрунтовано педагогічні умови виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; подано авторське тлумачення понять «поважне ставлення дитини до людей похилого віку» та «вихованість в дитини поважного ставлення до людей похилого віку»; визначено зміст, компоненти, критерії, показники та схарактеризовано рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у дітей 5-6-го років життя; додано психолого-педагогічну характеристику дітей покоління Зет та Альфа; розкрито психологію людей похилого віку; представлено експериментальну модель і методику реалізації педагогічних умов виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Видання адресоване викладачам, студентам закладів вищої освіти, спеціалістам у галузі дошкільної освіти, батькам.

УДК 373.2.016:51(02)

ISBN 978-966-304-539-9 © Рябошапка О. В., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ 7
1.1. Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку як педагогічна проблема 7
1.2. Змістова характеристика ключових понять дослідження..... 25
1.3. Характеристика людей похилого віку. Соціальне забезпечення людей похилого віку у різних країнах світу..... 38
1.4. Характеристика дітей покоління Зет та Альфа, особливості їх навчання та виховання. Взаємодія з людьми похилого віку…… 45
Розділ 2. ДІАГНОСТИКА ВИХОВАНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ 59
2.1. Теоретичні позиції методики діагностування рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку..... 59
2.2. Результати проведення констатувального етапу експерименту..... 72
Розділ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ…….. 106
3.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов та педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку 106
3.2. Експериментальна перевірка педагогічних умов виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку..... 117
3.3. Порівняльний аналіз рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на констатувальному та формувальному етапах 149
ПІСЛЯМОВА 170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 173
ДОДАТКИ 188

ПЕРЕДМОВА

Гуманістичні перетворення, що відбуваються в усіх сферах нашого суспільства і в освіті, зокрема, актуалізують потребу переосмислення сутності процесу виховання і визначення нових підходів, що сприяють повноцінному і своєчасному розвитку дітей.

Сьогодні можна спостерігати очевидний сплеск інтересу наукового та суспільного життя в країні і за кордоном до численних і різноманітних проблем пізнього періоду життя людини. Підвищена увага до проблем старості і старіння пояснюється, зокрема, значним збільшенням частки літніх людей у структурі населення економічно розвинених країн, яка, в певній мірі, вимагає відмови від уявлень про старість як періоді інволюції. Проблема цінності старості, її ідеалу стає істотним елементом психологічного клімату суспільства, що створює комфорт або дискомфорт літнім людям. Високий статус літніх людей в суспільстві має забезпечити, в першу чергу, ціннісне ставлення до них з боку близьких.

Таке ставлення не може виникнути стихійно, тому важливо, щоб у суспільному та сімейному вихованні прищеплення дітям розуміння і поваги до старших займало б гідне місце.

Реформування змісту освіти на законодавчому рівні підтверджують нагальну потребу надання більшої уваги питанням морального виховання зростаючого покоління загалом, і вихованню поважного ставлення до старших зокрема.

Аналіз філософських та психолого-педагогічних праць дає підстави констатувати актуальність означеної проблеми, різноманітні аспекти якої стали підґрунтями численних досліджень українських та зарубіжних учених. Основоположними для започаткованого дослідження стали теорії розвитку особистості, положення про особистісно орієнтований та компетентнісний підходи (Ш. Амонашвілі, І. Бех, О. Коберник, О. Кононко, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін.); теорії ставлень; про дошкільний вік як сензитивний період у формуванні особистості, що здійснюється в єдності пізнання, спілкування та діяльності (О. Бутенко, Л. Іщенко, Т. Кочубей, Н. Трофаїла та ін.); про необхідність урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі виховання (О. Запорожець, Т. Пироженко, П. Статмен та ін.); дослідження з питань виховання моральних якостей особистості (І. Білецька, М. Гагарін, К. Журба, О. Косарєва, Т. Кочубей, М. Машовець, Т. Пониманська, О. Проскура, О. Столяренко та ін.), які розроблялися

з урахуванням творчої спадщини відомих діячів культури і освіти минулого (Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін.).

У педагогічному дискурсі окремі прояви моральних ставлень презентовано низкою дисертаційних досліджень: гуманні взаємини (А. Гончаренко, В. Павленчик, І. Сіданіч та ін.); турботливість (І. Дьоміна, М. Тимошенко та ін.), милосердя (І. Княжева); чуйність (Т. Пономаренко); взаємодопомога (А. Виноградова, Т. Репіна та ін.).

Натомість, в епоху глобальних економічних і суспільних змін сучасна сім'я переживає трансформацію міжпоколінних відносин, зазнає глибокої кризи, піддається процесам соціальної та духовної деформації. Відбувається руйнація усталених морально-етичних норм життєдіяльності родини через зростання нестабільності шлюбу, конфліктності у взаєминах між поколіннями, ігнорування батьківських обов'язків, зміну соціального та психологічного статусу батьків, невтручання бабусь і дідусів у виховання онуків, що негативно позначається на ставленні дитини до родини та її виховних функцій.

Пропри наявну значну кількість наукових праць і належне розроблення ученими різних аспектів морального виховання, залишаються недостатньо вивченими особливості й основні напрями діяльності закладів дошкільної освіти щодо виховання в старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку як важливого складника морального виховання; не розроблено методики, спрямованої на педагогічну підтримку батьків у вихованні в дітей означеної моральної якості.

Соціально-педагогічна значущість та недостатня теоретична і методична розробленість проблеми виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку вимагають її науково-методичного обґрунтування, що, у свою чергу, потребує розробки комплексу завдань:

1. Здійснити аналіз стану дослідження проблеми та уточнити сутність ключових понять.
2. Надати психолого-педагогічну характеристику людей похилого віку та дітей сучасних поколінь (Зет та Альфа).
3. Розкрити особливості взаємин дітей старшого дошкільного віку та людей похилого віку.

4. Визначити критерії, показники і схарактеризувати рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

5. Спроектувати та апробувати педагогічну модель виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови її реалізації.

Реалізації поставлених завдань і присвячуються наступні розділи монографії.

Розділ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку як педагогічна проблема

Зважаючи, що у науковій літературі категорія «поважне ставлення» традиційно розглядається як складник моральності особистості, стан розробленості проблеми виховання поважного ставлення у старших дошкільників до людей похилого віку здійснювався нами крізь призму морального виховання.

Аналіз і систематизація джерельної бази дозволили класифікувати наукову літературу в контексті теми нашого дослідження на кілька груп.

До *першої групи* нами віднесено роботи, присвячені філософським та психолого-педагогічним основам морального розвитку особистості та формування в неї загальнолюдських моральних цінностей.

Аналіз філософських джерел дав змогу констатувати, що моральне виховання є важливою проблемою, беручи свій початок із давніх часів, а розуміння сутності морального виховання значною мірою залежить від історичної епохи, суспільної формації, місця людини у суспільстві, стилі її життя.

Свідченням спроби філософського осмислення природи моралі, моральності, моральних цінностей, моральної поведінки людини через співвідношення життєвих благ і мети є праці філософів Античності (Аристотель, Епікур, Конфуцій, Лукрецій, Платон, Сенека, Сократ та ін.). Так, за Сократом, людська свідомість не мислима без становлення моральності, яка відображається у моральній поведінці; моральна поведінка залежить від морального вибору людини, що визначається обсягом її знань. Тобто, провідними чинниками морального розвитку людини Сократ визначив освіченість людини, моральну поведінку, моральний вибір і моральні знання. Моральне виховання філософ невід’ємно пов'язував із самовихованням, оскільки, формування переконань передбачає довготривалу працю над собою. Процес самовдосконалення особистості Сократ трактував як такий, що триває впродовж усього свідомого людського життя.

Згідно з вченнями Платона і Аристотеля, весь процес виховання має бути спрямованим на розвиток гармонійної особистості, за панівної ролі естетичного і морального виховання. Вирішальну роль у моральному розвитку особистості Платон відводить доброчинності. На переконання філософа, саме доброчинність, прагнення до богоподібності, дотримання божественно встановлених законів філософ є головними передумовами і чинниками морального розвитку. У свою чергу, Аристотель зауважував, що виховання доброчинностей (добрі звички, виховання) залежить від природи людини, применшуючи тим самим роль освіти у розвитку моральних знань та моральних переконань особистості. За визначенням філософа, головна мета виховання полягає у моральному розвитку особистості; а мета моралі – навчити людину стати моральною, а разом з тим і щасливою [4].

Розвивати суспільство на засадах доброчинності та високоморальної поведінки закликав і Конфуцій. Першість серед моральних чеснот філософ відвів людяності. Серед чинників морального розвитку Конфуцій також виокремив середовище та приклад добродійної діяльності.

Дослідження ідей мислителів періоду Середньовіччя (Ф. Аквінський, К. Кентерберійський, Е. Понтійський та ін.) дозволило розглядати моральне виховання, моральний розвиток людини як осягнення Бога та служіння йому.

У філософії періоду Відродження з'являється новий напрям – гуманізм, основні ідея якого – утвердження людини як творця власної долі, що несе моральну відповідальність за свої дії, а не лише покладається на волю Бога (К.-А. Гельвецій, Дж. Локк, М. Монтень та ін.). Людина проголошується найвищою цінністю [145].

Епоха Нового часу пройнята ідеями емпіризму і раціоналізму, визнавала людину як суб'єкт власного життя, здатного до задоволення духовних і моральних потреб (Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Б. Спіноза та ін.). Так, наріжним каменем концепції Т. Гоббса є переконання, що основою будь-якого суспільного розвитку, своєрідним захистом народу від самознищення є мораль, покликана регулювати поведінку людей і міжособистісні стосунки. У руслі цього, Т. Гоббс обґрунтував моральні закони, покликані регламентувати морально-нормативне функціонування та розвиток суспільства загалом і кожної окремої людини зокрема. Серед них –

закон самозбереження, закон миру, закон справедливості і закон вдячності.

М. Монтень акцентує увагу на вихованні різнобічної особистості зі шляхетним характером і добре розвиненими вольовими якостями, здатної насолоджуватися життям і долати труднощі. Ця виховна концепція знайшла підтримку у Я. А. Коменського, Дж. Локка та ін.

Окреме і досить важливе місце у дослідженні феномену морального виховання належить Німецькій класичній філософії (В. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах). Так, запропонована І. Кантом, етична концепція є найбільш розробленою, систематичною і завершеною, що вирішує цілий ряд критичних проблем, пов'язаних із моральністю. Однією із заслуг І. Канта є те, що він відокремив питання теоретичної свідомості – про існування Бога, душі, свободи – від питання практичної свідомості. Для розв'язання суперечності між «світом природи» (необхідність) і «світом свободи» (свобода) мислитель здійснює аналіз моральної філософії, і доходить висновку, що саме моральна філософія покликана подолати цю суперечність.

В етиці І. Канта щастя розглядається у зв'язку із поняттям всезагального морального закону. Поняття «щастя» у Канта означає діяльність і задоволення не за ознакою схильності, а з почуття обов'язку. Бути щасливим, на переконання філософа, – моральний обов'язок людини: людина має бути щасливою, оскільки повинна нею бути. Щоб подібний стан був можливий, необхідна відповідність між щастям і моральністю. Моральність – самоцінна; винагородою за неї є відчуття вічності, тобто відчуття причетності до чогось, вищого за буття.

Філософи епохи Просвітництва (Ф. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо) основним засобом морального розвитку і виховання визнавали реалізацію природних задатків і прав людини. Так, з позицій філософського вчення Ж.-Ж. Руссо, кожна людина добра за своєю природою. Однак, її розвиток може спрямовуватися як в бік добра, так і в бік зла. Це зумовлюється передусім вихованням, основне завдання якого – втримати людину від аморальності та пороків.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу положення, що склалися в українській філософській думці. Так, Г. Сковорода, П. Юркевич обґрунтовують моральне виховання з позицій кардіоцентризму; Г. Горак, М. Горлач, В. Кудін та ін. – з

позицій альтруїстичного служіння людям; В. Кремінь, В. Лозовий, В. Огнев'юк, М. Панова, В. Ярова та ін. – з позицій антропоцентризму [43]. Зокрема, серед основних чинників морального виховання Г. Сковорода виокремив природовідповідне виховання, споріднену діяльність, рідномовне середовище, що дасть змогу виховати гідну людину, яка любить батьків і шанує інших людей. Умовою самовдосконалення, розуміння себе і інших є самопізнання. У стосунках з іншими філософ надавав перевагу таким загальнолюдським моральним якостям, як доброчесність, поміркованість, уміння володіти собою, милосердя, терплячість, справедливість, скромність, доброзичливість, бадьорість духу. Найвищим рівнем вихованості, за Г. Сковородою, є вдячність як визнання заслуги іншої людини. Антиподами ціннісного ставлення до інших людей філософ визначив лестощі, скупість, заздрість, кровопролиття та розкрадання [127].

Моральність, як духовну субстанцію, як сенс життя розглядав П. Юркевич. Провідними передумовами і чинниками морального розвитку людини за В. Соловйовим, є любов, добро, моральні цінності, що наближають людину до моральності.

Отже, в філософії моральне виховання розглядалося як: система уявлень, норм, поглядів, оцінок, що регулюють поведінку людини; загальнолюдські цінності, норми і правила; моральна поведінка людини; принципи моралі. У процесі формування моральних суджень і моральної поведінки відбувається моральний розвиток людини.

Різні аспекти проблеми морального виховання знайшли відображення у працях корифеїв педагогічної думки Г. Ващенка, Я.-А. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, Й. Песталоцці, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Спробу обґрунтувати зміст і методику морального виховання з педагогічної позиції зробив Я. -А. Коменський, мету якого вбачав у формуванні у дітей моральності і доброчинності: навчити основам релігії, вдачам і добрим почуттям (поміркованості, охайності, поважності, запобігливості, правдивості, справедливості, благочинності, працелюбству, терпінню, гуманності, культурі спілкування, достойності, стриманості і скромності.

Серед завдань морального виховання Й. Песталоцці виокремлював правильне спрямування саморозвитку особистості через гармонійний розвиток її здібностей та формування моральних зразків поведінки [81].

Пріоритетного значення моральному вихованню у порівнянні з розумовим, надавав К. Ушинський. На переконання педагога, ідеал виховання полягає у гармонійному розвитку особистості на ґрунті поєднання моральної досконалості, розумової зрілості, фізичної й естетичної розвиненості [93].

Слушними для нашого дослідження є педагогічні ідеї А. Макаренка. Так, на думку педагога, метою виховання є озброєння вихованців теорією моралі шляхом формування у них основних моральних понять, ідей, переконань у тісному зв'язку з їхнім колективним досвідом. Не втратили своєї актуальності і окреслені А. Макаренком принципи організації виховного процесу, зокрема – єдності високої вимогливості і щирої поваги до учнів [93].

Фундаторка дитячих садків в Україні, С. Русова, мету морального виховання вбачала в тому, щоб із дитини за допомогою усіх можливих педагогічних засобів «витворити» людину в найкращому значенні цього слова, розвинувши максимально всі її позитивні здібності, і унеможлививши до мінімуму всі її негативні нахили. Морально вихований громадянин, на переконання педагога, – це людина із «чутливим розумінням справедливості, правди, з широким світоглядом щодо людських відносин, із ясним, урегульованим процесом думання, … з піднесеним почуттям добра і міцною волею» [58, с. 108-109].

Актуальною для нашого дослідження є педагогічна спадщина В. Сухомлинського, пройнята ідеями гуманізму, людяності, доброзичливості. Саме ці моральні якості, на переконання педагога, є основоположними у вихованні, мета якого полягає у розвитку моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів у дітей, а також досягненні моральної досконалості як складника всебічно розвиненої особистості [138].

В основу власної виховної позиції В. Сухомлинський поклав два фактори, в яких педагог вбачав джерело моральної поведінки, і на які він закликав спрямовувати всі свої виховні зусилля – потреба у визнанні, повазі і самоповазі, тобто почуття власної гідності, та емпатія, співпереживання іншим. В. Сухомлинський є одним із перших вітчизняних педагогів, хто звернув увагу на значення емпатії в моральному вихованні і розвитку особистості, визначив умови та шляхи її формування.

Важливими у контексті здійснюваного нами дослідження є група праць вітчизняних і зарубіжних психологів (С. Максименко,

А. Маслоу, Ж.-Ж. Піаже, К. Роджерс та ін.), які вивчали особливості морального розвитку особистості. Так, Ж.-Ж. Піаже виокремив і схарактеризував стадії морального розвитку дитини – стадію гетерономної моралі (етика примушення) і стадію автономної моралі (етика співробітництва). Перша стадія, охоплює період дитинства з 2-х до 7-ми років. На цій стадії моральні судження дитини є прямим відображенням поставлених перед нею дорослими моральних правил; ці правила сприймаються дитиною як абсолютні зовнішні закони, а порушення цих правил має обов'язково каратися. На другій стадії морального розвитку, яка починається приблизно із семирічного віку, формується етика співробітництва: завдяки взаємодії та спілкуванню з довколишніми, передусім дорослими, відбувається інтеріоризація зовнішніх моральних правил і засвоєння їх у вигляді моральних знань, суджень, принципів. На переконання вченого, моральний розвиток детермінується її інтелектуальним розвитком. Моральні судження та моральне мислення Ж.-Ж. Піаже розглядав як провідні критерії моральної свідомості, обґрунтовуючи це тим, що рівень розвитку мислення визначає рівень розвитку моральних суджень [115].

Основоположними для нашого дослідження стали також праці, у яких йдеться про моральний розвиток особистості. Зовні моральний вчинок може вважатися тільки тоді істинно моральним, коли він здійснений не під впливом загальноприйнятих норм, а обумовлений внутрішньою моральною мотивацією. Моральний розвиток і моральна поведінка пов'язані з вільним свідомим вибором особистістю моральних норм, адже моральна поведінка людини повинна стати її природою, реалізовуватися вільно і легко.

Вагомий внесок у розвиток теорії морального виховання особистості зробив автор особистісно орієнтовного підходу в освіті І. Бех. Моральну особистість учений розглядав як таку, що знає свої соціально-моральні якості, здатна до самореалізації та самовдосконалення [10].

Таким чином, у психолого-педагогічній науці моральне виховання особистості, ціннісне ставлення до інших розкривається через систему моральних почуттів, моральних мотивів і моральних учинків. Більш детально ці моральні категорії ми розкриємо у підрозділі 1.2 нашої роботи.

До другої групи в контексті нашого дослідження увійшли праці, у яких відображено специфіку дітей дошкільного віку та положення

про сензитивність цього періоду для морального виховання і розвитку особистості.

Одними з перших, хто присвятив свої дослідження проблемам моральної поведінки дошкільників, зокрема проблемі опанування дітьми правил поведінки та виявлення умов оптимізації цього процесу, були науковці В. Котирло, О. Кульчицька та ін. [71; 77]. Дослідження цих учених красномовно доводять, що джерелом і умовою формування у дошкільників моральних знань, навичок і звичок є виховне середовище; а основним методичним прийомом формування моральної поведінки є показ способу дії, який має обов'язково супроводжуватися поясненням. Окрім того, великого значення надавалося таким прийомам, як приклад дорослих, оцінка дій і вчинків дитини, заохоченню, схвалення, вправляння, покарання. Поведінка дитини у моральних ситуаціях є показником рівня її морального розвитку.

Виокремлені психологами і педагогами (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Л. Божович, М. Боришевський, Р. Буре, Д. Ельконін, Р. Жуковська, Г. Маркова, В. Мухіна, Т. Поніманська, О. Проскура, О. Скрипченко, С. Якобсон та ін.) особливості дітей дошкільного віку дають можливість говорити про цей період дитинства як сензитивний для виховання таких фундаментальних моральних якостей, як чесність, доброзичливість, співчуття, які є підґрунтям для виховання поважного ставлення до інших, зокрема, до людей похилого віку.

На переконання учених (І. Бех, О. Кононко, Ю. Приходько та ін.), в дошкільному віці закладається система ставлень людини. Це період початкового становлення особистості, коли формуються фундаментальні якості людини, закладаються основи світосприйняття, ставлення до себе та інших. Саме у дошкільному віці починають формуватися основи наочно-дійового та наочно-образного типів мислення. Емоційна чутливість, сприятлива для розвитку моральних почуттів, поява етичних інстанцій визначають дошкільний вік як сензитивний для розвитку системи особистісних ставлень [90].

На основі аналізу представлених у науковій літературі розробок з проблем формування у дитини дошкільного віку моральних якостей, розвитку її моральної сфери як інтегральної єдності та взаємодії моральної свідомості, поведінки, відносин, почуттів і переживань дитини (Л. Лохвицька, Н. Мельнікова та ін.), можемо стверджувати, що уже в період дошкільного дитинства дитина

починає усвідомлювати моральні цінності, підкорятися власним прагненням і бажанням, враховуючи при цьому вимоги дорослих; у неї починає формуватися уміння давати мотивовану оцінку власним вчинкам та вчинкам інших людей. Засвоєнню моральних еталонів поведінки сприяє здатність дошкільника до співпереживання та співчуття (В. Котирло, Ю. Приходько та ін.).

Дитина дошкільного віку усе супроводжує відповідними емоціями, які проявляються у її поведінці і виступають своєрідними індикаторами того, що дитині подобається чи не подобається. З віком емоційний світ дитини постійно збагачується. О. Кульчицька, досліджуючи емоційний розвиток дошкільників, вказує на такі зміни у їхній емоційній сфері: виникнення особливих форм співпереживання, співчуття іншим і сприяння їм у діях, а також поява емоційного передбачення наслідків власних дій. Ці емоційні явища поступово набувають усталеного характеру і перетворюються на емоційні ставлення, які є важливим показником морального розвитку дитини [78].

Заслуговують на увагу концептуальні засади психології про взаємозумовленість інтелектуального й емоційного компонентів свідомості. Зокрема, положення про те, що поведінка дитини переважно стимулюється емоціями, аніж роздумами. Відтак, почуття перетворюються в мотиви поведінки й спонукання до дії. З огляду на це, вважаємо за доцільне звернутися до досліджень, у яких проголошується пріоритетність розвитку емоційної сфери дошкільників.

Досліджуючи моральний розвиток дошкільників, науковці акцентують увагу на проявах почуттів у дітей, особливостях формування провідних ставлень, динаміці становлення емоційної сфери дитини (І. Бех, О. Кононко, В. Котирло, Ю. Приходько, Т. Титаренко, Н. Трофаїла та ін.). Доведено, що період дошкільного дитинства – це час формування вищих людських почуттів, коли дії і вчинки дитини вперше починають викликати у неї певні емоційні стани, які, за своєю сутністю, є моральними [86]. Саме емоції є каналом для моральної інформації і джерелом емоційних переживань дитини [11]. Ці емоційні прояви, набуваючи усталеного і позаситуативного характеру, поступово перетворюються на провідні ставлення, що мають пряму залежність від формування моральної сфери особистості [86]. Як наслідок – у дошкільника відбувається «розвиток реалістичного образу «Я» як передумови життєвої

компетентності та совісті, як внутрішнього регулятора моральної активності» [4, с. 8].

Особливий інтерес для нас становлять дослідження, у яких різносторонньо розкрито теоретико-методологічні засади морального виховання дітей дошкільного віку. Зокрема, питання особистісного зростання в період дошкільного дитинства (І. Бех, О. Кононко та ін.); формування емоцій і моральних почуттів, моральної свідомості та самосвідомості (О. Кульчицька, Л. Лохвицька та ін); генезис моральних вчинків (Т. Титаренко та ін.); особливості формування у дошкільників шанобливого (Л. Артемова, А. Гочаренко, О. Козлюк, М. Мід та ін.) та ціннісного (В. Павленчик, Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Репіна та ін.) ставлення до інших; питання підготовки вихователів до формування у дітей дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих (О. Бутенко, О. Козлюк та ін.).

Зокрема, Л. Лохвицька стверджує, що моральне виховання тісно пов’язане з моральним розвитком дитини, оскільки взаємодія між педагогічними впливами і розвитком особистості відбувається через сприймання, усвідомлення, оцінку й перевірку досвідом моральних вимог. Тому, зважаючи на зазначене, моральне виховання, слідом за Л. Лохвицькою, ми будемо розглядати як цілісний процес, що ґрунтується на психологічних детермінантах, що обумовлюють його перебіг.

Як стверджують науковці (О. Кононко та ін.), важливе місце у моральному становленні дошкільників займає спілкування, спільна життєдіяльність особливості, як засіб прояву гуманних взаємин дітей дошкільного віку (Л. Артемова, Л. Врочинська, В. Котирло та ін.); різні аспекти виховання дитини у сім'ї (А. Залізняк, М. Машовець та ін.) та ін. Так, Л. Врочинська, досліджуючи проблеми гуманної поведінки дошкільників, виокремлює такі її складники: гуманна поведінка стосовно себе, гуманна поведінка стосовно інших людей, гуманна поведінка стосовно довкілля. Гуманну поведінку дослідниця розглядає в єдності основних її компонентів: когнітивного (уявлення дітей про зміст і способи прояву гуманної поведінки), емоційно-мотиваційного (гуманні почуття та їх мотивація), діяльнісного (гуманні вчинки та взаємини). На переконання Л. Врочинської, досвід гуманної поведінки набувається дітьми у процесі спілкування, гри, навчальної і трудової діяльності [32].

Отже, моральне виховання дошкільника відбувається через сукупність формуючих і цілеспрямованих упливів усіх суспільних

інститутів, що оточують її та забезпечують відтворення накопиченого соціально-культурного досвіду в її свідомості, способах поведінки та діяльності. У системі освіти моральне виховання здійснюється під певним соціальним і педагогічним контролем та реалізується через навчання й організацію життєдіяльності дітей (Н. Андрущенко, С. Гаврилюк, О. Сухомлинська, Є. Шиянов та ін.). У контексті загальної вихованості моральна вихованість дошкільника – це здатність дитини свідомо відтворювати власну поведінку на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, адекватно оцінювати свою поведінку та поведінку довколишніх (Л. Артемова, О. Кисельова, В. Котирло та ін.) [25].

Науковий та практичний інтерес становлять праці, віднесені нами до третьої групи, предметом дослідження яких стала інтеграція, взаємодія освітніх закладів і сім'ї у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання дошкільника.

Психолого-педагогічна наука має вагомі напрацювання з проблем сімейного виховання. Положення про вирішальну роль сім'ї у розвитку дитини, залученні її до загальнолюдських цінностей обґрунтували у своїх дослідженнях Г. Ващенко, О. Захаренко, Я.-А. Коменський, Я. Корчак, Н. Лубенець, А. Макаренко, І. Огієнко, Й. Песталоцці, С. Русової, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. Аналіз наукових джерел засвідчує, що різноманітні параметри виховного впливу родини на дитину стали предметом численних сучасних наукових розвідок. Зокрема, досліджуються проблеми психології родинних взаємин, ефективності сімейного виховання (І. Бех, Т. Зелінська, Л. Орбан та ін.); питання діяльності інституту батьківства в оновленому українському суспільстві, сутності і закономірностей взаємодії батьків і дітей (К. Журба, Т. Кочубей, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постовий та ін.); моральні аспекти підготовки школярів та молоді до виконання батьківських і материнських функцій (О. Кононко, М. Машовець та ін.) та ін.

Сім'я створює сприятливий емоційно-психологічний мікроклімат, заснований на неповторному родинному теплі та батьківській любові. В умовах родини у дитини формується характер, звички, ставлення до людей, праці, суспільства, природи і ін. Сім'я дає уроки життя в усіх його виявах, виконуючи своєрідне тренування у виконанні певних функцій. Саме в родині дитина отримує перші

уявлення та поняття такі моральні категорії, як доброта, чесність, уважність, піклування, взаємодопомога [25].

Ідея взаємодії освітніх закладів і сім'ї у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання дитини виникає на початку минулого століття, яка знайшла підтримку в А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, К. Ушинського та ін. Так, поведінка дитини залежить від взаємовідносин у сім'ї, зокрема, між дітьми та дорослими. Таку залежність учений пояснює намаганнями дитина в усьому копіювати батьків та інших значимих членів сім'ї. Якщо в родині панують шанобливі відносини, в основі яких – взаємна повага, доброта, співчуття, то й поведінка дитини буде характеризуватися такими ж якостями, і, навпаки, неповага один до одного, небажання допомогти, знайдуть своє відображення в аморальній поведінці дитини.

Один із фундаторів цієї ідеї, А. Макаренко, наголошував, що сім'ю від школи відокремлювати не можна; школа, як представниця державного виховання, має стати організуючим началом сімейного виховання, керівником цього процесу. Основне завдання школи – навчити батьків правильно виховувати своїх дітей, а для цього необхідно знайти шляхи дієвої взаємодії цих двох соціальних інститутів, спрямованих на благо дитини. А. Макаренко був переконаний, що школа має право не лише виховувати громадянина, а й допомагати родині у вирішенні внутрішньосімейних проблем.

З цього приводу М. Стельмахович відзначав, що завдання вчителів і батьків – не просто зв'язати школу з сім'єю, і, навпаки, сім'ю зі школою, а забезпечити повну гармонію у їхній навчально-виховній взаємодії [133].

На необхідність узгодження виховних впливів на дитину з боку найважливіших соціальних інститутів – сім'ї і школи – вказував і К. Ушинський. Педагог акцентував увагу на значущості їхньої всебічної взаємодії завдяки спільній меті і поглядам [143].

Прогресивними ідеями взаємодії пройнята педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Учений не відокремлював шкільне виховання від сімейного, і у своїй педагогічній діяльності доклав чимало зусиль, щоб зблизити сім'ю і школу. В. Сухомлинський наголошував, що без взаємодії неможливі ні сім'я, ні школа, ні моральний прогрес суспільства загалом. Він одним із перших підняв проблему формування педагогічної культури батьків, під якою

розумів наявність у них певних педагогічних знань і виховних умінь [140].

Звернення до історичного минулого дозволило констатувати, що історія розвитку сім'ї, освіти та суспільства невіддільні одне від одного.

Основні нормативні документи, якими сьогодні керуються у своїй роботі заклади дошкільної освіти України, регламентують взаємодію освітніх закладів із сім'ями. Так, у Законах України «Про освіту» (2017) та «Про дошкільну освіту» (2001), Указі Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (2012) та ін. наголошується, що саме в сім'ї закладаються основи для становлення світогляду, соціальної поведінки, ціннісних орієнтацій, переконань, уподобань, етичних ідеалів, естетичного смаку дитини; саме сім'я є природним середовищем для духовного, фізичного, соціального, інтелектуального, культурного розвитку дитини і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002), Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.) (1994) серед пріоритетних напрямків реформування освіти визначають принципи єдності сім'ї і освітнього закладу, наступності та спадковості поколінь, організації родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу.

Проблема взаємодії сім'ї і соціальних інститутів, як дієвого чинника виховання дитини, не втратила своєї актуальності і сьогодні. Значний внесок у її дослідження зробили І. Бех, І. Білецька, А.Залізняк, О. Коберник, Т. Кравченко, В. Оржеховська, В. Постовий, Т. Цуркан та ін.

Дослідники дошкільного дитинства (Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко, Т. Поніманська та ін.) зазначають, що два соціальні інститути – сім'я та освітній заклад – виконують свої специфічні виховні функції і не можуть замінити один одного, а мають взаємодіяти, здійснюючи повноцінний розвиток особистості дошкільника. Доведена особлива роль батьків у становленні особистості дитини, її фізичного розвитку та психологічного благополуччя. У цьому випадку батьки виступають не як біологічні чинники, а як дорослі, що несуть дитині всю людську культуру та способи опанування нею [25].

Виховання дітей у сім'ї і школі – нероздільний процес, об'єднаний спільною метою, зорієнтований не тільки на спільні зусилля освітнього закладу і сім'ї у справі виховання дітей, а й на їхню співпрацю у цьому процесі. Співпраця має будуватися на принципах рівності сторін, взаємної доброзичливості та поваги [100].

Взаємодію сім'ї і школи Т. Кравченко розглядає як природну. На переконання дослідниці, такий зв'язок має ґрунтуватися на їхній активній взаємній зацікавленості, дієвому впливові один на одного, де кожний вкладає в спільну справу (соціалізацію дітей шкільного віку) те, в чому його участь уявляється найбільш корисною і продуктивною [74].

Освітній заклад традиційно орієнтований на пізнавальний розвиток дитини, натомість, сімейне виховання переважно здійснюється «мовою емоцій». Саме в родині відбувається процес накопичення різноманітних вражень, виникають перші уявлення, отримується досвід емоційного переживання сімейних ситуацій, засвоюються способи взаємодії з близькими людьми. Гуманізація дитячо-батьківських взаємин, емоційне благополуччя дитини і дорослих членів родини можливе лише за умови прилучення всіх суб'єктів виховного процесу (дітей, педагогів, батьків) до культурно-історичного ідеалу сім'ї, його відродження в життєдіяльності родини з врахуванням сучасних реалій. Ідеал сім'ї базується на моральних принципах сімейної взаємодії (любов, взаєморозуміння, взаємовідповідальність, підтримка тощо), престижі материнства і батьківства, культі предків тощо.

Заслуговує на увагу дослідницький доробок Л. Врочинської. Досліджуючи процес взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї у вихованні гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку, дослідниця доходить висновку, що, внаслідок порушення емоційно-особистісного контакту з найдорожчими і найближчими людьми, дитина покладається не на любов батьків, а шукає уваги та підтримки у працівників закладу дошкільної освіти, що, на її переконання, активізує проблему співробітництва двох соціальних інститутів – родини та закладу дошкільної освіти. Під педагогічною взаємодією Л. Врочинська розуміє цілеспрямовану співдіяльність вихователів і батьків, засновану на взаємній довірі та спрямовану на обмін досвідом виховання у дітей гуманної поведінки на засадах розуміння їх індивідуальних особливостей та інтересів; і розглядає таку

взаємодію як основний чинник забезпечення ефективності процесу виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку [32].

Причину низького рівня сформованості культури взаємин батьків і дітей І. Сіданіч убачає в недостатній підготовці педагогів до роботи з батьками з проблем виховання культури міжособистісних взаємин (низький рівень загальнопедагогічних знань, умінь і навичок, педагогічної культури, нестача сучасних методичних посібників, розробок і рекомендацій, недосконаліть педагогічних технологій). Відповідно, ефективність виховання культури взаємин батьків і дітей, за переконаннями І. Сіданіч, підвищується завдяки теоретичній та методичній підготовці педагогів до роботи з батьками; засвоєнню батьками і дітьми знань про основні правила та принципи культури батьківсько-дитячих взаємин; набуттю батьками і дітьми досвіду культури міжособистісних взаємин; виробленню умінь і навичок із досліджуваної проблеми [125].

Детально вивчаючи батьківсько-дитячі взаємини, О. Косарєва, обґрунтувала й експериментально апробувала педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків і дітей старшого дошкільного віку, а саме: сприяння педагогів батькам в усвідомленні своїх почуттів стосовно дітей; організація вихователями групових форм обміну досвідом між батьками щодо їх взаємодії з дітьми, метою яких є відбір та закріплення прийнятних форм, що використовуються для створення ефективних батьківсько-дитячих взаємин, організація психолого-педагогічної освіти батьків з проблем виховання дітей. Основними причинами конфліктних ситуацій, що виникають між батьками і дітьми, О. Косарєва назвала неузгодженість вимог, очікувань і реальних оцінок дитячої поведінки; а також особистісні проблеми дорослого, що спостерігаються в невмінні організувати позитивну взаємодію зі своєю дитиною [70].

У ході вивчення форм і методів взаємодії вихователів і батьків з питань морального виховання дітей старшого дошкільного віку, А. Залізняк акцентує увагу на гармонізації взаємин між ними; виробленні єдиних вимог до дитини у сім'ї і закладі дошкільної освіти; створенні умов для розвитку моральної свідомості, почуттів та поведінки дітей в закладі дошкільної освіти і сім'ї; організації педагогічної просвіти батьків з проблем морального виховання дітей. Провідними методами взаємодії вихователів і батьків дослідниця визначила: переконання (обмін думками, пояснення, висловлювання

своїх думок), вправляння (особистий приклад педагога та батьків, прохання, доручення, наказ, показ-інструкція, практичні заняття з елементами тренінгу), метод педагогічної оцінки (похвала, подяка, зауваження, заохочення) [48].

В основу педагогічної взаємодії родини і закладів дошкільної освіти, на переконання Н. Нападій, мають бути покладені принципи: пріоритетності родинного виховання; орієнтації на інтереси, потреби та запити сім'ї; диференційованого підходу до роботи з батьками (врахування соціального стану родини та освіченості батьків); залучення батьків до участі у педагогічному процесі [96].

Досліджуючи проблему формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи, Т. Цуркан визначає взаємодію сім'ї та школи як взаємоузгоджену діяльність означених соціальних інститутів, спрямовану на налагодження продуктивних партнерських відносин з метою розвитку, навчання та виховання особистості дитини [153].

Отже, беручи до уваги вищезазначене та підвищену увагу науковців до проблеми взаємовпливу двох соціальних інститутів – родини та суспільного виховання, – можна констатувати, що сучасні тенденції в суспільстві характеризуються підвищенням престижу сім'ї та ролі сімейного виховання, як вирішального чинника становлення особистості дитини-дошкільника. Зважаючи на означене, ми дійшли висновку, що для виховання у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку необхідна взаємодія та взаємопроникнення родинного і суспільного виховання; вирішальним у змісті роботи з батьками має стати активне залучення сімей до співпраці з закладом дошкільної освіти.

Здійснений аналіз літературних джерел в контексті теми нашого дослідження, дає підстави для висновку, що результати виховання особистості проявляються в її вихованості, що характеризує ставлення людини до самої себе та довколишніх. Зважаючи на суспільну природу виховання, основою морального виховання є цінності, прийняті в суспільстві. Складником ціннісного ставлення є шанобливе ставлення як вияв поваги, пошани до іншого.

Зважаючи на зазначене, нами виокремлено четверту групу досліджень, до якої віднесено роботи, що стосуються різних аспектів ціннісного ставлення до людини, у тому числі виховання у дітей поважного ставлення до інших.

Досліджено такі аспекти ціннісного ставлення до людей: до іншої людини (І. Білецька, В. Кремень, О. Столяренко, О. Третяк, Н. Шуляк, Л. Філоненко), до батьків (Н. Нападій), до дитини-співрозмовника (Ю. Романюк).

Доведено, що провідними чинниками, які впливають на формування цінностей особистості, є національна належність, релігія, соціальний статус, родинний досвід, індивідуальні особливості [147, с. 89]. Серед чинників, що перешкоджають ефективному вихованню ціннісного ставлення до людини, учені (К. Журба, К. Чорна, І. Шкільна та ін.) виокремлюють безвідповідальність, життєвий песимізм, почуття вседозволеності, низький рівень особистісної комунікації, озлобленість та ін. Формування ціннісного ставлення до іншої людини здійснюється через активацію моральної свідомості у контексті формування життєвих і соціальних компетентностей, готовності до подолання життєвих труднощів.

Так, І. Коберник, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, проведеного дослідження доводить, що на сьогодні важливим результатом виховання у закладі освіти має стати набуття зростаючою особистістю досвіду ціннісного ставлення до людей [52, с. 3 – 9]. На переконання вченої, ефективність процесу виховання в дітей ціннісного ставлення до людей визначається впровадженням у виховну практику технології розв’язування моральних задач, де першочерговим буде навчання адекватно оцінювати обставини та самостійно формувати стратегію подолання викликів, які можуть виникати [4, с. 13 – 19].

Схожі думки знаходимо і у Л. Філоненко, яка під формуванням ціннісного ставлення до іншої людини розуміє спеціально організований виховний процес, що визначає ставлення до іншої людини як найвищої цінності, суб’єкта життя, спрямований на поєднання знань про такі моральні цінності, як повага гідності, рівноправ’я, доброзичливість, виваженість, самодостатність, готовність до конструктивного діалогу, уявлень про способи їх вияву та уміння керуватися ними у власній діяльності [145].

Нам імпонує визначення, зроблене О. Столяренко, яка під категорією «ціннісне ставлення до іншої людини» розуміє універсальну, комплексну якість особистості, що становить інтегроване, системне, багатовимірне, інваріантне утворення, зміст якого розкривається з допомогою інтелектуального компонента, емоційно-ціннісного особистісного і діяльнісно-практичного;

характеризується відображенням в свідомості вихованця значущості моральних знань, уявлень, переконань, гуманістичних мотивів, емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають цінність людини, спонукають до дій, які виражають любов до людей; повагу особистої гідності; великодушність; милосердя; моральну активність у протидії будь-яким проявам зла, жорстокості, байдужості, антигуманних вчинків; турботливе, чуйне, справедливе, шанобливе ставлення до навколишніх, що реалізується в доброзичливих стосунках, толерантній взаємодії, і в цілому забезпечується осмисленням здобутого у виховній діяльності досвіду гуманної поведінки [134].

Щодо дітей дошкільного віку, то проблему ціннісного ставлення до себе і однолітків розглянуто в роботах Н. Дятленко, І. Лапченко, С. Тищенко, Ю. Приходько та ін.

Зокрема привертає увагу дослідження О. Дьяченко з проблеми формування у дітей молодшого шкільного віку шанобливого ставлення до дорослих. Дослідниця розуміє поняття «шанобливе ставлення» як вияв поваги, який ґрунтується на визнанні особистих заслуг, соціального статусу, моральних та індивідуальних чеснот чи якостей людини. Будь-яке ставлення – це складне утворення, в якому через дії та вчинки реалізуються знання, мотиви, почуття, емоції, інтереси суб’єкта до об’єкта. Шанобливе ставлення є складовою ціннісного ставлення. Предметом ціннісного ставлення є сфера значимостей, яка представлена у суб’єктно-психологічно-афективному вираженні у вигляді прагнень, шанобливого ставлення, переваги, схвалення чи засудження. Суб’єкт шанобливо ставиться до об’єкта, який володіє системою дійсних цінностей, включених у практику й перетворених із позицій потреб до інтересів суб’єкта [41]. Серед педагогічних умов виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей дослідниця виокремила: створення у виховному просторі «школа-сім’я» психолого-педагогічної атмосфери шанобливого ставлення; залучення молодших школярів до активної взаємодії з однолітками, дорослими людьми, старшим поколінням; демонстрування дітям у навчально-виховному процесі кращих зразків шанобливого ставлення [41].

Пошану до людини як один із найважливіших показників моральності, що передбачає такі відносини між людьми, за яких у відповідних діях, мотивах, а також у соціальних умовах життя суспільства визначається гідність і самоцінність будь-якої

особистості, розглядає повагу І. Швецова. Встановлено, що важливими характеристиками людини, яка з повагою ставиться до інших, є моральні мотиви, ставлення, які проявляються у вчинках та поведінці людини, моральні переконання та почуття, а внутрішнім регулятором шанобливої поведінки є моральні звички, що виражаються у вмінні ставитися з повагою до інших без спонукань, контролю, виходячи з потреб у певній дії [158].

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури І. Шевцова виокремлює об'єктивні та суб'єктивні чинники виховання у дітей поваги до дорослих. До *об'єктивних чинників* дослідниця відносить: сімейне виховання, емоційний вплив учителя, особливості взаємостосунків із дорослими. До *суб'єктивних* – психологічні особливості дітей (новий соціальний колектив, розвиток емоційно-вольової, пізнавальної сфери та самооцінки власної поведінки, сприйнятливість до виховних впливів, збагачення досвіду спілкування тощо) [158].

Цінним у контексті нашого дослідження є науковий доробок О. Бутенко з проблеми виховання у старших дошкільників шанобливого ставлення до матері. Дослідниця трактує шанобливе ставлення до матері як складник моральної вихованості, що виявляється в позитивному сприйнятті дитиною емоційного, фізичного, психологічного образу матері, її статусу в родині і родинних відносинах. Воно засноване на моральних знаннях і досвіді дитини та відображається в моральних учинках стосовно матері, безумовній повазі, турботі, гуманності, доброзичливості, довірі і допомозі. Вихованість у дитини шанобливого ставлення до матері, як стверджує дослідниця, є результатом морального виховання, що виявляється у відчутті і прояві дитиною поваги, пошани до матері, піклуванні, ніжності та турботі про неї. У контексті виховання в дитини шанобливого ставлення до матері поняття «ставлення» є видовим щодо понять «взаємовідносини» і «відносини» [25].

Досліджуючи ціннісне ставлення до власного «Я» у дітей дошкільного віку, О. Сидельникова зазначає, що формування ціннісного ставлення до себе можливе лише за умови спрямування дитини до самопізнання; формами прояву ціннісного ставлення до себе вченими визначаються власна та людська гідність, самоповага, гордість, безумовне прийняття дитиною самої себе, любов до себе та інших людей, відповідальність, моральність та ін. Під ціннісним ставленням до власного «Я» дослідниця розуміє якість особистості,

яка проявляється у здатності дитини усвідомлювати власну спроможність розв'язувати доступні для певного віку завдання; адекватно оцінювати свої можливості; довіряти власному досвіду, розраховувати на нього в ускладнених ситуаціях; бути переконаною у досягненні успіху [124].

Отже, протягом розвитку суспільства, на різних етапах історичного поступу, виокремились і ствердилися психолого-педагогічні положення, що є досить цінними для започаткованого дослідження: виховувати у дітей поважливе ставлення до людей похилого віку необхідно, починаючи з раннього дитинства; виняткова відповідальність за виховання означеної категорії покладається на педагогів і батьків; існує необхідність не лише дати дітям необхідний запас знань про поважливе ставлення до людей похилого віку, а й сформувати практичні навички поважливої поведінки дошкільників щодо людей похилого віку. Розглянуті у підрозділі 1.1 праці стали теоретичним підґрунтям нашого дослідження.

1.2. Змістова характеристика ключових понять дослідження

Для ефективнішого наукового пошуку, вважаємо за доцільне визначити категоріальний апарат дослідження.

Зважаючи, що виховання поважного (шанобливого) ставлення до інших у сучасній психолого-педагогічній науці (І. Бех, О. Бутенко, Л. Повалій, Т. Пониманська, О. Козлюк та ін.) розглядається як складник морального виховання, уточнимо зміст корелюючих понять, якими будемо користуватися у ході дослідження: «*виховання*», «*моральне виховання*», *«ставлення», «повага», «поважне ставлення».*

Аналіз словникових джерел та праця учених засвідчує, що філософська та психолого-педагогічна наука термін «*виховання*» трактує по-різному: як цілеспрямований процес формування особистості (Б. Кобзар, Н. Мойсеюк, О. Скрипченко та ін.); як цілеспрямований вплив на вихованця з метою формування у нього певних якостей (І. Підласий, В. Селіванов та ін.); як цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення певної мети виховання (В. Галузинський, М. Євтух та ін.); як процес, заснований на педагогічній взаємодії (О. Киричук, О. Коберник, З. Курлянд та ін.); як частина процесу соціалізації особистості (М. Боритко та ін.); як багатогранний процес духовного збагачення (В. Сухомлинський та ін.); як система формування творчої особистості (культурологічний аспект) (І. Зязюн, М. Фіцула, М. Ярмаченко та ін.) та ін.

На сьогодні існує чимало виховних концепцій (Концепція національного виховання; Концепція демократизації українського виховання (О. Вишенський); Концепція громадянського виховання; Концепція особистісно-зорієнтованого виховання (І. Бех); Концепція національного виховання; Концепція педагогіки життєтворчості; Концепція превентивного виховання та ін.), у яких розглядається і по-своєму тлумачиться дефініція «виховання». Ці відмінності, на переконання вчених (С. Литвиненко та ін.), пов'язані насамперед із історією розвитку суспільства, його соціально-економічним рівнем, типом політичної системи, культурою тощо.

Опираючись на психолого-педагогічні дослідження можна виокремити головні соціальні функції виховання: культурологічна (становлення культури індивіда, яка формується через засвоєння культури спільнот мікросередовища і суспільства в цілому), соціалізаційна (координація і керівництво через виховання процесом соціалізації індивіда), адаптаційна (ефективне освоєння індивідом нових життєвих ситуацій), аксіологічна (формування загальнолюдських цінностей у свідомості й поведінці індивідів та особистісної системи цінностей), нормативна (закріплення в поведінці особистості соціальних норм – еталонів поведінки), соціального контролю (прищеплювання суспільно схвалюваних звичок, формування звичаїв, що ґрунтуються на суспільних цінностях), інтегративна (об'єднання людей шляхом опанування зразків поведінки, через усвідомлення потреб, врахування цілей та інтересів інших при досягненні власних інтересів, визнання спільних цінностей, що сприяє взаєморозумінню) [83].

Здійснене дослідження категорії «виховання» резюмовано у таблиці 1.1.

У своєму дослідженні ми будемо користуватися визначенням поняття «виховання», запропоноване С. Литвиненко, яке, на нашу думку, найбільш повно розкриває цю категорію: «сукупність формуючих цілеспрямованих упливів усіх суспільних інститутів, що забезпечує передачу із покоління в покоління накопиченого соціально-культурного досвіду, розвиток і формування особистості» (Б. Скіннер, А. Бандура та ін.); «цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості, складова процесу соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту й організацію життєдіяльності вихованців» (І. Бех, О. Мудрик, О. Сухомлинська та ін.) [83, с. 48].

Таблиця 1.1

Сутність поняття «виховання»

Автор/джерело	Зміст поняття
Б. Кобзар, Н. Мойсеюк, О. Скрипченко та ін.	цілеспрямований процес формування особистості
Б. Скіннер, А. Бандура та ін.	сукупність формуючих цілеспрямованих впливів усіх суспільних інститутів, що забезпечує передачу із покоління в покоління накопиченого соціального та культурного досвіду, розвиток і формування особистості
В. Селіванов, І. Підласий та ін.	цілеспрямований вплив на вихованця з метою формування у нього певних якостей
І. Бех, О. Мудрик, О. Сухомлинська та ін.	цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості, складова процесу соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту й організацію життєдіяльності вихованців
В. Галузинський, М. Євтух та ін.	цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення певної мети виховання
О. Киричук, О. Коберник, З. Курлянд та ін.	процес, заснований на педагогічній взаємодії
М. Боритко та ін.	частина процесу соціалізації особистості
В. Сухомлинський, В. Сазонов та ін.	багатогранний процес духовного збагачення
І. Зязюн, М. Фіцула, М. Ярмаченко та ін.	система формування творчої особистості (культурологічний аспект)
Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні	Процес залучення особистості до створеної людством системи цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності

Результатом виховання особистості є її *вихованість*, яка насамперед проявляється у ставленні людини до самої себе та до довколишніх, що є головною умовою її всебічного гармонійного розвитку. В основі такого ставлення лежать загальнолюдські цінності.

Ми розглядаємо поняття «поважне ставлення» насамперед як складник морального виховання, адже з позицій теорії та практики поважне (шанобливе) ставлення до інших входить до структури особистості як одна з провідних моральних якостей. Тому нам вбачається принципово важливим в контексті нашого дослідження

зорієнтуватися у розумінні поняття «*моральне виховання*» особистості.

Проблеми морального виховання завжди були у центрі уваги філософів, мислителів та педагогів різних країн та епох (В. Гегель, Г. Гельвецій, І. Гербарт, О. Духнович, І. Кант, Я. Коменський, А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Ґрунтовним аналізом найважливіших аспектів морального виховання та формування в учнів загальнолюдської моралі вирізняються дослідження І. Беха, О. Коберника, Н. Мойсеюк, О. Скрипченко, М. Фіцули, К. Чорної, О. Шпака та ін. Психологічні механізми становлення та розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки досліджували О. Кононко, В. Малахов, Ж. Піаже та ін. Виокремили та експериментально обґрунтували педагогічні умови та засоби формування моральних норм у дітей І. Княжева та ін. Формуванню моральної свідомості особистості присвячені праці Л. Артемової та ін.

Аналізуючи філософсько-педагогічну спадщину минулого та сучасних дослідників, можна простежити певну розбіжність у визначенні завдань і змісту морального виховання та виокремленні його складників. Так, філософія трактує моральне виховання як процес формування моральних цінностей, норм і правил, почуттів, принципів, навичок і звичок поведінки, рис характеру, моральних якостей. В педагогічній науці (Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко, О. Косарєва, В. Котирло, Л. Повалій, Т. Поніманська, Т. Титаренко та ін.) моральне виховання розуміється як цілеспрямований процес оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Моральне виховання має свою специфічну мету, яка визначається домінуючими суспільними відносинами і духовними цінностями – становлення морально стійкої, цілісної особистості [75]. Основою морального виховання є мораль, моральність, моральні норми та правила (О. Гордійчук та ін.). Такого визначення у своєму дослідженні будемо притримуватися і ми.

У словникових джерелах *мораль* визначається як «одна з форм суспільної свідомості, система поглядів й уявлень, норм та оцінок, що регулює поведінку людей і виконує пізнавальну, оцінну, виховну функції» [34, с. 201]. *Моральність* трактується як «етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі», «характеристика

особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами» [34, с. 216]. Складниками моральності є: моральні почуття, сенсожиттєві орієнтації (ідеали, традиції, норми, категорії, принципи, заповіді, канони, кодекси), моральні переконання, моральні відносини (моральна діяльність і моральна поведінка) [137, с. 45 – 47].

Стрижнем моралі є *моральні норми* – «правило, зразок, еталон, що прийняті в певній спільноті стандарти поведінки, і регламентують відносини людей. Моральні норми регламентуються вимогами суспільства. Засвоєні людиною норми здебільшого визначають її діяльність і поведінку» [34, с. 234]. Загальновизнаними моральними нормами є «гуманізм, демократизм, що виявляються в ідеалі вільної людини, здатної до чесної співпраці, з високорозвиненим почуттям власної гідності і такої ж поваги до гідності іншої людини: любов до батьків, ... правдивість і справедливість, працьовитість і скромність; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, матері, бабусі; вміння скрізь і всюди діяти благородно, шляхетно».

Основою становлення моральності є *моральна свідомість*, яка «визначається у вигляді відповідних правил, заповідей, моральних відносин. Одне із завдань виховання дітей полягає у тому, щоб прості норми моральності стали внутрішньою потребою, набули форму нахилів, звичок і виконувалися без зовнішніх і внутрішніх спонукань» [34, с. 234]. Під *моральною звичкою* розуміють «корисну для суспільства стійку форму поведінки, виконання якої стає життєвою необхідністю для людини. Саме наявність потреби виконати певну дію відрізняє звичку від навичок поведінки. *Звичка* – це дія, яка здійснюється нібито машинально, постійно і при певних умовах. Моральний досвід людини є необхідним складником моральної звички».

Визначальною базовою категорією морального виховання є *моральне почуття* – постійне емоційне відчуття, переживання реальних моральних взаємин і взаємодій. Завдяки почуттям, моральна свідомість, яка передбачає знання моральних категорій, норм, принципів, усвідомлення своєї ролі й місця в суспільстві, набуває морального сенсу [75].

Довідкова література трактує *моральні цінності* як «загальновизнані поведінкові стандарти, розроблені суспільством чи соціальною групою, переконання з приводу мети, яку необхідно

досягнути, основних шляхів і засобів, що призводять до них. Це елемент культури, система соціального регулювання поведінки людей, основа вироблення моральних норм».

Суб'єктивною рушійною силою розвиненої моральної свідомості є *моральне мислення* – процес постійного накопичення і осмислення моральних фактів, ставлень і ситуацій, їх аналіз і оцінка, прийняття моральних рішень, здійснення відповідних виборів [75]. Моральні почуття, свідомість і мислення є основою і стимулом прояву *моральної волі*, без якої не існує справжньої моральності особистості. Вона реалізується в єдності морального почуття і свідомої непохитної рішучості здійснити свої моральні переконання в житті [75]. *Моральна діяльність* становить моральний бік суспільної діяльності, що спричиняється моральними мотивами: бажанням творити добро, підкорятися почуттю обов'язку, досягати морального ідеалу.

Завданням морального виховання є «формування моральної свідомості і моральної діяльності, яка полягає в цілеспрямованому розвитку моральних почуттів і формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології; здійснюється шляхом засвоєння національних традицій, багатства духовної культури народу, моральних норм і якостей, що є регуляторами взаємовідносин у суспільстві узгоджених дій і вчинків людей».

Слушною для нашого дослідження є теза, що моральне виховання ефективне тоді, коли його наслідком є *самовиховання* (цілеспрямована дія індивіда на самого себе з метою вироблення бажаних рис характеру) та *самовдосконалення* (процес поглиблення загального морального стану особистості, поліпшення способу життя, підняття його на більш високий рівень) особистості [75].

Результатом морального виховання є *моральна вихованість* – здатність особистості свідомо відтворювати власну поведінку на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, адекватно оцінювати власну поведінку та поведінку довколишніх (О. Кисельова, О. Котирло та ін.). І. Білецька, морально вихованою вважає таку особистість, яка керується прийнятими у суспільстві моральними законами і вони (закони) визначають поведінку людини; тому, на переконання вченої, пріоритетним завдання морального виховання є формування і розвиток такого члена суспільства, який міг би вирішувати власні та суспільні проблеми, але при цьому

рушійною силою такого розвитку повинні бути моральні норми [20]. Враховуючи нинішню ситуацію розвитку теорії і методики виховання, ми підтримуємо визначення І. Білецької.

Відтепер розглянемо сутність поняття *«поважне ставлення»,* яке є домінантним в межах започаткованого дослідження. Наукове осмислення цього поняття значною мірою пов'язане з аналізом дефініцій «ставлення», «пошана», «повага».

Зауважимо, що в науковій літературі поняття «*ставлення*» застосовують як видове стосовно категорії «*відносини*» (І. Бех, В. Семиченко та ін.). І. Сіданіч, досліджуючи проблему формування культури взаємин батьків і дітей, наводить перелік змістових відтінків вищезгаданої категорії, якими оперують дослідники під час аналізу взаємодії людей: «стосунки батьків і дітей» (І. Бех, Т. Кравченко, В. Постовий та ін.), «взаємини батьків і дітей» (О. Кононко та ін.), «сімейні стосунки» (Л. Повалій та ін.) [125].

Логіка дослідження припускає розгляд категорій «відносини» та «ставлення» у межах філософського, психологічного та педагогічного наукових аспектів.

Філософи розглядають *відносини* як одну з основних логіко-філософських категорій, що відображає спосіб (рід) буття і пізнання як необхідний момент взаємозв'язку всіх явищ, зумовлений матеріальною єдністю світу. Основу дослідження проблеми відносин складає філософське питання про взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного у відносинах. У відносинах можна виділити як елемент об'єктивності, так і елемент суб'єктивізму. Відносини особистості об'єктивні, оскільки в них реалізуються об'єктивні цілі, потреби, досвід суспільства, але водночас суб'єктивні, тому що процес їх реалізації залежить від волі, бажання людини, проходить через її свідомість, забарвлюється її особистісними емоціями, настроями, бажаннями.

У структурі відносин психологи виділяють три основні компоненти: а) гностика (когнітивний або інформаційний); б) афектний (емоційний, емотивний); в) поведінковий (практичний). Компонент гностики (когнітивний) виступає як система засвоєних особистістю на рівні переконань соціальних знань – понять, правил, норм, оцінок, цінностей. Когнітивний компонент відносин передбачає наявність відносно стійкого пізнавального інтересу до моральних якостей особистості. Афектний (емоційно-мотиваційний) компонент передбачає особистісний сенс, який надається відносинам; емоційно-

позитивні думки про довколишніх людей. Поведінковий (поведінково-діяльнісний) компонент характеризується сукупністю узагальнених прийомів пізнавальної діяльності. Це прийоми фактичного і оцінного аналізу ситуацій і явищ, процесу вибору і постановки цілей, втручання в життєві ситуації; корекція намічених цілей і способів поведінки. Цей компонент передбачає прагнення й уміння особистості встановлювати доброзичливі контакти з іншими людьми.

Дослідженням ставлень особистості присвячено низку наукових робіт, що лягли в основу започаткованої дисертаційної роботи. У контексті дослідження на особливу увагу заслуговує науковий доробок І. Беха, який, підтримуючи думку про цілісний характер ставлення, зазначає, що категорія «ставлення» «є ключовою для процесу формування і розвитку особистості, оскільки за її допомогою розкривається становлення смислового зв'язку, єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: чи буде вона морально-конструктивною чи деструктивною стосовно індивіда» [16, с. 151]. Провідним у ставленні, за твердженням ученого, є емоційний компонент. Ставлення особистості виникає в процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Тож будь-яке за змістом ставлення завжди має емоційно переживатися людиною [8, с. 9-21].

Ставлення є базовою категорією педагогічної науки. Серед публікацій останніх років чимало таких, що пов'язані з поняттям «ставлення» або опираються на неї як на основу діалектичного підходу до виховання (Л. Артемова, Л. Врочинська, Е. Заредінова, О. Косарєва, Л. Повалій, Т. Пониманська, І. Сіданіч та ін.). Ставлення у педагогіці трактується як вираз певних зв'язків, які встановлюються між особистістю й іншими людьми, а також різними аспектами довколишнього світу. Торкаючись сфери потреб, знань, переконань, вчинків і вольових проявів особистості, ці зв'язки так чи так позначаються на поведінці або розвитку особистості. Ставлення особистості відрізняються різноманіттям, проте можна виділити чотири основні групи ставлень, у яких особистість розкривається найповніше: а) ставлення людини до духовних і матеріальних цінностей; б) ставлення до своєї справи; в) ставлення до інших людей; г) ставлення до самого себе. Ставлення до інших людей накладає відбиток на весь процес психічного розвитку і виховання.

Отже, аналіз літератури дозволив систематизувати особливості ставлень в контексті філософського, психологічного, педагогічного наукових аспектів і відзначити специфіку досліджуваного поняття в межах означених галузей пізнання, що відображено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Сутність поняття «ставлення»

Автор/джерело	Зміст поняття
Ставлення	
І. Бех, В. Семиченко та ін.	поняття «ставлення» використовують як видове стосовно категорії «відносини»
І. Бех, Т. Кравченко, В. Постовий та ін.	змістовий відтінок «стосунки батьків і дітей»
О. Кононко та ін.	змістовий відтінок «взаємини батьків і дітей»
Л. Повалій та ін.	змістовий відтінок «сімейні стосунки»

Дослідження вчених дозволяють констатувати, що розвиток у людини ставлень до інших людей випереджає формування інших ставлень, наприклад, ставлення до праці і до себе самого. Наслідком таких ставлень є розвиток в особистості відчуття захищеності, створення сприятливої психологічної атмосфери для її становлення. Подібну соціально-психологічну дію на особистість можуть чинити люди, якщо вони стають авторитетними, шанованими й емоційно привабливими для цієї особистості. Ця закономірність дозволяє припустити, що виховання шанобливого ставлення залежить не тільки від ставлення особистості до довколишніх, але і від розвитку інших ставлень (наприклад, до батьківщини), які також генетично пов’язані з характером ставлень особистості до оточуючих. Як наслідок, пошана передбачає таке ставлення до людей, у якому визнається перевага, гідність особистості. Це поняття розглядається як відчуття, пов’язане зі спрямованістю особистості, що його переживає й усвідомлює об'єкт пошани як свій ідеал, зміст якого визначається соціальним рівнем особистості. В основі пошани лежить визнання самоцінності чого-, кого-небудь.

Наступним аспектом дослідження є аналіз поняття *«поважне ставлення»*. У великому тлумачному словнику знаходимо такі визначення: «*Повага* – почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось. *Поважати* – ставитися з повагою до кого-небудь, чого-небудь, мати почуття поваги до когось, чогось.

Поважний / поважливий – який заслуговує, вартий поваги, користується повагою» [24].

Повага до людини розглядається етикою як один із найважливіших принципів моральності: «*Повага* – одна з найважливіших вимог моральності, яка передбачає такі відносини між людьми, при яких у відповідних діях, мотивах, а також в соціальних умовах життя суспільства визнається гідність особистості». І. Кант зазначає, що пошана – це дань, яку ми не можемо не віддавати заслузі, хочемо ми цього чи ні; в крайньому випадку ми можемо зовні не виявляти її, але не можемо не відчувати її внутрішньо.

Повага має складну різноаспектну характеристику і може бути властива різним суб'єктам (особі, групі людей, великій спільності), а також різним об'єктам (знову ж таки – особі, групі, великій спільності, природному об'єкту, Богу). Повага буває спрямована суб'єктом на самого себе або в зовнішній світ. Предметом поваги можуть виступати різноманітні риси і властивості об'єкта: сила, розум, здібності, багатство, соціальний статус. Повазі можуть бути властиві неоднаковий ступінь свідомості, різна гострота переживань, різні способи прояву. Вона може бути вільною або вимушеною («він поважати себе змусив»), характеризуватися різними відтінками (повага молодшого до старшого – шанобліва, слуги до господаря – ієрархічна, чоловіка до жінки – дбайлива тощо).

Найважливішою властивістю поваги є її сполучуваність із іншими модусами морального ставлення. Вона може співвідноситися і з дружбою, і з суперництвом. Повага може виступати фоном критики і самовдосконалення, основою щирості та довіри, умовою взаєморозуміння. Водночас справжній повазі протистоять не тільки презирство, приниження, байдужість, цинізм, егоцентризм, а й несправжні, збочені види пошани – догідливість, раболіпство, підлесливість, конформізм, підлабузництво, лестощі, а також жалість і заздрість. Органічна єдність таких якостей особистості, як вияв турботи, ввічливості, слухняності, доброзичливості, співпереживання стосовно довколишніх отримала віддзеркалення в понятті «поважне ставлення до людей».

Різні підходи до визначення поняття «повага» представлено у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Сутність поняття «повага»

Автор/Джерело	Зміст
Великий тлумачний словник сучасної української мови	Почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось
Словник з етики	Одна з найважливіших вимог моральності, яка передбачає такі відносини між людьми, при яких у відповідних діях, мотивах, а також в соціальних умовах життя суспільства визнається гідність особистості
Словник української мови	Поняття поваги, що складалося в моральній свідомості людства, передбачає: «справедливість, рівність прав, можливість, більш повного задоволення інтересів людей, …довір'я до людей, уважне ставлення до їх переконань, цілей; чуйність, ввічливість, делікатність, скромність тощо
Вікіпедія	Абстрактна соціальна категорія, що відображає оцінку почуття *гідності*, *вищості*, *більшої ідеальності* того, на кого спрямована дана оцінка. Вона базується на визнанні високих якостей кого-небудь, чи чого-небудь, відносно яких проводиться ця соціальна оцінка
І. Кант	Видове поняття поваги – пошана - це дань, яку ми не можемо не віддавати заслузі, хочемо ми цього чи ні; в крайньому випадку ми можемо зовні не виявляти її, але не можемо не відчувати її внутрішньо
О. Дяченко	Ставлення до людей, в якому практично (у відповідних діях, мотивах, соціальних умовах життя суспільства) визнається гідність особистості
О. Дяченко	Пошана – почуття шанобливого ставлення до когось. Зовнішній вияв почуття поваги до кого-, чого-небудь
А. Карнаухова	Як норма суспільної моралі, що постає як вимога перед кожною окремою особистістю, передбачає лише гуманні стосунки між людьми, визнання гідності кожної людини/ Поняття «шана» є синонімом поняття «повага»

Система ставлень людини, згідно наукового доробку В. Лаппо, закладається в дошкільному віці, який прийнято вважати періодом початкового становлення особистості. Ставлення виступають необхідним атрибутом життєдіяльності дитини і важливим чинником її особистісного розвитку. Саме в період дошкільного дитинства

формуються фундаментальні якості особистості; закладаються основи світосприйняття, ставлення до себе та свого місця в світі; відбувається опанування суспільних цінностей [79].

Загальновідомо, що найбільш значущими людьми на первинних етапах особистісного розвитку є батьки, саме вони закладають основи моральності в дитині, визначають специфіку її ставлення до довкілля і до самої себе. Отже, виховання у дитини поважного ставлення до власних батьків є обов'язковою умовою прояву дітьми цієї моральної якості і до інших людей.

Нам імпонує визначення категорії «повага», яке подається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, тому у своєму дослідженні будемо притримуватися саме його. Окрім того, вважаючи поняття «шана» та «повага» тотожними, погоджуємось із твердженням А. Карнаухової [50] та вважаємо їх синонімами.

Поважне ставлення до батьків, є важливою властивістю гуманної особистості, яка проявляється у ставленні до батьків як до цінності і означає прагнення їх зрозуміти, співпереживати, проявляти посильну турботу про них. Означене поняття включає такі ознаки: слухняність, допомога, співпереживання стану близької людини (емпатія), доброзичливість. Науковець зазначає, що процес виховання поважного ставлення дітей до батьків є єдністю трьох компонентів, взаємозв'язаних між собою: 1) когнітивного (наявність знань про зміст поняття «поважне ставлення»); 2) емоційного (вміння розрізняти емоційний стан батьків і адекватно на нього реагувати; прояв співчуття, співпереживання до батьків); 3) діяльнісного (встановлення співпраці в процесі взаємодії з батьками; надання їм дієвої допомоги).

Серед причин, що сприяють прояву дітьми неповаги до батьків, виділяють грубе поводження дорослих зі своїми батьками; втрату дітьми пошани до своїх батьків, коли останні живуть між собою не в мирі і злагоді; невміння узгоджено і послідовно пред’являти дітям належні вимоги; батьки у присутності своїх дітей дозволяють собі розповідати про непристойні події з власного життя; прояв батьками асоціальної поведінки. Внаслідок цього традиційні ставлення (слухняність, пошана до старших) виявляються витісненими з сучасного життя, а на зміну їм приходить активне протистояння авторитету дорослих, ігнорування думки батьків, педагогів. Через духовну і психологічну порожнечу сімейних ставлень діти обтяжуються перебуванням в рідній домівці, віддаючи перевагу

спілкуванню в компанії однолітків. У зв'язку з цим виховання шанобливого ставлення до батьків повинне здійснюватися не тільки в межах сімейного інституту, але і в сучасному освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Відповідно до мети нашого дослідження, уточнимо поняття *«похилий вік»*.

У словникових джерелах поняття *похилий* ототожнюється із поняттями «старий», «старість», які утворюються від слова «ріст», тобто той, хто виріс, пожив. Закон України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні» дає наступне визначення: «*Особи похилого віку* – чоловіки віком 60 і жінки віком 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року». Згідно нормативних документів Організації об'єднаних націй та Міжнародної організації праці літніми людьми варто вважати осіб, які досягли 60 років і старших. В основі виділення категорії таких людей лежить вік виходу на пенсію, хоча у багатьох розвинених країнах пенсійний вік дещо пізніший. Таким чином, *люди похилого віку*, за даними ВООЗ, – особи, віком від 60 до 74 років.

Люди похилого віку характеризуються згасанням життєвих функцій, внаслідок чого і потребують уваги, допомоги й, особливо, поважного ставлення до себе. Слушною з цього приводу є думка В. Сухомлинського, що старість не є щастям. Вона може бути виключно, або спокоєм, або ж бідою. Спокоєм вона є лише тоді, коли до неї ставляться з повагою. Бідою – коли її забувають і полишають наодинці [139, с. 559 – 560].

У своєму дослідженні вважаємо необхідним звертатися до всесвітньо визначеної вікової стратифікації поданої Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Таким чином, людей похилого віку визначаємо як осіб віком від 60 до 74 років.

На основі змісту домінуючих понять «виховання», «моральне виховання», «старший дошкільний вік», уточнення співвідношення понять «відносини», «взаємовідносини», «ставлення», у руслі дослідження поняття «*поважне ставлення до людей похилого віку»* схарактеризовано як прояв пошани, визнання гідності, піклування про людей, які мають значний життєвий досвід.

Під «*вихованням поважного ставлення до людей похилого віку»* розуміємо процес цілеспрямованого і системного педагогічного впливу на особистість з метою формування у її свідомості та поведінці

почуття шани, турботливого, толерантного ставлення, визнання гідності людей, які мають значний життєвий досвід.

Результатом такого виховання є «*вихованість поважного ставлення до людей похилого віку»* – сформованість в особистості комплексу норм і правил, які проявляються у повазі, турботі, допомозі, визнанні гідності, уникненні дискримінації відносно людей, які мають значний життєвий досвід.

У структурі поважного ставлення до людей похилого віку нами виокремлено взаємопов'язані **компоненти**, які взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного: *інформаційно-змістовий* (розуміння та оволодіння знаннями про поважне ставлення до людей похилого віку); *емоційно-ціннісний* (радість від спілкування з людьми похилого віку, розуміння їхніх емоцій, прояв підтримки, розуміння, співчуття, співпереживання людям похилого віку); *діяльнісний* (здатність виявляти у вчинках поважне ставлення до людей похилого віку).

Отже, вивчення філософських, історичних, педагогічних, геронтологічних, психологічних джерел із зазначеної проблеми, дало можливість визначити категоріальний апарат дослідження. Таким чином, в підрозділі 1.2 наведена дефінітивна характеристика філософських та психолого-педагогічних термінів, які виконують функцію понятійно-категоріального апарату дослідження процесу виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку. З'ясовано, що, ставлення є ключовою категорією у формуванні і розвитку особистості. За своєю структурою будь-яке ставлення складається з трьох складників: світоглядно-пізнавального, емоційно-вольового та дієвого.

Враховуючи, що об'єктом нашого дослідження є процес морального виховання старших дошкільників, вважаємо за доцільне в наступному пункті зупинитися на психолого-педагогічній характеристиці дітей означеного віку, людей похилого віку, їх соціального забезпечення в різних країнах світу й аналізі наукових праць, що лягли в основу започаткованого дослідження.

1.3. Характеристика людей похилого віку. Соціальне забезпечення людей похилого віку у різних країнах світу

Проблема старіння привертає чималу увагу дослідників змінами, які відбуваються на психологічному та фізіологічному рівнях людини, оскільки останнім часом все більше охоплює населення землі.

Сьогодні проблема розуміння та сприйняття старіння і старості є досить актуальною. Її досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. Означена проблема характеризується інтеграцією, оскільки перебуває на межі дотику соціології, психології, педагогіки та інших дисциплін та вирізняється актуальністю теоретичної та практичної складових.

Дослідження старіння з позиції біології, психології, фізіології та психології зазначають, що протягом життя у людей наступає момент зупину процесів збагачення та активізації життєвих функцій, а згодом спостерігається спад означених функцій, що проявляється у сповільненні, і, як наслідок, у регресі, що й визначає процес старіння.

З позиції психічних змін людини похилого віку займається геронтопсихологія – галузь вікової психології, що досліджує особливості вікових змін та функціонування психіки людей похилого віку.

З соціально-психологічного та біологічного погляду старість розглядається як виключно біологічне або виключно соціальне явище. Проте, це має надто вузьке спрямування і не може бути обмежене.

Досліджуючи процес старіння, вчені Штруц та Біррен виділили три компоненти старіння:

1. Біологічне старіння.
2. Зміна у соціальних ролях.
3. Психологічне старіння [23].

Досліджуючи будь-який віковий період, варто зважати на біологічні, психологічні та соціальні компоненти і взаємозв’язок між ними [23].

Дотримуючись психоаналітичного підходу, Карл Юнг із великим захопленням досліджував «другу половину життя» людини. Середина життя, на думку дослідника, є критичним моментом, який дає можливість людині само реалізовуватися. Окрім того, перед дорослою людиною не постає проблема встановлення великої кількості зв’язків. Людина саморозвивається та самореалізується. Цей процес Карл Юнг визначає як «індивідуалізацію». Окрім того, людина поважного віку має змогу ідентифікувати у собі як «жіноче начало», так і «чоловіче начало».

Теорія Еріка Еріксона містить вісім стадій розвитку особистості. Причому кожна стадія має свою задачу. Для старості – восьмої стадії притаманне досягнення нової стадії егоцентризму. Якщо людина,

піклується про дітей, виявляє турботливе ставлення до людей, уміє адекватно сприймати розчарування та досягнення, генерує ідеї – означає досягнення цілісності особистості.

Протягом багатьох років існування людства та дослідження особливостей цього процесу, вчені виявляли цікавість до співставлення світу людей похилого віку та світу дитинства.

Так, люди похилого віку та діти мають слабку діяльність відчуттів, стрімкість зміни та глибину емоцій; координаційні неточності: порушення рухів, невпевненість ходи; потребу у солодощах тощо.

Усвідомлення свого стану приходять як до дитини, так і до людини похилого віку із порівнянням стану дорослої людини.

Таким чином, дитина відокремлена від дорослого життя процесами соціалізації, виховання тощо. Проте, не зважаючи на цінність дитинства та можливістю самовдосконалення, метою є доросле життя та повноцінна діяльність.

Відокремлені від життя і люди похилого віку поняттям «пенсія». Адже вихід на пенсію тривалий час означав спад у життєдіяльності людини, немічність, потребу у сторонньому піклуванні та забезпеченні.

Проте, вважаємо такий підхід необґрунтованим та хибним. Найпершим «адвокатом», який став на захист людей літнього віку був Марк Тулій Цицерон, який вважав цей вік найбільшою цінністю людини та суспільства в цілому.

Захищаючи людину похилого вік, Цицерон зазначає, що для мудрої людини вік – це накопичення мудрості, досвіду. Жодні пристрасті не заважають здоровому глузду. Саме зараз людина має змогу досягти свої вершини.

На думку Сенеки, життя людини похилого віку визначається тим, яку користь вона приносить суспільству. Тобто в усвідомлення важливості життєдіяльності людини літнього віку лягає не кількісний показник (тривалість життя), а якісний.

Цікавим є той факт, що чимало відомих людей (Масиміліан, Орацій, Вергилій та інші) вважати старість жалюгідним немічним періодом, який нездатний до продукування. Проте, варто зазначити, що велика кількість видатних творчих людей продовжувати плідно працювати і в період похилого віку (Гіппократ, Коперник, Верді, Тіциан та інші).

Проте, варто зазначити, означений вік є досить продуктивним. Результати мистецької діяльності ряду людей похилого віку принесли їм визнання, або ще більшу славу саме у зазначеному віці. Причиною цього є відродження почуттів, зокрема кохання. Так, кохання Гете до юної У. фон Льоветцов породила відому в усьому світі марієнбадську елегію. Медицина представлена з цього боку біографіями Р. Коха та С. Ганемана. Видатний грецький автор трагедій Софокл, як і Сенека, саме у літньому віці створює свій найвидатніший твір «Едіп в Колоні». Сократ, маючи 94 роки написав свою «Хвалебну пісню Атіне», а його вчитель, який дожив до 107 років колись висловився «.. мені немає чого скаржитися на старість».

Найвідоміший грецький філософ Платон, дошивши до вісімдесяти років, до останнього дня записував свої думки. Вольтер до глибокої старості зберіг свої дотепність та сарказм. Як і в юнацькому віці, у старечому віці продовжували писати такі ж чудові картини Мікеланджело та Тіциан. Не втратили міцності думки і філософи Нового Часу. Так, Кант, Ньютон, Спенсер, Шопенгауер свої філософські системи створювали до останніх днів.

Старіння – це процес, який розпочинається після уповільнення зростання. Зупинити старіння неможливо. Це фізіологічний процес, який є незворотнім. Проте, його можливо уповільнити.

Проблема старіння населення протягом останніх десятиліть є пріоритетною серед інших проблем сучасного світу.

Проте варто зазначити, що кращою є ситуація щодо процесу старіння у людей, які проживають у високорозвинених країнах світу. Тут частка людей похилого віку відносно загального населення становить 15-20 % і саме старіння відбувається впродовж трьох десятиліть. Натомість, у країнах, які лише починають розвиватися, народжуваність зменшується і яскраво проявляється ранній початок активного старіння.

Дискусійним є питання визначення вікової рамки людей похилого віку. У переважній більшості країн похилий вік співпадає з досягненням громадянами пенсійного віку. Але слід урахувати, що останнім часом пенсійний вік мешканців ряду країн суттєво знизився: чоловіки – 65 років, жінки – 55-57 років (Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Канада, Португалія, Швеція, Швейцарія); 60 років (Франція); 70 років (США) (Огляд міжнародного досвіду, 2018).

Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує таку вікову класифікацію: 25-44 років – молодий вік; 44-60 років – середній вік; 60-75 років – похилий вік; 75 – 90 років – старечий вік; 90 років та старше – довгожителі.

Цікавим є міжнародний досвід щодо стратифікації людей похилого віку та їх соціального забезпечення [99]. Так, у США взагалі відсутнє визначення поняття «пенсійний вік». Сягнувши 62 років, людина може подавати документи для отримання соціального забезпечення при виході на пенсію, у 65 років – отримати медичні послуги, згідно програми держави для літніх людей (Medicare). У 67 років мешканець США має змогу вийти на пенсію та отримати соціальну допомогу. Якщо ж людина працюватиме до 70 років, то отримає ще й надбавку до пенсії. Загалом американці прагнуть якомога довше працювати та бути максимально активними. Вони досить часто подорожують та займаються спортом. У закладах для утримання людей похилого віку переважну більшість становлять люди від 85 років та старше.

Дев'яте місце за тривалістю життя серед країн світу посідає Канада (жінки – 84 роки, чоловіки – 80 років). Та її позиції стрімко зростають. Кількість осіб, які сягнули 100-літній рубіж у 2001 році нараховувалося 3795 осіб, у 2011 році – 5825 осіб. До 2061 року передбачається, що кількість таких людей сягне 81 тисячі.

Серед європейських країн найтривалішим є життя у Франції – 81 рік. Медичне обслуговування тут вважається найкращим у світі. Потужним та складним є пенсійне страхування, яке французи можуть отримати, вийшовши на пенсію у 62 роки.

Пенсійний вік у Німеччині починається з 67 років. Населення цієї країни досить швидко старіє на тлі інших країн Євросоюзу. 20 % населення країни становлять люди, які досягли 65 років. Проте, дослідники прогнозують, що через десять-п'ятнадцять років таких мешканців у Німеччині буде половина.

Швидке старіння населення відбувається і у сусідній з Україною Польщі. 65-річного населення тут лише 13,5 %, проте цей показник невпинно зростає. Загалом у Польщі людей, які вийшли на пенсію, називають «сеньйорами», хоча це ніде офіційно не зазначено. Проте є велика кількість програм, що називаються «60+». У зв'язку з демографічною ситуацією, пенсійний вік у Польщі було знижено: 60 років – жінки, 65 років – чоловіки.

В Італії виділяють віковий період, який називається «передпохилим». До цієї категорії відносять людей віком від 55 до 64 років. Похилий вік розпочинається з 65 років.

Ураховуючи, що поряд із віковими змінами, у людей похилого віку спостерігається погіршення стану здоров'я, поява ряду фізіологічних обмежень, зниження їхньої соціальної та економічної активності; люди цього віку перестають бути виробниками і стають, здебільшого, споживачами. Причиною цього є неготовність соціальних інститутів до прийняття таких людей, наявність відносно них суспільних стереотипів, що мають негативне забарвлення [2].

Важливо у цій ситуації враховувати і гендерний аспект. Так, у Австралії жінки віком понад 50 років є найбільш вразливими, досить часто стають заручниками проблеми житла і набувають статус безхатніх. Причиною такої ситуації є те, що вони втратили забагато часу на виконання сімейних обов'язків. На думку комісара з питань дискримінації, проблемі можна зарадити шляхом реабілітації, а також вирішенням житлової проблеми, пенсійним забезпеченням, наданням повноважень та адвокацією [163]. Щодо гендерного аспекту, дослідники виділяють гіпотезу вікового вирівнювання (the Leveling Hypothesis) та гіпотезу подвоєного ризику (the Jeopardy Hypothesis). Для нас цікавою є перша гіпотеза,згідно якої домінування чоловіка знижується із входженням у похилий вік і, таким чином, позиції чоловіка та жінки вирівнюються [168].

Важливим кроком у вирішенні піднятої проблеми стало зібрання Всесвітньої асамблеї з питань старіння населення (2002), де було ухвалено Мадридський міжнародний план дій. Найбільшим її досягненням було усвідомлення проблеми урядами країн та їх прагнення до протидії активному старінню населення та гідного забезпечення людей похилого віку. Проте, зважаючи на економічну кризу, не всі країни дотрималися поставлених завдань.

На сьогодні країнами, які посідають перші місця з тривалості життя населення, є Японія і Марокко. У Європі такими країнами є Ісландія та Італія (тривалість життя – приблизно 83 роки). Польща та Україна посідають останні місця за тривалістю життя у Європі (за даними Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD)).

У нашій державі, згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003) (ст. 26), людьми похилого віку є особи, які досягли пенсійного віку або до

досягнення якого залишилося не більше як півтора року. Проте, з 1 січня 2019 року особи, які не мають мінімального стажу, що становить 15 років, на пенсію мають змогу вийти лише у 65 років.

В Україні права людей похилого віку визначаються наступними законами та нормативно-правовими актами: Міжнародна декларація прав людини, Декларації ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ; Законах України «Про статус ветеранів та гарантії їх соціального захисту» (1993), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991) та ін.

Останнім часом у нашій країні активно зростає кількість людей похилого віку. До них належить кожен п'ятий житель нашої країни. І така тенденція зростає. Україна входить до тридцятки країн із активним старінням населення [97].

На жаль, сьогодні в нашій країні люди похилого віку є найбільш соціально незахищеною групою населення. Виходячи на пенсію, людина стає суспільно пасивною, обмежуючи власний життєвий простір лише домівкою. Окрім того, з'являються численні фізіологічні зміни, хвороби, посилюються переживання, почуття самотності та непотрібності. Таким чином, людина похилого віку є більш уразлива і потребує посиленої уваги та допомоги. Тому актуальності набуває соціальна робота з людьми похилого віку або, як їх ще називають, «людьми пізньої дорослості».

Мадридський міжнародний план дій щодо проблем старіння оголосив про здійснення переходу від «старіючого суспільства» до «суспільства для людей усіх вікових груп». Одним із завдань, окреслених у Документі, є створення державами власних програм щодо підтримки людей похилого віку.

На рівні Української держави було затверджено Стратегію державної політики з питань здорового і активного довголіття населення на період до 2022 року. Пріоритетними для Стратегії є наступні завдання: поліпшення умов для самореалізації громадян похилого віку та їх участі у процесах розвитку суспільства; забезпечення здоров'я та благополуччя громадян похилого віку; створення середовища, сприятливого для активного життя таких громадян; створення системи захисту прав громадян похилого віку [119]. Задля реалізації поставлених завдань Стратегії мають бути створений відповідний план заходів та фінансове забезпечення на рівні держави.

Представники старшого покоління сприймаються на міжнародному рівні як потужний позитивний фактор, а не як баласт.

Ситуація усвідомлення світом активного процесу старіння населення та прагнення надати допомогу людям похилого віку дасть змогу зробити їх активними членами суспільства. А турбота, яка буде виявлена з боку суспільства, продемонструє позитивний приклад для наслідування зростаючому поколінню.

1.4. Характеристика дітей покоління Зет та Альфа, особливості їх навчання та виховання. Взаємодія з людьми похилого віку

Виховання поважного ставлення до людей похилого віку у зростаючого покоління має розпочатися якомога раніше. Загальновідомо, що сензитивним періодом для початку такого виховання є дошкільний вік, оскільки саме цей віковий період відбувається інтенсивний розвиток людської особистості. Це є свідченням того, що з максимально раннього віку варто розпочинати формувати у дитини моральні норми, цінності та ідеали, що виробилися у суспільстві, тому що саме вони і визначають подальшу поведінку дитячої особистості. Завдяки чому створюється сприйняття оточуючого світу через систему наявних соціальних цінностей і, таким чином, у дитини формується «правильне» сприймання світу [21].

Здійснення морального виховання дитини дошкільного віку, загалом, і поважного ставлення до людей похилого віку, зокрема, не можливе без урахування в ньому інших моральних категорій. Однією з таких категорій є моральне ставлення, яке лежить в основі вчинків та їх мотивації і містить в собі певні моральні уявлення та поняття, моральну оцінку опонента, емоційно-вольові складові, мотиви дій.

У категорії ставлення важливо виділити ставлення дошкільника до оточуючих людей, які, в принципі, здійснюють процес виховання та розвитку дитини. Саме такі стосунки закладають основу та визначають ефективність виховного процесу. Ставлення дитини до дорослих, оточуючої дійсності визначають «моральне здоров’я» дитини.

Виділяють чотири форми спілкування з дорослими, які формуються у дитини впродовж семи років, а саме: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативно-пізнавальне, позаситуативно-особистісне. Зазначені форми визначають особливості спілкування між дорослими та дітьми.

Стосунки, які склалися між дорослим та дитиною, впливають на розумовий та емоційний розвиток, формування моральних якостей дошкільника, що визначають його поведінку. Ставлення дитини до оточуючого середовища опосередковано визначає її ставлення до близьких людей, зокрема батьків, родичів, представників старшого покоління.

Дослідження педагогів засвідчують, що у період дошкільного дитинства досить важливим чинником є сприятливе поєднання інтелектуального та емоційного компонентів у моральному вихованні. Адже дитина старшого дошкільного віку, завдяки розвитку мислення, може яскраво уявити собі хвилювання близьких їй людей і, як наслідок, здатна за них вболівати, співпереживати разом із ними.

Особливості виховання дітей дошкільного віку дають змогу дитині сприймати особливості людських взаємостосунків. Таким чином, у дітей розвивається спостережливість, зосередженість, об'єктивність щодо оцінки дій та емоційного стану оточуючих людей. Завдяки цьому діти стають відкритими до спілкування, тоді як неправильне моральне виховання, відсутність розрізнення моральних норм, стають перепоною на шляху до зближення та спілкування з оточуючими.

В основі спілкування, на рівні емоційної сфери, лежить прагнення людини наблизитися до опонента та наблизити опонента до себе. Це вимагає від педагогічних працівників закладу дошкільної освіти розвитку у дошкільників «кон'юнктивних» та «диз'юнктивних» почуттів, які полягають у почуттях, що виконують функції об'єднання та роз'єднання. Таким чином, емоційна сфера та закладені моральні норми у дошкільному віці визначають спрямування особистості та виступають поведінковими мотивами.

Уміння знаходити спільну мову, налагоджувати комунікативний контакт свідчить про моральну зрілість. Проте, цього замало. Необхідно навчити дітей не лише дотримуватися моральних норм, але й вміти змовчати у певних ситуаціях, стримати себе від деяких вчинків, враховувати стан оточуючих людей і, загалом, ставитися до них із повагою.

Реалізуючи різні види діяльності, діти вчаться проявляти власне відношення. У процесі формування та розвитку ставлення до оточуючих у дошкільників, також закладаються і суспільні мотиви поведінки, які ототожнюють моральні ідеали та форми поведінки.

Виокремлюють два напрямки щодо проблеми стосунків дітей та дорослих:

1. Відносини дорослих та дітей виступають фундаментом для формування певних моральних якостей та розвитку дитячих стосунків [5]. Це здійснюється шляхом особливого відношення дорослого до дитини, яке полягає у довірливому поважному ставленні до кожної дитини, прояві симпатії у дітей, як відповідь, стосовно дорослого, спільній діяльності, та врахуванні особистісних інтересів кожного з учасників спілкування.

2. Ставлення до дорослого є показником моральної вихованості дитини. Тому й представляє собою мету виховання. Такою метою є формування у дитини позитивного ставлення до дорослого, яке у дошкільника проявляється у вигляді поваги, турботи, піклування про старших людей.

Позитивне ставлення дитини до дорослого проявляється як ряд моральних ставлень: симпатія, повага, турбота. Розвиток поважного ставлення передбачає формування у дитини відносно дорослого прагнення допомогти, піклуватися, співчувати тощо.

Умовою формування стосунків дітей та дорослих є особливості здійснення освітнього процесу у закладі дошкільної освіти, спілкування дошкільників з дорослими у побуті, духовна близькість між ними.

Основним методом виховання поважного ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих є демонстрація такої поведінки оточуючими.

У вихованні поваги до дорослих у дітей досить важливим є створення таких життєвих ситуацій, які б підштовхували дитину до відповідних, правильних вчинків і згодом формували б дитячу поведінку, створюючи відповідні знання про поважне ставлення. Уміння слухати старших людей є основою формування у дітей гуманного ставлення до старших.

Проте, якщо спілкування між дорослими та дітьми не має позитивного підґрунтя, це створює проблему для вихователів закладу дошкільної освіти, тому що вони (вихователі) змушені вимагати від дітей певного ставлення до дорослих, яке, на жаль, не має свого підтвердження на практиці. Проблемою ще виступає й те, що доросла людина сприймається як людина праці, проте, особисті моральні якості такої людини, зазвичай, не враховуються.

Взаємодія дорослого і дитини повинна будуватися не з позиції дорослого, а на особливостях та потребах дитини. Формуючи взаємодію із дитиною, дорослий надає спілкуванню певної специфіки завдяки: особливостям, формі взаємодії; особливостям типу спілкування дорослих із дітьми, як з об'єктом освітньої діяльності; мірі оцінювання поведінки дитини та її діяльності. Зазначені шляхи у своїй сукупності створюють основу в стосунках дорослого з дитиною.

Ставлення дітей до дорослих засновані на: потребі дитини у спілкуванні, яке притаманне кожному віковому періоду, хоча й у різних його проявах (комунікація, підтримка, взаєморозуміння тощо); потребі в соціалізації за допомогою дорослого (оцінка дій дитини зі сторони тощо). Ці потреби задовольняються в родині, адже сім'я – це перший соціальний інститут, де дитина пізнає світ та усі його властивості. Саме у сім'ї закладаються основи морального виховання. Тут дошкільник вчиться спілкуватися, розуміти, підтримувати, поважати, любити, турбуватися про інших людей, а, отже, формуються соціальні навички, без яких неможливе життя у суспільстві.

Одним із чинників морального виховання є психологічний мікроклімат у сім'ї, її склад, взаємодія дитини з батьками тощо. Розширена сім'я, або сім'я, де є двоє і більше дітей, має більше сприятливих умов для здійснення морального виховання та формування позитивних якостей дитячої особисті.

Роль родини у здійсненні морального виховання дитини визначає, що кожен член сім'ї має певні обов'язки, до системи яких долучається і дитина (у міру своїх можливостей). Саме це й сприяє привчанню дитини до загальноприйнятих моральних норм поведінки.

Натомість відзначаються особливі можливості сім'ї у вихованні дитини. Саме у родинному колі дитина проводить найбільше часу, сімейне життя насичене особливими стосунками. Тут виховання може реалізовуватися у різноманітних формах, здійснюється індивідуальний підхід до дитини.

У сімейному вихованні зростаючого покоління варто виділити емоційний фактор. В його основі лежать тісні стосунки між членами родини, їхня емоційна близькість, взаємна любов між батьками та дітьми. В разі недостатньої близькості або ж її відсутності, емоційний стан дитини стає збіднілим та не дає можливості їм повноцінно соціалізуватися. Важливо ще відзначити й те, що саме у родині

формуються тісні стосунки із дорослими людьми, у тому числі з дідусями та бабусями.

Родинна взаємодія ґрунтується на емоційній основі. Особливістю такого спілкування є співчуття, співпереживання, взаєморозуміння. Це сприяє розвитку морально-емоційної сфери дитини: у неї формується турботливе ставлення до оточуючих її людей.

Родинний мікроклімат відрізняється у різних сім'ях. На це впливають індивідуальні особливості батьків, їхнє виховання, особливості взаємодії з оточуючими людьми. Все це, як наслідок, формує світогляд дитини, традиції, звичаї, закладає основу індивідуальної позиції дитини у соціумі. Як міні-модель соціуму, у сім'ї відтворюються всі взаємозв'язки, особливості налагодження комунікації. Відповідно виховується і дитина. Вона має змогу вчитися взаємодіяти з людьми різної статі, різного віку, різного соціального стану. Тут закладаються основи спілкування маленької людини із представниками людей похилого віку, а саме, з дідусями та бабусями.

Дослідження особливостей старшого покоління та дітей дошкільного віку, специфіки їхнього спілкування завжди були актуальними у науковому сенсі та вивчалися з погляду різних наукових галузей. В результаті вчені дійшли спільної думки, що особливості представників обох поколінь мають чимало спільного. Наприклад, схильність до емоційності, і, як наслідок, прояв у вигляді сміху або сліз, нечітка рухова та мовленнєва діяльність тощо. Не даремно в українській народній творчості про схожість поведінкового прояву дітей та людей похилого віку говорять: «Старий, що малий».

Спільним для людей похилого віку та дітей є й усвідомлення свого місця в оточуючому їх середовищі дорослих людей. Якщо говорити про дитинство, то тут з'являється прагнення підготувати дитину до дорослого життя. Проте, досить часто це не яскраво виділяється у сфері опіки над дитиною. Схоже явище відбувається і в житті людей похилого віку, у яких такий період формально відділений пенсійним віком.

Згідно наукових досліджень, на сьогодні, стосунки людей похилого віку та дітей є переважно гармонійними, насиченими почуттями підтримки, довіри, взаєморозуміння.

Досить цікавими є стосунки дітей з їхніми дідусями та бабусями. Між представниками зазначених поколінь виникають

більш дружні стосунки та краще взаєморозуміння. Це спричинено тим, що дідусі та бабусі у своїх стосунках із онуками керуються зрозумілими для дітей прагненнями і не заглядають так далеко у майбутнє, як батьки дитини. Окрім того, старше покоління досить часто є хранителями дитячих секретів, їхніх вподобань та прикростей. Дідусі з бабусями швидше йдуть на поступки задля дітей, що викликано їхньою життєвою мудрістю та досвідом у процесі виховання зростаючого покоління.

Онуків та бабусь з дідусями зближує теплота стосунків з боку старшого покоління. Маючи чималий життєвий досвід, люди похилого віку відносяться з більшою теплотою до дітей, ніж батьки, ставляться до онучат толерантніше: проявляють у взаємодії з дітьми розуміння їхніх проблем та здійснюють на них моральний вплив. Стосунки, які формуються у дідусів і бабусь із онуками носять довірливий характер, в основі якого лежить любов та тісна дружба і має емоційне забарвлення.

Діти люблять дідусів і бабусь не за їхні смаколики та цікавинки, а за те, що вони на емоційному рівні ближче знаходяться до дітей, аніж батьки. Досить часто батькам не вистачає часу для того, щоб цілком проникнути у світ дитини, або ж вони не вважають проблеми та інтереси дітей досить серйозними. Натомість, бабусі й дідусі щирі у своїй підтримці та розумінні дитячих захоплень і вражень. Саме за це діти і цінують їх.

У спілкуванні дідусів і бабусь із онуками присутня величезна витримка з боку старшого покоління стосовно їхніх онуків, мінімалізм негативних емоцій та максималізм у прояві позитивних. Нестримна любов до онуків, разом із величезною життєвою мудрістю, створюють якнайкращі умови для формування дитячої особистості.

Чимале значення у сімейному вихованні дитини відіграє кількісний показник. У сім’ях, які за своїм складом, є розширені, і де наявні бабусі та дідусі, більше можливостей для здійснення виховання зростаючого покоління, зокрема морального, аніж у нуклеарних сім’ях. Взаємодія дітей з бабусями та дідусями має, переважно, емоційне підґрунтя. Співчуття та співпереживання іншим членам родини дає можливість дитині розвиватися на морально-емоційному рівні. Проте, спілкування старшого і зростаючого поколінь мають і негативні прояви. Досить часто діти діляться своїми переживаннями, своїми таємницями із дідусями та бабусями та, на

жаль, лише 3 % дітей слухаються їх. Майже 50 % дітей не дослухаються до прохань бабусь та дідусів, ігнорують, проявляють нестерпність у своїй поведінці тощо.

Причиною такої поведінки є відсутність авторитету для дитини з боку бабусь і дідусів. Проте, авторитетом можна стати для онуків за наступних педагогічних умов:

1. Формування авторитету бабусь та дідусів залежить від їхньої позиції відносно онуків. Якщо ж люди похилого віку зневажають власним віком, то цю зневагу демонструють і діти. Прагнення бабусь та дідусів максимально проникнути і стати частиною життя онуків досить часто приносить неочікувані негативні результати. Бажання максимально брати активну участь у житті онуків шкодить здоров'ю: пробуджує застарілі хвороби, провокує надмірну втому, і зазвичай, лишається недооціненим з позиції онуків, що «травмує» представників старшого покоління. Такі дії досить часто мають негативні наслідки. Діти ростуть неуважними, егоїстичними.

2. Досить важливим у становленні авторитету бабусь та дідусів у взаєминах із дітьми є ставлення членів родини до людей похилого віку. Якщо батьки дитини визнають авторитет старшого покоління, то його визнає і зростаюче покоління. Особливості сприймання людських стосунків дитини такі, що вони в першу чергу, сприймають приклад, а не вказівки до дій. Окрім того, діти досить чутливі до емоційного рівня таких стосунків і на основі цього вибудовують свою поведінку. Дитина буде поважно ставитися до дідусів та бабусь, якщо її батьки демонструють таку поведінку. Важливо зазначити, що демонстрація свого ставлення до дідусів та бабусь з боку батьків є фундаментом для формування таких стосунків до них з боку власних дітей.

3. Представники старшого покоління можуть завоювати авторитет лише за умови цілеспрямованого виховання. Не лише дідусі та бабусі прагнуть опікувати дитину, але й дитина хоче піклуватися про когось. За умови такого піклування, діти стають добрішими, чуйнішими, вчаться домовлятися з іншими людьми, враховувати їхні інтереси та потреби, взаємодіяти зі старшим поколінням. Також варто дати зрозуміти дітям, що представники старшого покоління, у силу свого віку, досить швидко стомлюються, можуть себе погано почувати. Тому онукам варто зрозуміти, що від того, як вони себе поводитимуть, залежить самопочуття дідусів та бабусь.

Розглянута нами психолого-педагогічна література дає змогу визначити ставлення дітей дошкільного віку до своїх бабусь та дідусів; виділити основні проблеми у їхній взаємодії та шляхи подолання цих проблем. Проте, досить мало інформації, яка б могла розкрити ставлення дітей до старості та людей похилого віку. Переважна більшість літератури присвячена взаємодії дітей із дорослими, тобто з людьми зрілого віку. Однак, ситуація, яка склалася у суспільстві по відношенню до людей похилого віку дає нам зрозуміти необхідність виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Вважаємо за необхідне, з огляду на тему нашого дослідження, торкнутися проблеми зміни поколінь дітей та їхніх особливостей, яка відбувається з певною періодичністю. Так, на сьогоднішній день, дослідники зазначають, що кожні 80-90 років цикл має властивість повторюватися. Причому у своїй життєдіяльності суспільство проходить чотири етапи:

– етап підйому – суспільство прагне до об'єднання та групування;

– етап пробудження – прагнення до відокремлення та прояву індивідуальності;

– етап спаду – домінування індивідуальності;

– етап кризи – руйнування класичних соціальних інститутів та створення нових [169].

Зі зміною поколінь відбувається і зміна дитячих цінностей, які впливають на їхню взаємодію з іншими людьми.

Так, впродовж одного циклу (80-90 років) має місце чотири зміни поколінь (приблизно кожних 20 років). Належність до покоління характеризується відповідністю певному історичному періоду, спільними поглядами, формування цінностей та, як наслідок, поведінки під впливом соціально-економічних умов відповідного періоду. Зі зміною поколінь відбувається і зміна цінностей, поглядів, переконань тощо [169].

Ураховуючи, що в започаткованій нами експериментальній роботі будуть задіяні представники різних поколінь, розглянемо їхні особливості та специфіку.

У світовій спільноті на сьогодні у взаємодії перебувають шість поколінь. Педагогічна взаємодія представлена кількома поколіннями: бебі-бумери (народжені у період з 1943 р. по 1963 р.) – в основі їхнього світобачення лежать відчуття стабільності та потрібності;

покоління X (народжені у період з 1963 р. по 1984 р.) – прагнуть до самореалізації, самовдосконалення, у виборі між сім'єю та роботою часто надають пріоритету останній; покоління Y (народжені у період з 1984 р. по 2000 р.) – намагаються отримати швидкі результати, комунікативні, здатні до співпраці, прагнуть свободи; покоління. Починаючи з 2000 року та до 2010 року розпочалася доба народження покоління «Зет». Представники цього покоління «проживають» більшу частину свого часу в Інтернеті, де й відбувається їхня взаємодія. Їхні цінності ще лише формуються. Проте, такі діти за своєю сутністю – лідери, прагнуть до прояву власної індивідуальності та є самовпевненими [69].

Для таких дітей характерними є нетерплячість; зосередження на короткострокових цілях; залежність від Інтернету; фрагментарність образного мислення; швидке дорослішання; орієнтація на практичність; чесність; відкритість у Всесвітній мережі; надання пріоритету віртуального світу; краще порозуміння з технікою, ніж з людьми; легко піддаються впливу.

Притаманні дітям покоління «Зет» і певні специфічні якості: гіперактивність; прояви доклінічних форм аутизму(як спосіб взаємодії зі світом); сенсорна депривація; побудова ідентичності.

Ураховуючи особливості та специфіку дітей покоління «Зет», педагоги-практики у роботі з такими дітьми пропонують дотримуватися певних рекомендацій, а саме: структурувати та зробити привабливим освітній матеріал; забезпечити зворотній зв'язок; скоротити обсяг інформації та надавати пріоритету у його поданні візуалізації; спілкуватися усно; надавати освітньому процесу позитивного забарвлення; ставити зрозумілі та доступні цілі; дотримуватися правил тайм-менеджменту; не перенасичувати дітей інформацією.

На зміну покоління «Зет» прийде покоління «Альфа», народжене з 2010 року, яке ще називають «діти смартфонів», «Google babies», або ж «покоління Дзен».

Покоління «Зет» народилося у період входження у життя суспільства цифрових технологій, в той час як покоління «Альфа» народилося, коли означені технології уже були в дії. Таким чином, цифрова інформація сприймається поколінням «Альфа» аналогічно до повсякденної у реальному житті. Також втрачає свою значимість відстань та місце географічної прив'язки, порівняно із поколінням «Зет».

Оскільки сучасні діти до такої міри звикли до використання смартфонів, вони потребують в освітньо-виховному процесі дещо інших підходів, аніж попередні покоління. На думку дослідників, на формування дитячої особистості чималий вплив матимуть соціальні мережі, в яких сучасні батьки досить часто створюють профіль дитини, яка ще навіть не навчилася говорити. Батьківські гаджети потрапляють до рук дитини вже у немовлячому віці. Саме тому, Інтернет для дитини покоління «Альфа» стає звичайною річчю, на відміну від попередніх поколінь, для яких діджиталізація стала технологічним дивом. Вплив на майбутнє покоління матимуть і винаходи, які здійснені нещодавно, проте, ще не охопили масово людство.

У такий спосіб для дітей покоління «Альфа» все та всі будуть об’єднані, не зважаючи на їхнє місце розташування.

Таким чином, представники покоління «Альфа» будуть сході на своїх пращурів, гімназистів ХХ століття, які прагнули до нових знань, полюбляли науки та різноманітні винаходи, іноді навіть сумнівні, як-то гіпноз, спіритизм тощо.

Варто відзначити, що покоління вищезазначеного періоду характеризувалася самовпевненістю та відсутністю поваги до старших, що, зокрема, підкреслює необхідність виховання у зростаючого покоління поважного ставлення до людей похилого віку.

Дослідники вважають, що діти покоління «Альфа» будуть схильні до нестандартних рішень, вони будуть цікавитися глобальними проблемами людства, маючи упевненість, що самостійно можуть вирішити такі глобальні проблеми.

Коли діти покоління «Альфа» прийдуть до школи, на ринку праці головними будуть представники покоління «Зет» – ті, хто навчається сьогодні.

Щодо взаємодії поколінь в освітньому процесі найбільше будуть задіяні представники поколінь «Х», «Y», «Зет» та «Альфа».

Проте, не зважаючи на близькість поколінь, у молодих педагогів та представників покоління «Альфа » можуть виникати непорозуміння з ряду причин:

1. Ігнорування модних тенденцій та авторитету у соціальних мережах.

Взаємодія у соціальних мережах все більше охоплює повсякденне життя, освіта теж не залишається осторонь. Спілкування

педагогів та дітей у соціальних мережах стає звичним явищем, проте, зворотній зв'язок учителі все менше отримують від учнів.

Представники нової генерації не зважатимуть на те, до якої спільноти вони належать. Маючи розвинене критичне мислення, прагнутимуть спростувати доведене. Ігноруючи соціальні мережі та на кількість «вподобайок», будуть доводити, що вміють мислити по-новому. Також представники означеного покоління не будуть відчувати свою приналежність до будь-якої спільноти, а вважатимуть себе частиною людства.

2. Непунктуальність та невчасне виконання поставлених завдань.

Оскільки представники покоління «Альфа» існуватимуть поза часом, вони не зможуть вчасно виконувати завдання та розраховувати час на виконання певної діяльності, а також пропускатимуть дедлайн у різних завданнях.

Такі діти будуть упевнені, що їхні глобальні за масштабами задуми та справи набагато важливіші за дрібниці та детальні навчання. Саме тому, педагогам варто бути готовими до навчання таких дітей не одночасно, а в різному темпі.

Натомість педагогів-представників іншого покоління, які вважають, що для того, аби чогось досягнути треба наполегливо працювати, буде непокоїти те, що представники покоління «Альфа» шукатимуть шляхи, аби чимшвидше виконати завдання.

3. Протести та незалежність.

Варто відзначити активність дітей покоління «Альфа», які не сидітимуть постійно із гаджетами у руках, а будуть фізично активними та сильними.

Така активність, самостійність та безпечність будуть дошкуляти педагогам. Важливо відзначити, що самостійність дітей покоління «Альфа» буде перешкоджати і спілкуванню педагогів з батьками, оскільки діти вважатимуть себе занадто самостійними.

Враховуючи сучасну тенденцію у пізньому народженні дітей, переважна більшість батьків будуть вже немолодими і, таким чином, вектор догляду за іншим поколінням зміститься з батьків на дітей.

З часом взаємодія, передбачена Концепцією «Нова українська школа» та втілюється у «педагогіці партнерства», може підпасти під удар. Причиною будуть конфлікти дітей покоління «Альфа» із літніми педагогами, а саме:

1. Відсутність відчуття змагання

Обидва покоління дітей («Зет» та «Альфа») однакові у тому, що не виявляють амбіцій, проте не допустять тиску та порівняння себе з кимось, навіть у прихованій формі.

«Альфа» потребуватимуть до себе більшої уваги та здійснення особистісно орієнтованого підходу. Так, вони вимагатимуть до себе поваги та делікатного ставлення вже навіть у ранньому віці. Відповідно, зміни потребуватиме і система оцінювання, яка б запобігла травмуванню зростаючого покоління.

2. Надання переваги знанням, аніж умінням

Модернізація змісту освіти, зокрема загальної середньої освіти, вимагає зміщення акценту з теоретичних знань на формування компетентностей. Проте, дослідники передбачають, що у зростаючого покоління перевага буде надаватися саме знанням.

Але, зважаючи на сучасну модернізовану систему освіти, попитом буде користуватися особистість, яка здатна використати знання для дослідження, формування логічного висновку, загалом критично мислити.

Проте, на жаль, молоде покоління не завжди будуть доводити справу до кінця, а обмежуватимуться лише обговоренням проблеми, або ж не дуже сумуватимуть з приводу невдачі, або невиконання тієї чи іншої справи.

Авторитет педагога втрачатиметься. Подив та захоплення у зростаючого покоління може викликати лише вчитель, який може вразити своїми умовисновками та цікавих аналізом явищ, предметів та закономірностей.

Отже, можемо резюмувати, що взаємодія між старшим та зростаючим поколінням є дуже важливою як для дітей, так і для дорослих і має відбуватися постійно. Це дасть змогу людям старшого покоління відчути себе потрібними, суспільно активними, значущими, а молодому поколінню передасться мудрість попередніх поколінь, що значно полегшить процес їхньої соціалізації. Однак, здійснюючи виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку, варто враховувати еволюційні зміни, що відбуваються у суспільстві, враховувати індивідуальні та вікові психологічні особливості дітей.

Розглянувши теоретичні засади виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, вважаємо за необхідне перейти до вивчення зазначеної проблеми на практиці у рамках констатуючого етапу дослідження.

Таким чином, у розділі розглянуто сутність педагогічної проблеми виховання поважного ставлення старших дошкільників до людей похилого віку, здійснено змістову характеристику ключових понять дослідження, з'ясовано особливості взаємин старших дошкільників та людей похилого віку.

Аналіз і систематизація джерельної бази дозволили класифікувати наукову літературу в контексті теми нашого дослідження на кілька груп: 1) праці, присвячені філософським та психолого-педагогічним основам морального розвитку особистості та формування в неї загальнолюдських моральних цінностей; 2) праці, у яких відображено специфіку дітей дошкільного віку та положення про сенситивність цього періоду для морального виховання і розвитку особистості; 3) праці, предметом дослідження яких стала інтеграція, взаємодія освітніх закладів і сім'ї у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання дошкільника; 4) праці, що стосуються різних аспектів ціннісного ставлення до людини, у тому числі виховання у дітей поважного ставлення до інших.

Встановлено, що протягом розвитку суспільства, на різних етапах історичного поступу, виокремились і ствердилися психолого-педагогічні положення, що є досить цінними для започаткованого дослідження: виховувати у дітей поважливе ставлення до людей похилого віку необхідно, починаючи з раннього дитинства; виняткова відповідальність за виховання означеної категорії покладається на педагогів і батьків; існує необхідність не лише дати дітям необхідний запас знань про поважливе ставлення до людей похилого віку, а й сформувати практичні навички поважливої поведінки дошкільників щодо людей похилого віку.

На основі змісту домінуючих понять «виховання», «моральне виховання», «старший дошкільний вік», уточнення співвідношення понять «відносини», «взаємовідносини», «ставлення», у руслі дослідження поняття «*поважне ставлення до людей похилого віку»* схарактеризовано як прояв пошани, визнання гідності, піклування про людей, які мають значний життєвий досвід.

Під «*вихованням поважного ставлення до людей похилого віку»* розуміємо процес цілеспрямованого і системного педагогічного впливу на особистість з метою формування у її свідомості та поведінці почуття шани, турботливого, толерантного ставлення, визнання гідності людей, які мають значний життєвий досвід. Результатом такого виховання є «*вихованість поважного ставлення до людей похилого*

віку» – сформованість в особистості комплексу норм і правил, які проявляються у повазі, турботі, допомозі, визнанні гідності, уникненні дискримінації відносно людей, які мають значний життєвий досвід.

У структурі поважного ставлення до людей похилого віку нами виокремлено взаємопов'язані компоненти, які взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного: *інформаційно-змістовий* (розуміння та оволодіння знаннями про поважне ставлення до людей похилого віку); *емоційно-ціннісний* (радість від спілкування з людьми похилого віку, розуміння їхніх емоцій, прояв підтримки, розуміння, співчуття, співпереживання людям похилого віку); *діяльнісний* (здатність виявляти у вчинках поважне ставлення до людей похилого віку).

Доведено, що взаємодія між старшим та зростаючим поколінням є дуже важливою як для дітей, так і для дорослих і має відбуватися постійно. Це дасть змогу людям старшого покоління відчути себе потрібними, суспільно активними, значущими, а молодому поколінню передасться мудрість попередніх поколінь, що значно полегшить процес їхньої соціалізації. Однак, здійснюючи виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку, варто враховувати еволюційні зміни, що відбуваються у суспільстві, враховувати індивідуальні та вікові психологічні особливості дітей.

Розділ 2
ДІАГНОСТИКА ВИХОВАНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Теоретичні позиції методики діагностування рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Враховуючи викладене вище, подальша робота передбачала: визначення критеріїв, показників вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

При відборі найбільш ефективних форм і методів виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку було враховано твердження, згідно якого у старшому дошкільному віці найбільш активізовані зображувальна, мовленнєва й ігрова діяльність; про єдність знань і переживань в основі розвитку особистості.

Розробляючи критерії оцінки вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, ми опиралися на визначення поняття «критерій», запропоноване Р. Чубук: «набір ознак та властивостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу судити про його стан, рівень розвитку та функціонування» [155, с. 255]. Термін «показник» трактується як свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення чого-небудь [24].

Теоретичні положення розділу 1 нашої роботи, а також окреслені нами компоненти (підрозділ 1.2) стали основою для виокремлення **критеріїв** вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – *когнітивного, емоційно-почуттєвого* та *поведінкового.* Розробляючи показники до кожного з них, було враховано вікові можливості дітей означеного віку.

Виокремлені компоненти, критерії та показники вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Компоненти, критерії та показники вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Компоненти	Критерії	Показники
Інформаційно-змістовий	Когнітивний	– наявність у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку; – здатність дати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх однолітків відносно людей похилого віку; – спроможність надавати умотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку.
Емоційно-ціннісний	Емоційно-почуттєвий	– орієнтування в основних емоціях та почуттях людей похилого віку, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; – здатність відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, які можуть його викликати; – відчуття дитиною емоційно-почуттєвої близькості з бабусями та дідусями; ставлення до себе та старшого покоління як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання дідусям і бабусям; вмінням усвідомлювати свої переживання та здатність керувати власними емоціями.
Діяльнісний	Поведінковий	– відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; – готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; – уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок стосовно людей похилого віку.

Як засвідчує таблиця 2.1, *когнітивний критерій* дав змогу визначити рівень наявності у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку; здатність давати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх однолітків відносно людей похилого віку;

спроможність давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку.

Емоційно-почуттєвий критерій ґрунтується на емоційно-почуттєвому ставленні дітей старшого дошкільного віку до моральних норм та переживанні того, що вони пізнають або здійснюють і передбачає уміння орієнтуватися в основних емоціях та почуття людей похилого віку, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; здатність відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, що можуть його викликати; відчуття дитиною емоційно-почуттєвої близькості з бабусями та дідусями; ставлення до себе та старшого покоління як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; вміння усвідомлювати свої переживання та здатність керувати власними емоціями.

Моральне виховання особистості не обмежується лише формуванням моральної свідомості, а й обов'язково спрямоване на вироблення і закріплення навичок і звичок моральної поведінки. З огляду на це, було виокремлено *поведінковий критерій* – практичні дії, що відповідають морально-етичним нормам: відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку.

На основі встановлених критеріїв та їх показників виявлено рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – достатній, середній, початковий. Опишемо їх.

До *достатнього рівня* вихованості поважного ставлення до людей похилого віку віднесено старших дошкільників, які мають уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку; спроможні давати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх однолітків та власній поведінці щодо людей похилого віку; вміють орієнтуватися в основних емоціях та почуття людей похилого віку, визначати їх та адекватно реагувати на них; здатні відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, що можуть його викликати; відчувають емоційно-почуттєву близькість з бабусями та дідусями; ставляться до себе та старшого покоління як найвищої цінності;

здатні до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; усвідомлюють свої переживання та здатні керувати власними емоціями; уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку відповідає типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; готові надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; уміють співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку.

Середній рівень вихованості поважного ставлення до людей похилого притаманний дітям, які мають недостатні уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку; не завжди спроможні давати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх однолітків та власній поведінці щодо людей похилого віку; не завжди орієнтуються в основних емоціях та почуття людей похилого віку, не завжди вміють їх визначати та адекватно реагують на них; не в достатній мірі відчувають та розуміють емоційний стан людей похилого віку та причини, що можуть його викликати; не завжди відчувають емоційно-почуттєву близькість з бабусями та дідусями; не завжди ставляться до себе та старшого покоління як найвищої цінності; не завжди здатні до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; частково усвідомлюють свої переживання та здатні керувати власними емоціями; уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку не в повній мірі відповідає типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; не завжди готові надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; не завжди вміють співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку.

Початковий рівень вихованості поважного ставлення до людей похилого мають старші дошкільники з обмеженим обсягом знань про поважне ставлення до людей похилого віку; не спроможні оцінити вчинки однолітків та власні щодо людей похилого віку і дати їм правильну моральну оцінку; емоційна чутливість таких дітей зорієнтована на власні переживання; їм притаманні короткочасні емоційні відгуки на біль та горе бабусі чи дідуся або взагалі їх відсутність; не вміють чи не бажають надати безкорисливу допомогу людині похилого віку в повсякденних ситуаціях; не вміють співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно»; у своїй поведінці

керуються суто егоїстичними мотивами; не можуть дати мотивовану оцінку вчинкам стосовно людей похилого віку.

Подані вище теоретичні положення стали вихідними позиціями констатувального та формувального етапів експериментального дослідження процесу виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

З метою з'ясування реального стану вихованості в дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку, отримання базових даних для створення і проведення методики формувального експерименту був організований констатувальний експеримент. Так, нами було враховано закономірність, що поважне ставлення до людей похилого віку в дітей виховується у процесі організованого цілеспрямованого освітнього процесу під впливом інтеграції та взаємопроникнення найближчого соціального оточення: педагогів, батьків і однолітків. Зважаючи на означене, методика констатувального етапу дослідження включала три напрями: робота з педагогами, з батьками, з дітьми старшого дошкільного віку.

На цьому етапі у дослідженні взяли участь 270 дітей старшого дошкільного віку, 62 педагога закладів дошкільної освіти та 84 батьків

Констатувальний етап був спрямований на вирішення завдань:

1. Робота з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти:

– визначення рівня уявлень педагогічних працівників закладів дошкільної освіти про поняття «люди похилого віку» та «поважне ставлення до людей похилого віку», розуміння необхідності виховання у дітей старшого дошкільного віку означеної моральної категорії;

– з'ясування особливостей психологічного мікроклімату у вікових групах закладу дошкільної освіти та особливості його впливу на виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку;

– аналіз шляхів реалізації виховання поважного ставлення до людей похилого віку у закладах дошкільної освіти.

2. Робота з батьками:

– з'ясування розуміння батьками необхідності виховання у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку;

– вивчення особливостей сімейного виховання в кожній

родині;

– вивчення стилю спілкування, взаємин між членами родини як чинника виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

3. Робота з дітьми старшого дошкільного віку:

– з'ясування обсягу та глибини наявних у старших дошкільників уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку (когнітивний критерій);

– наявність у старших дошкільників мотивів, інтересу, позитивних емоцій (емоційно-почуттєвий критерій);

– відповідність наявних у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку, мотивів, інтересу та позитивних емоцій щодо цього процесу проявам їхніх вчинків і поведінки (поведінковий критерій).

З метою реалізації визначених нами завдань дослідження, у роботі з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти було проведено анкетування (див. додаток А), бесіди, спостереження, а також вивчено та проаналізовано плани роботи вихователів.

Враховуючи, що модель поведінки батьків завжди демонструється у вчинках дитини, у роботі з батьками було використано ряд методик, а саме: бесіди, анкетування батьків (див. додаток Б), спостереження, проективне інтерв'ювання дітей.

Для визначення особливостей сімейного виховання, особливостей взаємодії дітей зі старшим поколінням та з'ясування стану процесу виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку в умовах сім'ї, було проведено інтерв'ю з дітьми. Дітям пропонувалося відповісти на ряд запитань:

– Хто така людина похилого віку?

– Навіщо потрібні люди похилого віку?

– Яким краще бути: молодим чи старим?

– Чи є свята у бабусь і дідусів? Чи знаєш ти таке свято – День людини похилого віку?

З метою визначення участі сім'ї у вихованні у дитини поважного ставлення до людей похилого віку та специфіки взаємодії дитини із бабусями та дідусями ми провели бесіду із членами родини та спостереження під ранкового прийому дітей у закладах дошкільної освіти.

Для бесіди було підготовлено такі запитання:

– Чи проводите ви з дітьми спільно час? Як саме? Чи обговорюєте події, телепередачі, книги?

– Як дитина ставиться до людей похилого віку загалом і до своїх бабусь та дідусів зокрема?

– Які причини є перешкодою у спілкуванні дітей із бабусями та дідусями?

– Чи звертаєте Ви увагу дітей на прояві поваги до людей похилого віку?

– Як Ви розумієте поняття «поважне ставлення до людей похилого віку»?

– Що впливає на формування поважного ставлення дітей до людей похилого віку?

– Що Ви робите для того, щоб дитина з повагою ставилася до Вас?

– Чи в достатній мірі ви обізнані з питань виховання дітей?

Наступним завданням експериментальної роботи було **виявлення рівня** вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у дітей старшого дошкільного віку за кожним визначеним критерієм (когнітивним, емоційно-почуттєвим та поведінковим). Відповідно до отриманих результатів визначався загальний коефіцієнт вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у вихованців старших вікових груп закладів дошкільної освіти.

Робота із визначення рівня вихованості у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку розпочалася з визначення загального уявлення дітей-дошкільників про категорію «поважне ставлення до людей похилого віку», що складає когнітивний компонент. Для цього ми розробили відповідно до кожного показника завдання.

Когнітивний критерій

Показник: ***наявність у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку.***

Завдання: бліц-опитування

Мета: визначення рівня усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку змісту категорії «поважне ставлення до людей похилого віку».

Процедура виконання. Дитині старшого дошкільного віку без попередніх пояснень та наочних прикладів пропонується відповісти на бліц-запитання: Чи поважаєш ти людей похилого віку (бабусь та

дідусів)? Що означає «поважати людей похилого віку»? Чи помічаєш ти, коли твої вчинки засмучують літніх людей? Що може стати приводом для суму людей похилого віку? Як ти турбуєшся про людей похилого віку (бабусь та дідусів)? Як ти лагідно називаєш свою бабусю, свого дідуся? Якби ти все міг, що б ти зробив для людей похилого віку?

Показник: ***здатність дати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх однолітків відносно людей похилого віку.***

Завдання «Закінчи історію»

Мета: виявити, наскільки діти старшого дошкільного віку здатні адекватно оцінити дії своїх однолітків щодо людей похилого віку.

Процедура виконання. На розсуд дітям пропонуються ситуації, в яких їх однолітки потрапляли у ситуації, де мали б здійснити вибір у вчинку стосовно людей похилого віку. Залежно від ситуації дитина з історії проявляла полярні моральні якості, які є найбільш зрозумілими для дітей старшого дошкільного віку, такі як доброта чи егоїзм, правдивість чи неправдивість тощо.

Ситуація 1. Бабуся спілкувалася з продавчинею, а Яринка дуже хотіла показати бабусі улюблену булочку на вітрині. Тоді Яринка ... Що зробила Яринка?

Ситуація 2. Миколка приїхав погостити до дідуся з бабусею. Дідусь пригостив хлопчика його улюбленим печивом. «Смачне печиво?», - запитала бабуся в онука. – «Я також таке дуже люблю». Миколка подивився на печиво і ... Що відповів Миколка?

Ситуація 3. Оленка гралася в іграшки, аж раптом вона побачила, як бабуся, яка несла у мисці щойно зібрані сливи, спотикнулася і миска випала у неї з рук. Сливи покотилися по усьому подвір'ї... Як відреагувала Оленка?

Ситуація 4. Мишко з меншим братиком передивлялися дідусеве рибальське приладдя. Раптом одна з вудок з тріском зламалася від напруги. Тут підійшов і дідусь. Побачене дуже засмутило його, і він спитав у хлопців: «Хто зламав вудку?»... Що відповів Мишко?

Показник: ***спроможність давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку.***

Завдання: ситуація вибору «Добре чи погано?»

Мета: визначити спроможність дітей старшого дошкільного віку давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку.

Процедура виконання. Дитині старшого дошкільного віку пропонується до розгляду ряд картинок із зображенням різних життєвих (позитивних і негативних) ситуацій: дівчинка допомагає бабусі прибирати у кімнаті; хлопчик вимагає у магазині, щоб дідусь і бабуся придбали йому м'яча; дівчинка сидить на сидінні в автобусі, а поряд стоїть старенька бабуся із великою сумкою; хлопчик подає руку бабусі, щоб допомогти спуститися сходами; хлопчик іде вулицею із бабусею, яка несе у руках кілька сумок з продуктами; дівчинка пригощає бабусю яблуком.

Дитина повинна переглянути всі запропоновані їй картинки та відкласти їх окремо у сторони за принципом: позитивне – негативне. По завершенню виконання даного завдання, експериментатор має обговорити із дитиною картинки: що зображено на картинці? Чому цей малюнок покладено до позитивних чи негативних? Що дитина на малюнку зробила правильно чи неправильно? Що відчували дідусь чи бабуся у такий момент? Як би дитина вчинила у такій ситуації?

Емоційно-почуттєвий критерій

Показник: ***орієнтування в основних емоціях та почуттях людей похилого віку, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них.***

Завдання: дидактична вправа «Що відчувають бабуся з дідусем?»

Мета: визначення рівня обізнаності дітей старшого дошкільного віку в загальній емоційній сфері людей похилого віку, здатність визначати емоції та адекватно реагувати на них.

Процедура виконання. Дитині старшого дошкільного віку пропонують рід карток, на яких зображені люди похилого віку у різних емоційних станах, які передані за допомогою міміки та пантоміміки (стан подиву, радості, смутку, гніву, переляку). По завершенню перегляду дитина має дати відповіді на такі запитання:

- Що, на твою думку, сталося із дідусем та бабусею?
- Що вони почувають?
- Чому ти саме так вважаєш?
- Яку емоцію ти хотів би бачити на обличчі бабусі та дідуся?

За умови виникнення труднощів у дитини, їй пропонується звернути увагу на вираз обличчя дідуся і бабусі, рухи рук, плечей, рота, очей тощо.

Показник: ***здатність відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, які можуть його викликати***

Завдання: дидактична гра «Що призвело до такого?»

Мета: визначити здатність дітей старшого дошкільного віку передбачити причини настрою людей похилого віку.

Процедура виконання. Дітям старшого дошкільного віку розповідається ситуація, яка викликала певний емоційний стан людини похилого віку, а дитина, у свою чергу, має проаналізувати та визначити причини зміни настрою літньої людини.

Ситуація 1. Бабуся зайшла до автобуса і розчаровано зітхнула. Чому вона це зробила?

Ситуація 2. Дідусь відчинив двері до кімнати Андрійка і був неприємно вражений. Чому?

Ситуація 3. Бабуся йшла з городу і несла корзину яблук. Назустріч вибіг онук. Бабуся зраділа. Чому?

Ситуація 4. Дідусь копав город і стомився, аж ось підійшов Дмитрик. Дідусь із задоволенням присів відпочити. Чому?

Варто заохочувати усілякі можливі фантазії дитини та заносити її відповіді до протоколу.

Показник: ***відчуття дитиною емоційно-почуттєвої близькості з бабусями та дідусями; ставлення до себе та старшого покоління як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; вмінням усвідомлювати свої переживання та здатністю керувати власними емоціями.***

Завдання: «Малюнок сім'ї» (адаптована до мети нашого дослідження проективна методика «КМС – кінетичний малюнок сім'ї».

Мета: дослідження ставлення дитини до бабусь та дідусів; вивчення психологічного клімату сім'ї та емоційного самопочуття у ній дитини.

Процедура виконання. Дитині пропонується аркуш білого паперу та 6 кольорових олівців (червоний, коричневий, чорний, зелений, жовтий, синій), гумка. Старший дошкільник має намалювати родину, проте, інструкцій будь-яких для цього він не отримує.

До протоколу варто заносити тривалі (15 і більше секунд) зупинки під час малювання, послідовність зображення членів родини, елементи, які дитина витирає гумкою, емоційні вигуки тощо. Особливо, відповідно до теми нашого дослідження, варто фіксувати місце та особливості зображення дитиною бабусь та дідусів.

Окрім того, дана методика підсилювалася питаннями:

– Кого ти зобразив на малюнку?

– Де ти розташував бабусь та дідусів?

– Що вони роблять?

– Який у них настрій? Чому?

– Чи щасливі вони? Чому?

Таким чином, останнє питання має сприяти відвертій розмові про людей похилого віку. Проте не всі діти старшого дошкільного віку готові до цього. Тому не варто допитуватись, якщо дитина скуто себе почуває.

Також ми запропонували дітям розв'язати життєві ситуації для підсилення ефекту від проведеного нами дослідження.

Ситуація 1. Уяви, що у тебе два яблука. З ким би ти поділився?

Ситуація 2. Ваша родина їде на відпочинок, та раптом хтось захворів і має залишитися вдома. Хто це?

Ситуація 3.Ти робиш аплікацію, та не все у тебе вдається. Кого ти покличеш на допомогу?

Ситуація 4. У тебе є кілька квитків до цирку, та їхня кількість на один менша, ніж кількість членів твоєї родини. Кого ти залишиш без квитка?

Ситуація 5. Ти потрапив до величезного зоопарку. З ким ти хотів там опинитися?

Ситуація 6. Тобі подарували настільну гру, та кількість учасників на один більша, ніж фішок у грі. Кого ти не покличеш грати у гру?

Основними показниками під час аналізу малюнків дитини були:

– теплі, дружні взаємини між дитиною та дідусями і бабусями;

– напружені, конфліктні стосунки дитини та людей похилого віку;

– ворожнеча у відносинах між дітьми та представниками старшого покоління.

Поведінковий критерій

Показник: ***відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності***

Завдання: спостереження за дітьми

Мета: з’ясувати відповідність уявлень дітей старшого дошкільного віку про поважне ставлення до людей похилого віку та проявами їх поведінки в реальному житті.

Процедура виконання. Протягом двох місяців в умовах закладу дошкільної освіти під час ранішнього прийому дітей та під час вечірнього уходу додому ми спостерігали за поведінкою дітей. Спостерігаючи, ми заносили до протоколу особливості взаємодії старших дошкільників із їхніми бабусями та дідусями: особливості спілкування, привітність при зустрічі, чуйність, теплоту у стосунках, радість під час зустрічі.

Показник: ***готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»***

Завдання: ситуація морального вибору

Мета: з’ясувати, чи вбачають діти необхідність у допомозі людям похилого віку та як співвідносяться у таких ситуаціях бажання дитини та потреба у допомозі та розумінні людям похилого віку.

Процедура виконання. Дитині старшого дошкільного віку пропонується ситуація, у якій їх необхідно зробити правильний вчинок з погляду моральності: допомогти бабусі та дідусеві по господарству чи подивитися улюблений мультфільм; розкласти речі, поки бабуся відпочиває, чи піти з друзями гуляти; тихенько посидіти, поки дідусь із бабусею відпочивають, чи включити та слухати веселу запальну музику.

Показник: ***уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок стосовно людей похилого віку***

Завдання: «Обери вчинок»

Мета: з’ясувати уміння дітей обирати правильні дії відносно людей похилого віку

Процедура виконання. Дитині старшого дошкільного віку пропонувалися ситуації, що були використані у методиці «Закінчи історію», під час дослідження когнітивного критерію. Але, на відміну від попереднього дослідження, тут учасниками виступали самі діти: вони мали визначити власну поведінку у запропонованій ситуації. У процесі дослідження всі варіанти вчинків дітей у зазначеній моральній ситуації фіксувалися у протоколі.

Ситуація 1. Бабуся спілкувалася з продавчинею, а тобі дуже хотілося показати бабусі улюблену булочку на вітрині. Тоді ти ... Що ти зробив?

Ситуація 2. Ти приїхав погостити до дідуся з бабусею дідусь пригостив тебе його улюбленим печивом. «Смачне печиво?», – запитала бабуся в тебе. – «Я також таке дуже люблю». Ти подивився на печиво і ... Що ти відповів?

Ситуація 3. Ти грався в іграшки, аж раптом побачив, як бабуся, яка несла у мисці щойно зібрані сливи, спіткнулася, і миска випала у неї з рук. Сливи покотилися по усьому подвір'ї... Як ти відреагував?

Ситуація 4. Ти з меншим братиком передивлялися дідусеве рибальське приладдя. Раптом одна з вудок з тріском зламалася від напруги. Тут підійшов і дідусь. Побачене дуже засмутило його і він спитав у вас: «Хто зламав вудку?»... Що ти відповів?

З метою визначення особливостей самооцінки старших школярів, що є невід'ємною складовою самосвідомості, було використано методику «Сходинки».

Процедура виконання. Для проведення даного завдання використовувалися вирізаний з картону шаблон людини та малюнок сходинок з чотирьох щаблів різного кольору (чорний, коричневий, синій, червоний). Дитині надавалася інструкція: «Уяви, що ця людина – це ти. Перед тобою чотири сходинки різного кольору: чорна (найнижча) призначена для дітей, які поводять себе переважно погано; наступна, коричнева, – для дітей, які нечасто поводять себе погано; третя – синя – для дітей, які поводять себе добре; четверта – червона – для дітей, які вчиняють дуже добре. Постав себе на якусь з цих щаблин». Потім дошкільникам надавався час поміркувати та пригадати власні вчинки для визначення відповідної сходинки. Періодично дітям нагадувалися значення кольорів східців. У такий спосіб діти змогли продемонструвати власну оцінку своєї поведінки.

На кількісному і якісному аналізі виконання кожного завдання констатувального етапу дослідження детально зупинимося у наступному підрозділі.

2.2. Результати проведення констатувального етапу дослідження

Опишемо результати, отримані у ході констатувального етапу

експериментального дослідження. Насамперед, зупинимося на даних, отриманих у ході анкетування педагогів закладів дошкільної освіти анкетування.

У відповіді на перше питання анкети «Що Ви розумієте під поважним ставленням дитини до людей похилого віку?», отримано наступні варіанти відповідей: «любити бабусь та дідусів» – 32,3 %; «поважати бабусь та дідусів» – 24,2 %; «турботливе ставлення до дідусів та бабусь» – 21 %; «прагнення допомагати людям похилого віку» – 11,3%; «прислухатися до думки людей похилого віку» – 6,5 %; «приділяти увагу людям похилого віку» – 3,2 %; «намагатися задовольнити потребу людей похилого віку у спілкуванні» – 3,2 %.

На питання: «Які види діяльності, на Вашу думку, сприяють формуванню у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?» було отримано такі відповіді: групові заняття – 50 %; свята – 24,2 %; ігрові види діяльності – 14,5 %; трудова діяльність – 6,5 %; індивідуальні заняття – 6,5 %.

Результати відповідей на питання «Які методи та прийоми у вихованні поваги до людей похилого віку Ви використовуєте у своїй роботі?» наступні: метод бесіди – 24,2 %; прочитування та обговорення дитячих художніх творів – 17,7 %; методи розповіді та пояснення – 14,5 %; ігрова діяльність – 11,3 %; створення та програвання відповідних педагогічних ситуацій – 11,3 %; демонстрація власного прикладу – 6,5 %; обговорення вчинків – 3,2 %; інші методи – 11,3 %.

Аналіз відповідей на питання анкети «Яка методична література з проблеми виховання у дошкільників поваги до старших є у Вас у групі?» дав наступні результати: Базові програми розвитку дитини дошкільного віку – 17,7 %; періодичні видання (журнали «Дошкільне виховання», «Бібліотека вихователя дитячого садка» тощо) – 30,6 %; посібник Р. Корендо, А. Панченко, О. Тімоніна «Інтегровані заняття за казками В. Сухомлинського» – 14,5 %; підручники та посібники з дошкільної педагогіки та психології – 11,3 %; О. Шевцова, С. Ніколаєнко «Морально-етичне виховання в ДНЗ» – 11,2 %; О. Каплуновська «Добрі справи, гарні вчинки» - 8,1 %; Л. Лохвицька «Скарбниця моралі» - програма з морального виховання дітей дошкільного віку – 3,2 %; Л. Лохвицька «Моралинки для Миколки і Маринки» – 3,2 %.

Відповіді на питання анкети «Які твори художньої літератури Ви використовуєте, формуючи у дітей любов до бабусь та дідусів?»

розмістились таким чином: твори для дітей В. Сухомлинського – 41,9 %; авторським творам для дітей (В. Багірова, В. Гродська, А. Костецький, Г. Могильницька, Л. Орач, М. Петрів, М. Підгірянка та ін.) – 30,6 %; українська усна народна творчість (казки, приказки, прислів'я, загадки тощо) – 14,5 %; не дали жодного варіанта відповіді – 11,3 %.

На питання «Назвіть чинники, які, на Вашу думку, негативно впливають на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?» ми отримали такі варіанти негативних чинників: демонстрація зневаги до людей похилого віку з боку дорослих, відсутність позитивного прикладу – 29 %; нівелювання цінності старості та людей похилого віку з боку держави – 25,8 %; відсутність виховання поважного ставлення до людей похилого віку у родині – 21 %; зневага старості та людей похилого віку в засобах масової інформації – 11,3 %; конфлікти поколінь у сучасних сім'ях – 6,5 %; відсутність педагогічної просвіти батьків – 3,2 %; демонстрація зневаги особистості у родинному спілкуванні – 3,2 %.

Аналізуючи відповіді на питання «Чи впливає мікроклімат сім'ї на формування моральних якостей дитини і яким чином?», було отримано наступні варіанти відповідей: не впливає – 21 %; впливає – 79 %. Наслідками такого впливу визначено: поведінка батьків є прикладом для наслідування дітьми – 40,8 %; дублювання такої поведінки у майбутній сім'ї – 20,4 %; сприймання моделі світу через сім'ю – 12,2 %; формування дитячої особистості – 6,1 %.

Серед причин перепон у спілкуванні батьків із дітьми на морально-етичні теми) було виокремлено такі: нестача часу – 32,3 %; відсутність педагогічної освіти у батьків – 19,4 %; прагнення перекласти даний вид спілкування на вихователів – 17,7 %; неусвідомлення батьками важливості такої теми – 16,1 %; сучасний темп суспільного життя – 14,5 %.

Відповіді на питання анкети «Ваші пропозиції щодо поліпшення організації освітнього процесу задля виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дітей» дали змогу визначити наступні групи пропозицій: збільшення часу спілкування дошкільнят з людьми похилого віку – 56,5 %; проведення заходів відповідного спрямування – 22,6 %; посилити зазначений вид роботи у родині, співпраця батьків та закладу дошкільної освіти – 14,5 %; збільшити навчально-методичне забезпечення закладу освіти відповідною літературою – 6,4 %.

На питання анкети «Які види роботи у своїй діяльності Ви використовуєте для підвищення ефективності роботи з педагогізації батьків?» отримано відповіді: батьківські зустрічі – 22,6 %; виготовлення газет-блискавок – 9,7 %; бесіди з батьками – 19,4 %; Дні відкритих дверей –8,1 %; рекомендація відповідної літератури та електронних ресурсів – 17,7 %; сімейні свята – 8,1 %; індивідуальне консультування – 14,5 %.

Таким чином, опрацювавши результати анкетування, ми дійшли висновків, що педагогічні працівники закладів дошкільної освіти загалом усвідомлюють зміст поняття « поважне ставлення до людей похилого віку» і розуміють, які чинники впливають на виховання у дітей означеної якості. Однак не в достатній мірі використовують можливості закладу дошкільної освіти у виховання у дітей поваги до людей похилого віку.

З метою з'ясування стану дослідженості проблеми виховання поважного ставлення до людей похилого віку в дітей старшого дошкільного віку в освітянській практиці було вивчено та проаналізовано педагогічну документацію, що дозволило виявити позитивне та негативне в роботі закладів дошкільної освіти. Насамперед слід відзначити певні труднощі, з якими ми зустрілися при роботі з документацією: по-перше, відсутність єдиних вимог до її ведення (навіть у межах одного закладу вихователі обирають зручну для себе форму ведення планів); по-друге, схематичність та стислість планів не дозволяє простежити весь обсяг роботи вихователів з дітьми. З огляду на це, ми обмежилися визначенням форм та методів освітньої роботи, передбачених вихователями при плануванні, які передбачають стимулювання процесу виховання в дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

Провівши аналіз календарних планів, ми дійшли висновку, що у старших групах закладів дошкільної освіти систематично проводиться робота з морального виховання. Проте, виховання поважного ставлення до людей похилого віку недостатнє. Варто зазначити, що перебування дітей у закладах дошкільної освіти здебільшого спрямоване на розвиток пізнавальних інтересів та формування моральних норм у процесі читання та обговорення творів художньої літератури (В. Сухомлинський «Бабусині руки», Г. Чубач «Найрідніші голоси», М. Підгірянка «Дідусь», В. Багірова «Бабця спить», «Мій дідусь» тощо), у процесі проведення морально-етичних бесід («Про добро і милосердя», «Поважне ставлення до старших»,

«Старших поважай, менших не ображай» тощо), сюжетно-рольових ігор («Сім'я», «У транспорті» тощо), дидактичних вправ та ігор («Поважай старших, не ображай молодших» тощо). Для виховання у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку проводяться свята (свято 8 Березня – для мам та бабусь, День дідусів, родинні свята). У календарних планах вихователя також проводяться періодично ігри-драматизації, вивчення творів усної народної творчості, обговорення власного життєвого досвіду та різноманітних проблемних ситуацій. Окрім того, з дітьми щодня проводяться різні види індивідуальної роботи, проте, мало часу приділяється для виховання у них поважного ставлення до людей похилого віку.

На жаль, календарні плани вихователів не передбачають практичного застосування отриманих знань дітьми щодо поважного ставлення до людей похилого віку у житті. Також досить негативним проявом є й те, що відсутня налагоджена співпраця батьків та вихователів у вихованні поважного ставлення до людей похилого віку. Про це свідчить досить рідкі спільні заходи з членами родини.

Загалом проведений якісний аналіз календарних планів та анкетування працівників закладів дошкільної освіти дає змогу зробити висновок, що систематична робота з виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку у закладах дошкільної освіти фактично відсутня.

Бесіди з вихователями та спостереження за їхньою роботою дають підстави стверджувати, що робота з виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку у закладах дошкільної освіти є непослідовною і проводиться досить рідко. Крім того, як з'ясувалося, у процесі здійснення морального виховання в освітньому процесі закладу дошкільної освіти перевага надається формуванню загальноприйнятих у суспільстві морально-вольових якостей: чесність, порядність, доброта тощо. Проте, майже не формується у дітей негативного ставлення до аморальних якостей: нетерпимості, жорстокості, егоїзму тощо.

У процесі виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку вихователі закладів дошкільної освіти застосовують переважно такі форми роботи як: фрагментарна робота під час занять, сюжетно-рольові та дидактичні ігри, родинні свята, бесіди.

Варто також зазначити, що вихователі не використовують момент ранкового прийому дітей та повернення їх додому: у часи

ранкового прийому чи повернення дітей додому вихователі не втручаються у спілкування дітей із бабусями чи дідусями, таким чином втрачаючи можливість здійснювати виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дітей. Якщо ж між дітьми та старшим поколінням виникає суперечка, цей момент також, на жаль, не використовується. Найпоширенішою реакцією на конфлікт з боку вихователів є звичайне зауваження, у якому фіксується заборона подібної дії та неприпустимої поведінки дитини. Змістом короткочасних бесід вихователів з батьками є аналіз поведінки дитини під час різних видів діяльності та її активності на заняттях.

Як засвідчив аналіз планів, відсутні цілеспрямовані відвідування сімей. Не планується робота з неповними та неблагополучними сім'ями. Основні питання навчання та виховання обговорюються на батьківських зборах. Періодично темами зборів є питання морального змісту, однак розгляду проблеми виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку зафіксовано не було.

Внаслідок проведеного нами дослідження (вивчення планів роботи вихователів, проведення бесід, спостережень, анкетування) ми дійшли висновку, що виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку відбувається, переважно, шляхом проведення бесід, розповідей, читання творів художньої літератури та за допомогою сюжетно-рольових та дидактичних ігор. Інші форми та методи здійснення зазначеного виховання (позитивний приклад, корекція поведінки, моделювання ситуацій, вправляння тощо) не використовуються, або ж проводяться фрагментарно.

Отже, проведена робота з педагогами засвідчила неналежне ставлення вихователів до проблеми виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку, недосконале вміння педагогів визначати виховний потенціал різних видів діяльності та ігнорування у використанні комплексу адекватних методів та прийомів.

В результаті проведення анкетування батьків, було отримано наступні результати.

Відповіді на запитання анкети: «Чи задоволені Ви своїми взаємовідносинами з дитиною?» батьки відповіли таким чином: задоволені – 17,9 % ; частково задоволені – 42,9 %; незадоволені – 39,2 %.

На питання анкети: «Як часто у Вас виникають конфлікти з дитиною?» було отримано наступні результати: дуже часто – 28,6 %; часто – 47,6 %; рідко – 19 % ; майже не виникають – 4,8 %.

Результати питання анкети: «Чи можете Ви у будь-який момент залишити свої справи і зайнятися дитиною?» такі: так, звичайно – 13,1 % ; не завжди вдається – 53,6 %; ні – 33,3 %.

Відповіді на питання «Ви радитесь з дитиною, незважаючи на її вік?» розподілилися таким чином: батьки самостійно приймають рішення – 83 %; батьки обговорюють проблему із дитиною – 17 %.

Відповіді на питання анкети: «Чи можете вибачитися перед дитиною, якщо Ви припустилися помилки у ставленні до неї?» дали наступні результати: 26,2 % опитаних стверджують, що невідмінно перепросять у дитини, якщо завинили перед нею; 73,8 % – не вважають за потрібне вибачитися перед дитиною, навіть якщо відчувають власну провину.

Результати питання «Якому стилю взаємодії з дитиною Ви віддаєте перевагу?» засвідчили, що батьки: вимагають від дітей беззаперечної слухняності, надаючи цим переваги авторитарному стилю спілкування – 47,6%; сприймають дитину як самостійну особистість, таким чином обираючи демократичний стиль спілкування – 23,8 %; не втручаються у процес виховання дитини і тим самим є прихильниками ліберального стилю спілкування – 28,6 %.

За результатами питання анкети «Як зазвичай Ви реагуєте на прохання дитини про допомогу?», було отримано такі відповіді: батьки шляхом непрямої, часткової підказки надають допомогу дитині – 39,3 %; шляхом показу як треба робити допомагають дитині – 23,8 %; радять дитині ще раз спробувати виконати самостійно – 21,4 %; не допомагають у зв’язку зі своєю зайнятістю – 14,9 %.

Питанням «Якщо Ваша дитина не послухалась, Ви ...», передбачало варіанти відповіді: а) кричите на дитину; кажете, що не любите її; б) тактовно пояснюєте своє невдоволення поведінкою дитини; в) наказуєте дитину (не дозволяєте грати в комп’ютер, гратися на вулиці; забираєте улюблену іграшку тощо); г) б’єте дитину; д) не звертаєте уваги. Таким чином, ми дізналися, що батьки у таких випадках чинять так: не дозволяють гратися улюбленими іграшками, комп’ютером та гуляти тощо – 36,9 %; підвищують голос на дитину та кажуть, що не люблять її – 28,6 %; толерантно пояснюють чим не вдовольнила поведінка дитини – 21,4 %; б’ють дитину – 9,5 %; ігнорують – 3,6 % .

Відповіді на питання анкети: «Чи вважаєте Ви за потрібне виховувати у дітей поважне ставлення до людей похилого віку?»

наступні: необхідно виховувати – 39,3 %; немає необхідності, таке ставлення сформується самостійно з часом – 60,7 %.

А питання «Що, на Вашу думку, впливає на виховання у дитини поваги до старості та людей похилого віку?» батьки відповіли так: приклад батьків та оточуючих людей – 39,3 %; цілеспрямована робота вихователів ЗДО – 23,8 %; вплив засобів масової інформації – 19 %; спілкування з дитиною – 9,5%; поважне ставлення дорослих до дитини – 4,8 %; не дали відповіді на питання – 3,6 %.

Інтерв'ю з дітьми проводилося з метою визначення особливостей сімейного виховання, взаємодії дітей зі старшим поколінням та реалізації у родині виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку. Опишемо його результати.

На поставлене дітям питання: «З ким ти проживаєш?» діти відповіли так: з мамою і татом – 63,8 % дітей ЕГ і 62,1 % дітей КГ; з мамою – 16,9 % дітей ЕГ та 17,9 % дітей КГ; з татом і мамою – 9,2 % дітей ЕГ та 7,9 % дітей КГ; інші варіанти відповідей – 10 % дітей ЕГ та 12,1 % дітей КГ.

Варто зазначити, що авторитетність членів родини дитина визначає ставлячи на перше місце людину, яка є найбільш значимою для неї. Проте, варто враховувати у такій градації і гендерний аспект. Якщо ж дитина негативно ставиться до когось з членів родини, то вона взагалі не згадає його у своїй відповіді.

На питання «Чи є в тебе бабусі й дідусі?» діти дали такі відповіді: є дідусі і бабусі – 73,1 % дітей ЕГ і 70,7 % дітей КГ; є 2 бабусі і дідусь – 10 % дітей ЕГ і 9,3 % дітей КГ; є дідусі і бабуся – 7,7 % дітей ЕГ і 9,3 % дітей КГ; лише бабусі – 3,8 % дітей ЕГ і 5 % дітей КГ; лише дідусі – 3,1 % дітей ЕГ і 4,3 % дітей КГ; бабуся і дідусь – 2,3 % дітей ЕГ і 2,1 % дітей КГ.

Варто зазначити, що частина дітей називають своїх прабабусь та прадідусів бабусями та дідусями. Окрім того, деякі діти вважають бабусями та дідусями близьких до родини друзів старшого покоління та братів і сестер бабусь та дідусів.

На наступне запитання дітям «Як звати твоїх дідусів та бабусь?» результати відповідей були такими: знають як звати, але не знають по-батькові: 45,4 % дітей ЕГ та 42,9 % дітей КГ; не знають прізвища: 32,3 % дітей ЕГ і 37,1 % дітей КГ; не знають повного імені близьких: 23,1 % дітей ЕГ і 20 % дітей КГ.

Досить цікавим є те, що представників старшого покоління діти називають по-різному, таким чином виявляючи особливості своєї

взаємодії з ними (тісної і не досить близької): бабуся та дідусь, або ж баба й дід.

На питання: «Де живуть твої дідусі та бабусі?» діти відповіли: назвали місто проживання – 56,9 % дітей ЕГ і 59,3 % дітей КГ; затруднялися відповісти одразу – 33,8 % дітей ЕГ і 35 % дітей КГ; не дали відповіді – 9,2 % дітей ЕГ і 5,7 % дітей КГ. Дехто з дітей навіть змогли назвати адресу проживання або ж район, проте таких дітей було обмаль.

Наступним питання було: «Що ти знаєш про своїх бабусь і дідусів: де вони народилися, вчилися, працювали (працюють)?». Результати відповідей: вагалися з відповідно – 89,2 % дітей ЕГ і 85,7 % дітей КГ; знають лише, ким працюють на даний момент – 6,9 % дітей ЕГ та 9,3 % дітей КГ; мають загальні знання – 3,8 % дітей ЕГ та 5 % дітей КГ.

На питання: «Що цікавого було в житті твоїх бабусь та дідусів?» діти пригадали: спільні події, що відбулися у житті дитини і старшого покоління – 89,2 % дітей ЕГ та 87,9 % дітей КГ; події, що відбулися із дідусями та бабусями і склали чимале враження на дітей – 6,9 % дітей ЕГ та 7,1 % дітей КГ; затруднялися відповісти – 3,8 % дітей ЕГ та 5 % дітей КГ.

Отримані в ході дослідження дані засвідчують, що не у всіх дітей є конкретні знання про життя своїх близьких, про цікаві моменти, що відбулися в ньому, що вказує на відсутність у більшості дошкільників інтересу до цієї проблеми.

Дошкільники також не поінформовані про інтереси та захоплення своїх близьких. Результат відповіді на наступні запитання: «Що люблять робити твої дідусі та бабусі? Що їм цікаво?» такий: визначають обов’язки як захоплення – 90,8 % дітей ЕГ та 90 % дітей КГ; визначають захоплення старшого покоління не пов’язуючи їх із господарсько-побутовою працею – 6,2 % дітей ЕГ та 7,9 % дітей КГ; затрудняються відповісти – 3,1 % дітей ЕГ та 2,1 % дітей КГ.

Наступним запитанням було: «Чи часто ти ходиш в гості до бабусі і дідуся?». Відповіді звучать таким чином: зустрічають кілька разів на тиждень – 80 % дітей ЕГ та 77,1 % дітей КГ; зустрічаються кілька разів на місяць – 9,2 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ; зустрічаються кілька разів на рік – 7,7 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ; майже не зустрічаються або не зустрічаються зовсім – 3,1 % дітей ЕГ та 2,9 % дітей КГ.

Варто зазначити, що зустрічаються випадки, де діти відвідують або тісно спілкують лише з однією парою дідусів та бабусь, що спричинено сімейними непорозуміннями. Є й випадки, де дідусі з бабусями живуть на великій відстані (або в іншій країні), що зводить до мінімуму чи унеможливлює зустріч із рідними.

Однак, одним з позитивних моментів, виявлених нами, є наявність досить тісного контакту між дітьми та їхніми рідними. Приводами для зустрічей дітей з бабусями та дідусями є: спільні ігри – 77,7 % дітей ЕГ та 79,3 % дітей КГ; бажання отримати подарунок чи іншу корисну річ – 10,8 % дітей ЕГ та 12,1 % дітей КГ; батьки зайняті і процес догляду та виховання дітей переймає старше покоління – 6,9 % дітей ЕГ та 5 % дітей КГ; треба відвідати – 3,8 % дітей ЕГ та 4,3 % дітей КГ.

Проте, як з'ясувалося в процесі проведених бесід, більшість дітей зауважили, що їм цікаво спілкування зі старшим поколінням сім'ї, вони часто надають перевагу саме таким контактам, ніж контактам з батьками. Такого висновку ми дійшли поставивши дітям наступне запитання: «Чи цікаво тобі бути разом з бабусею та дідусем? Чому?»: цікаво, тому що бабусі та дідусі веселі – 53,1 % дітей ЕГ та 49,3 % дітей КГ; цікаво, тому що бабусі та дідусі завжди приділяють увагу та вислуховують – 27,7 % дітей ЕГ та 29,3 % дітей КГ; цікаво, тому що вони завжди підтримують – 12,3 % дітей ЕГ та 14,3 % дітей КГ; нецікаво, бо бабусі і дідусі старенькі, не можуть швидко бігати, пригати тощо – 3,8 % дітей ЕГ та 5 % дітей КГ; нецікаво, бо бабусі і дідусі старенькі і їй самим треба допомагати – 3,1 % дітей ЕГ та 2,9 % дітей КГ.

На питання «Чи святкуєте ви всією родиною (спільно з дідусями та бабусями) свята?» діти відповіли: так, святкують (називають свята) – 25,4 % дітей ЕГ та 27,1 % дітей КГ; так, святкують (проте не могли назвати свята) – 49,2 % дітей ЕГ та 52,1 % дітей КГ; ні, не святкують – 26,2 % дітей ЕГ та 22,9 % дітей КГ.

На запитання «Чи готуєш ти на свята подарунки дідусям та бабусям? Чи допомагають у цьому тобі твої батьки?» отримали наступні відповіді: дарують подарунки, виготовлені власними руками – 10,8 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ; готують подарунки самостійно – 2,3 % дітей ЕГ та 2,93 % дітей КГ; подарунки купують батьки, а діти їх дарують – 72,3 % дітей ЕГ та 69,3 % дітей КГ; не дарують подарунки – 15,4 % дітей ЕГ та 17,9 % дітей КГ.

Отримані у ході інтерв'ювання результати вказують на нерозуміння батьками важливості встановлення традицій, тісних емоційних контактів зі старшим поколінням для визнання дитиною цінності бабусь і дідусів.

Ми з'ясували, що всі, без винятку, діти люблять своїх бабусь і дідусів, про що свідчили їхні відповіді. Однак, в основу цього почуття лягли різні уявлення дошкільнят про етику. Таких висновків ми дійшли поставивши дітям наступне запитання: «За що ти любиш бабусь та дідусів?»: наявність у бабусь і дідусів певних моральних якостей – 33,8 % дітей ЕГ та 29,3 % дітей КГ; через меркантильні міркування – 10,8 % дітей ЕГ та 12,1 % дітей КГ; не змогли пояснити природу своїх почуттів – 55,4 % дітей ЕГ та 59,3 % дітей КГ.

На питання «Чи хочеться тобі бути таким (такою) як дідусь (бабуся)?» діти відповіли наступним чином: ні (позиціонуючи відповідь із похилим віком) – 96,2 % дітей ЕГ та 97,1 % дітей КГ; так (спираючись на позитивні риси старшого покоління) – 3,8 % дітей ЕГ та 2,9 % дітей КГ.

Позитивним моментом є те, що діти хотіли б перейняти у близьких певні вміння і навички.

Таким чином, отримані дані засвідчили досить тісні взаємини між поколіннями дитинства і старості в сім'ї. Дошкільнята досить часто контактують з бабусями і дідусями, віддають перевагу спільним заняттям та інтересам. Однак значна кількість дітей не має відомостей про біографію близьких, свій родовід. Діти не обізнані про інтереси своїх близьких, не знають їх захоплень. Усі ставлення до старших зводяться в багатьох випадках до отримання від них якоїсь вигоди. Все це свідчить про недостатньо сформоване поважне ставлення у дітей до старших – бабусь і дідусів.

Бесіда, проведена з дітьми старшого дошкільного віку, дала змогу визначити специфіку уявлень дошкільників про старість, людей похилого віку. Опишемо її результати.

Відповіді на перше запитання «Хто така людина похилого віку?» були такими: людина похилого віку – це стара людина – 43,1 % дітей ЕГ та 37,9 % дітей КГ; людина похилого віку – це немічна, знедолена людина – 27,7 % дітей ЕГ та 32,1 % дітей КГ; не дали відповіді – 29,2 % дітей ЕГ та 30 % дітей КГ.

Наступним питанням, яке ми поставили дітям, було: «Навіщо потрібні люди похилого віку?», на яке дошкільники відповіли наступним чином: потрібні, щоб передати свої знання нащадкам та

щоб їм допомагали – 9,2 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ; для чогось потрібні – 56,2 % дітей ЕГ та 54,3 % дітей КГ; взагалі непотрібні – 23,1 % дітей ЕГ та 25,7 % дітей КГ; не дали відповіді на питання – 11,5 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ.

На питання: «Яким краще бути: молодим чи старим?» діти дотримувалися спільної думки: молодим. Проте, на жаль, обґрунтувати свою позицію вони не змогли.

Питання «Чи є свята у бабусь і дідусів? Чи знаєш ти таке свято – День людини похилого віку?» дало нам наступні результати: день народження – 90,8 % дітей ЕГ та 90 % дітей КГ; свята 8 Березня – для бабусь, а 6 грудня – для дідусів – 9,2 % дітей ЕГ та 10 % дітей КГ.

Таким чином, ми з'ясували, що уявлення більшості старших дошкільників про старість як про важкий період, пов'язаному зі смертю і втратами, в деяких дошкільнят поєднується з досить негативним ставленням до старих людей. Вони, очевидно, сформувалися в результаті впливу близьких дитині дорослих, навколишнього середовища і тих важких життєвих обставин, в яких опинилися багато сімей.

Отримана інформація під час бесіди з членами родини, а також результати спостереження під ранкового прийому дітей у закладах дошкільної освіти дозволили, умовно розділили родини на три групи в залежності від їхньої готовності до здійснення виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

До першої групи (19 %) ми віднесли родини, де панує демократичний стиль спілкування; наявний достатній рівень знань щодо виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; у родині панує позитивний психологічний мікроклімат. Для таких сімей характерне поважне ставлення з боку дітей до членів родини, які у свою чергу, поважають, насамперед, дитину, її особистість, враховують її позицію, бажання, прагнуть до застосування інноваційних методів виховання загалом та виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку зокрема.

Друга група родин (38%) характеризується недостатністю психолого-педагогічних знань для здійснення виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку. У таких сім’ях відбувається процес виховання дітей, до якого усі члени родини доєднуються і прагнуть максимально правильно виховувати дитину, проте, недостатня психолого-педагогічна обізнаність не дає змоги на

достатньому рівні здійснювати виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

Третя група родин (43 %) для виховання дітей не лише не має знань, але й не має для цього і бажання, що є перепоною на шляху до виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку. Звичайно, такі родини потребують максимальної психолого-педагогічної підтримки.

Таким чином, ми визначили, що відношення до дітей батьків та бабусь і дідусів досить різняться. Батьки у процесі взаємодії із дітьми є більш суворішими та вимогливішими, у порівняні із старшим поколінням. Батьки, з певних причин, приділяють меншу часу дітям та їх обізнаність у дитячих проблемах є більш поверхневими, аніж у дідусів та бабусь. Представники поважного віку проявляють більшу теплоту у своїх стосунках із онуками і готові повністю поглинути у їх життя.

Результати констатувального етапу дослідження дають змогу відзначити неповну обізнаність членів родини з сутністю поняття «поважне ставлення до людей похилого віку» та шляхів його ефективної реалізації. а також недостатнє налагодження роботи освітніх закладів із сім'ями з метою надання їм допомоги у процесі виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

У процесі здійснюваного дослідження на констатувальному етапі з педагогами та батьками було виявлено **причини**, що знижують ефективність виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку в умовах сім'ї і закладу дошкільної освіти. Серед них: самоосвітня діяльність педагогів носить несистематичний і безсистемний характер; відсутність у вихователів належної теоретико-методичної підготовки до виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; одноманітність і недостатня ефективність форм та методів у процесі виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; відсутність взаємопроникнення суспільного та родинного виховання у процес виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

Зупинимося на аналізі виконання завдань дітьми за кожним показником виокремлених нами критеріїв вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Ретельно опрацювавши відповіді дітей старшого дошкільного віку на завдання нашого бліц-опитування, ми отримали наступні результати. На питання «Чи поважаєш ти людей похилого віку

(бабусь та дідусів)?» діти ЕГ та КГ, у своїй переважній більшості (64 % та 63 %), відповіли ствердувально. Проте, на наш превеликий жаль, виявилися діти, які не змогли дати відповіді на зазначене запитання (36 % дітей ЕГ та 37 % дітей КГ).

Проаналізувавши відповіді дітей на питання: «Що означає «поважати людей похилого віку»?», ми дізналися, що діти старшого дошкільного віку в принципі розуміють зазначене поняття. Так, 17 % дітей ЕГ та 16 % дітей КГ розуміють це поняття як «не засмучувати людей похилого віку», «бережно ставитися до них», «допомагати бабусям та дідусям», «оберігати людей похилого віку», «слухатися дідусів та бабусь» тощо. Так, Олежка Г. вважає, що поважати людей похилого віку – це «допомагати їм в усьому, не сердити, любити, щоб вони завжди посміхалися». 47 % дітей ЕГ та 49 % дітей КГ не змогли у повній мірі прояснити власне розуміння зазначеної моральної категорії. 34 % дітей ЕГ та 35 % дітей КГ взагалі не дали відповідь на поставлене питання, що дає нам привід вважати не розуміння ними сенсу моральної категорії «поважне ставлення до людей похилого віку».

Результати відповідей на питання: «Чи помічаєш ти, коли твої вчинки засмучують літніх людей? Що може стати приводом для суму людей похилого віку?» були наступні: 63 % дітей ЕГ та 64 % дітей КГ розуміють, коли люди похилого віку засмучені і передбачають можливі причини їхнього смутку, які полягають у їх власній поведінці. 32 % дітей ЕГ та 29 % дітей КГ помічають, що бабусі та дідусі засмучені, проте, причиною вважають зовнішні чинники: «хтось образив», «щось болить». Не змогли дати відповіді на поставлене питання 5 % дітей ЕГ та 7 % дітей КГ.

На питання «Як ти турбуєшся про людей похилого віку (бабусь та дідусів)?» не всі діти змогли дати повну обґрунтовану відповідь. Так, 20 % дітей ЕГ та 22 % дітей КГ дали детальні відповіді. Наприклад, Аліна Ш. з ЕГ зауважила: «Я щодня телефоную до бабусі і дідуся, а коли ми йдемо до них, допомагаю по господарству, щоб бабуся і дідусь не втомлювались». Переважна більшість дітей (45 % дітей ЕГ та 42 % дітей КГ) дали поверхневі відповіді, такі як: «допомагаю бабусі знайти окуляри», «слухаюсь бабусю і дідуся», «допомагаю бабусі та дідусеві», або ж демонстрували причинно-наслідковий зв’язок: «якщо я не буду слухатись бабуся та дідуся, то мені не куплять солодощі», «якщо я допоможу, то мене відпустять

погуляти» тощо. 35 % дітей ЕГ та 36 % дітей КГ взагалі не дали відповіді на поставлені запитання.

Наступним запитанням було: «Як ти лагідно називаєш свою бабусю, свого дідуся?». 20 % дітей ЕГ та 22 % дітей КГ підібрали по кілька лагідних слів: «бабуня», «дідуньо», «бабця», «дідусьо», «рідненькі», «дідунічка», «бабушка Любушка» тощо. 51 % дітей ЕГ та 50 % дітей КГ дібрали, переважно, по 1-2 лагідних слова. 29 % дітей ЕГ та 28 % дітей КГ взагалі не змогли озвучити жодного лагідного слова на адресу бабусь та дідусів.

Досить цікавим видається нам наступне питання: «Якби ти все міг, щоб ти зробив для людей похилого віку?» та його результати. Побажання дітей мали як матеріальне спрямування, так і духовне. Більшість, а це 64 % дітей ЕГ та 70 % дітей КГ надали перевагу матеріальним цінностям, а саме: грошову допомогу, новий одяг, новий телевізор, пральну машину для бабусі, вудку для дідуся тощо. 16 % дітей ЕГ та 15 % дітей КГ надали перевагу морально-духовним цінностям: «щоб ніколи не хворіли», «щоб не втомлювалися», «щоб не плакали», «щоб завжди були усміхнені, щасливі» тощо. Проте, 20 % дітей ЕГ та 15 % дітей КГ не змогли висловити жодних побажань на адресу людей похилого віку.

Результати відповідей старших дошкільників на запитання бліц-питальника подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Наявність у старших дошкільників уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ130)		Контрольна група (КГ140)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Достатня обізнаність	36	27,7	35	25
Недостатня обізнаність	51	39,2	52	37,1
Відсутність обізнаності	43	33,1	53	37,9

У результаті обстеження старших дошкільників за методикою «Закінчи історію», було отримано наступні результати. Переважна більшість дітей старшого дошкільного віку (50 % дітей ЕГ та 50,7 % дітей КГ) не завжди могли з’ясувати та проаналізувати вчинки героїв. Найкраще старші дошкільники орієнтувалися у простих полярних моральних якостях «правдивість-брехливість», «працьовитість – ледарство» тощо. Проблемними для дітей стали історія 1 і 2. У

ситуаціях, коли діти могли правильно дати відповіді на 3 і 4 ситуації, перші дві – викликали труднощі. Так, Назар К. на питання «Що зробила Яринка?» відповів: «Показала бабусі улюблену булочку». У 2 ситуації відповідь була наступна «Миколка зізнався, що теж любить таке печиво». Натомість частина дітей все ж таки змогли впоратися із запропонованими їм історіями (23,1 % дітей ЕГ та 20 % дітей КГ). Проте, були й такі, хто не зміг взагалі виконати завдання (26,9 % дітей ЕГ та 29,3 % дітей КГ).

Результати обстеження дітей за методикою «Закінчи історію» відображені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Спроможність дітей розуміти правильність вчинків своїх однолітків та власних стосовно людей похилого віку

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Здатність до об'єктивності в оцінювання моральних вчинків	30	23,1	28	20
Часткова здатність в оцінюванні моральних вчинків	65	50	71	50,7
Відсутність здатності оцінювати моральні вчинки	35	26,9	41	29,3

Аналіз результатів завдання здійснення вибору «Добре чи погано?» дають змогу стверджувати, що 19,2 % дітей ЕГ та 17,1 % дітей КГ можуть не лише визначити позитив чи негатив морального вчинку однолітків щодо людей похилого віку, але й обґрунтувати свій вибір.

Чимала кількість дітей старшого дошкільного віку (42,3 % дітей ЕГ та 42,9 % дітей КГ) не у повній мірі змогли впоратися із поставленим завданням. Вони, в основному, могли вірно оцінити вчинки дітей, що були зображені на малюнках, при цьому не змогли аргументувати їх. Прикладом такої відповіді може бути відповідь Юлії Ф. у ситуації, де дівчинка сидить на сидінні в автобусі, а поряд стоїть старенька бабуся із великою сумкою:

Педагог: Що ти бачиш на малюнку?

Юля Ф.: Дівчинка сидить в автобусі на сидінні, а поруч стоїть бабуся з сумкою.

Педагог: Як ти думаєш, сумка у неї легка чи важка?

Юля Ф.: Важка.
Педагог: Чому ти так вважаєш?
Юля Ф.: Тому що сумка велика.
Педагог: Чому ти вирішила, що тут зображено поганий вчинок?
Юля Ф.: Тому що дівчинка робить неправильно.
Педагог: Що саме дівчинка робить неправильно?
Юля Ф.: Неправильно, що дівчинка сидить, а бабуся стоїть.
Педагог: Як ти думаєш, що відчуває бабуся?
Юля Ф.: Їй важко тримати сумку.
Педагог: А який у неї настрій?
Юля Ф.: (відповіді немає)
Педагог: А як би ти зробила у такій ситуації?
Юля Ф.: (відповідь відсутня)

Решта дітей (38,5 % дітей ЕГ та 40 % дітей КГ) не змогли пояснити зображені малюнки та аргументовано оцінити вчинки однолітків.

Результати виконання завдання «Добре чи погано?» подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Спроможність дітей старшого дошкільного віку давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Оцінка об’єктивна, аргументована	25	19,2	24	17,1
Оцінка неповністю об’єктивна, частково аргументована	55	42,3	60	42,9
Відсутність оцінки або ж її часткова аргументація	50	38,5	56	40

Отже, проведене нами дослідження за когнітивним критерієм дало нам можливість визначити рівні вихованості у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку. Шляхом математичного виділення середнього арифметичного, ми виділили три рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм. Отримані результати подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні вихованості у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм

Рівні / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Достатній	35	26,9	35	25
Середній	61	46,9	66	47,1
Початковий	34	26,2	39	27,9

Для достатнього рівня вихованості старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм характерне (згідно вікових особливостей дитини): наявність знань про поважне ставлення до людей похилого віку; здатність до об'єктивної оцінки дій однолітків щодо людей похилого віку; можуть адекватно оцінити власні вчинки відносно людей похилого віку. Таких дітей виявилося 26,9 % у ЕГ та 25 % у КГ.

Середній рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм характеризується неповним уявлення дітей-дошкільників про поважне ставлення до людей похилого віку; недостатньо мотивованою та адекватною оцінкою дій однолітків відносно людей похилого віку; відсутність у більшості випадків аргументації власних дій щодо людей похилого віку. До даного рівня було віднесено 46,9 % у ЕГ та 47,1 % у КГ.

Початковому рівню вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм притаманне обмежене уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку. Такі діти не здатні дати об'єктивну оцінку вчинкам однолітків та не можуть аргументувати власні дії та дії інших дітей стосовно людей похилого віку. Таких дітей виявилося 26,2 % у ЕГ та 27,9 % у КГ.

Зупинимось на аналізі виконаних дітьми завдань за показниками емоційно-почуттєвого критерія.

Першим завданням, що пропонувалося дітям старшого дошкільного віку була дидактична гра «Що відчувають бабуся з дідусем?». Провівши зазначене завдання, ми дізналися, що 23,1 % дітей ЕГ та 25,7 % дітей КГ добре орієнтують у найпростіших емоціях та здатні вірно визначити емоційний стан людей похилого віку, що запропоновано на малюнках.

Більша частина дітей (40 % дітей ЕГ та 42,1 % дітей КГ) припускалися незначних помилок у визначенні емоційного стану людей похилого віку. Проте були і такі діти, які не змогли правильно визначити емоційний стан людей похилого віку(12 % дітей ЕГ та 11 % дітей КГ), або ж дали не більше однієї правильної відповіді (14 % дітей ЕГ та 12 % дітей КГ), або взагалі відмовлялись відповідати на поставлені питання (11 % дітей ЕГ та 9 % дітей КГ).

Прикладом проведення даного завдання, можна навести бесіду з Іллєю В. з ЕГ:

Педагог: Подивись уважно на малюнок. Що ти бачиш?

Ілля В.: Бабуся з дідусем обіймають онука.

Педагог: Що, на твою думку, відбувається?

Ілля В.: Бабуся і дідусь зустрілися з онуком.

Педагог: Що відчувають бабуся з дідусем?

Ілля В.: Вони радіють. Вони щасливі.

Педагог: Чому ти вважаєш, що вони радіють?

Ілля В.: Тому що вони посміхаються, що побачили онука.

Результати виконання дітьми завдання «Що відчувають бабуся з дідусем?» подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Здатність старших дошкільників до визначення та розуміння емоційного стану людей похилого віку і адекватної реакції на них

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Добре визначають та розуміють, правильно реагують	30	23,1	36	25,7
Не завжди визначають, розуміють та правильно реагують	52	40	59	42,1
Не визначають, не розуміють, неправильно реагують	48	36,9	45	32,2

Наступним завданням була дидактична гра «Що призвело до такого?». Діти у переважній більшості помилялися і плуталися у причинах емоційного стану людей похилого віку. Так, 16,9 % дітей ЕГ та 17,9 % дітей КГ досить аргументовано та правильно дали відповіді на поставлені запитання. Вони змогти обґрунтувати емоційний стан людей похилого віку, зважаючи на ситуацію, що склалася та вчинки дітей. Прикладами таких результатів є відповіді

дітей на ситуації, що їм були запропоновані: ситуація 1: «В автобусі не було вільного місця», «Бабуся втомилася», «Бабуся сіла не в той автобус» тощо. Ситуація 2: «Андрійко розкидав речі по кімнаті», «Андрійко дуже близько дивився телевізор», «Андрійко грався дідусевими інструментами» та ін. Ситуація 3: «Бабуся дуже скучила за онуком і зраділа, коли його побачила», «Онук допоміг бабусі нести корзину з яблуками», «Бабуся зраділа, бо разом веселіше» тощо. Ситуація 4: «Дідусь присів відпочити і послухати, що розповість онук», «Онук навчився копати», «Онук почав допомагати копати і дідусь з радістю присів відпочити» тощо.

Проте відповіді чималої кількості дітей (39,2 % дітей ЕГ та 35,7 % дітей КГ) були не повні. Вони змогли правильно визначити лише кілька ситуацій і обґрунтувати емоційний стан людей похилого віку, до якого призвели певні події.

Та досить велика кількість дітей (43,9 % дітей ЕГ та 46,4 % дітей КГ) не змогли впоратися із поставленим завданням і , таким чином вірно визначити події, які викликали ті чи інші емоції у людей похилого віку.

Результати проведеного нами дидактичної гри «Що призвело до такого?» подано у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Здатність старших дошкільників визначати та розуміти емоційний стан людей похилого віку, називати причини, що його спричинили

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Визначають і розуміють емоційний стан та причини його виникнення	22	16,9	25	17,9
Частково визначають і розуміють емоційний стан та причини його виникнення	51	39,2	50	35,7
Не визначають та не розуміють емоційний стан та причини його виникнення/відповідь відсутня	57	43,9	65	46,4

Завдяки методиці «Малюнок сім'ї», визначалася позиція дитини у родині, її особистісні почуття відносно людей похилого віку та про які дитина не завжди готова або може сказати. Причиною цього є вікові психічні особливості дитини: мовлення та аналіз власної

свідомості дитиною іще формуються і тому дошкільнику легше передавати свій емоційно-почуттєвий стан невербальними шляхами. Тут варто зазначити, що така методика без посилення інших методик не завжди є ефективною, оскільки на результат продукту діяльності дитини впливає її вміння малювати та ряд інших об'єктивних факторів.

Під час аналізу дитячих малюнків, ми враховували такі аспекти: склад сім'ї зображеної та реальної; співвідношення відстані членів сім'ї на малюнках, величини дитини та членів її родини; кольорова палітра малюнка.

Більша частина дітей (58 % дітей ЕГ та 59 % дітей КГ) зобразила на малюнках усіх членів родини, у тому числі бабусь та дідусів, і себе. Деякі малюнки дітей (24 % дітей ЕГ та 26 % дітей КГ) у своєму складі не містили представників старшого покоління, що свідчить про те, що з людьми похилого віку у дітей досить обмежене спілкування, або ж взагалі відсутнє. Також були малюнки, де відсутніми є самі діти, що говорить про неможливість самовияву дитини в родині, недостатність надання їй уваги з боку членів родини (18 % дітей ЕГ та 15 % дітей КГ).

Зображення родини дитиною відображає пануючу атмосферу у сім'ї. Залежно від особливостей малюнку, розташування членів родини, відстані між ними, спільної діяльності (якщо така зображена на малюнку) можна визначити пануючу атмосферу у родині(позитивну чи негативну) та особливості взаємодії членів цієї родини.

Зокрема, як зазначають психологи, однією з тривожних ознак в родині є «уникнення зображення» когось із членів родини. Така ситуація свідчить, що у дитини із цим членом родини є непорозуміння, або ж він (родич) є нецікавим чи неприємним для дошкільника, або ж наявне напруження у стосунках. Дитина прагне уникати взаємодії із цією людиною, зняти емоційне напруження. Ігнорування такого члена сім'ї свідчить про те, що дитина не асоціює власну родину із цим родичем.

Віддаленість у зображенні членів родини свідчить про емоційну відстань між ними. Таким чином, дитина проектує емоційний зв'язок між рідними, використовуючи фізичну відстань. Якщо дитина малює себе відокремлено від родини – це свідчить про її відчуження у цьому колі. Зображені на відстані між собою члени родини свідчать про

негативні стосунки між ними. У такий спосіб виявляється прагнення дистанціюватися від таких членів родини.

Різноманіть використання кольорів під час зображення малюнку свідчить про ретельне ставлення до процесу малювання, іноді, навіть захоплення самим процесом і, відповідно, позитивне ставлення до членів родини, сприятливий мікроклімат у сім'ї. Проте, використання монохромних кольорів у малюнку наштовхує на думки про емоційну напруженість у стосунках між рідними.

Чимале значення у малюнку дитини відіграє величина зображуваного члена родини. За її допомогою дитина визначає домінуючу роль, велич зображуваної людини. Більшою, у порівнянні з іншими, згідно дитячих уявлень, є людина, якій малеча надає найбільшого пріоритету, порівняно з іншими членами родини.

Аналізуючи результати проведеної нами методики «Малюнок сім'ї», ми визначили, що 39 % дітей ЕГ та 41 % дітей КГ зобразили на своїх малюнках бабусь та дідусів. Цікавим є те, що 2 % дітей ЕГ та 1 % дітей КГ намалювали уявно бабусь та дідусів за дверима, що свідчить про прагнення дитини спілкуватися із ними, проте визначає на шляху до такої взаємодії перепони (живуть окремо, далеко тощо).

Кілька дітей (0 % дітей ЕГ та 1 % дітей КГ), як не дивно, зобразили бабусю, яка померла. Це є свідченням того, що вони досить тісно взаємодіяли із ними, на даний момент потребують такого спілкування, і не можуть звикнутися із дійсністю. 32 % дітей ЕГ та 30 % дітей КГ зобразили на малюнку себе, бабусю та маму або ж лише себе та бабусю. Цікавим виявляється те, що не всі із зазначених дітей живуть спільно із бабусями. Проте, це є свідченням того, що бабуся є досить дорогою людиною (інколи, навіть, найдорожчою) для цих дітей та вони з бабусею мають тісний емоційний взаємозв'язок.

Цікавим для нас виявилося і те, що деякі діти (9 % дітей ЕГ та 7 % дітей КГ) зобразили на малюнку два будинки, а себе з бабусею та дідусем поміж ними. Це діти пояснили так: «в одному будиночку проживаю я з батьками, а в іншому – бабуся з дідусем. Я хочу, щоб бабуся і дідусь жили з нами, тому й веду їх за руку до нас» (Катя Г. з ЕГ). Або ж пояснюють таке зображення тим, що бабуся й дідусь більше часу проводять з ними, аніж батьки. Причиною такої ситуації може бути і те, що батьки десь від'їздять, а дитина залишається з бабусею та дідусем.

30 % дітей КГ та 34 % дітей КГ зобразили бабусь та дідусів значно більшими за розмірами, аніж інших членів родини. Це

свідчить про те, що на даний момент бабуся та дідусь відіграють набагато більшу роль, аніж інші члени родини та виступають для дошкільнят на перший план. Проте, кілька дітей намалювали себе досить малого розміру, порівняно з іншими членами родини, що свідчить про їхнє відчуття меншовартості у родині.

Частина дітей у своєму малюнку розташувала бабусь та дідусів вище від інших членів родини, що свідчить про вищу ієрархічну позицію за інших. Стосовно відстані між членами родини, то деякі малюнки мають відстань між дитиною та бабусями і дідусями меншу порівняно із відстанню між дітьми та іншими членами родини. Це є свідченням тісного емоційного зв'язку дітей та людей похилого віку. Прикладом може бути наступний коментар: Руслана Ч.: «Я намалювала бабусю до себе ближче, тому що вона добра, лагідна, дуже мене любить та завжди мені допомагає». Однак є й малюнки, де діти розташували себе менше і нижче людей похилого віку. Вони наче нависають над малюками, що говорить про відчуття дітьми утиску з боку бабусь та дідусів.

Варто зазначити, що переважна більшість дітей зобразили дідуся та бабусю в ошатному одязі, із гарними зачісками, у яких ретельно змальовані усі деталі, що підтверджує високий статус літніх людей порівняно з іншими членами родини.

Також у кольоровій гамі діти надавали пріоритету помаранчевому та жовтому кольорам у процесі зображення бабусь та дідусів, що можна пояснити як активність з їх боку, доброзичливість, комунікативність тощо. Зрозуміло, що у такому випадку усіма цими рисами діти наділяють і старше покоління.

Використовують дошкільники у своїх малюнках й інші кольори. Так, 10 % дітей використали рожевий та червоний кольори, що означає активність силу волі, енергійність зображуваного. Синій колір в одязі бабусь та дідусів виявився у 8 % дітей, що свідчить про спокій, емоційну стабільність, гармонію старших людей. Коричневий колір – символ затишку, спокою (2 %).

Дехто з дітей намалювали бабусь та дідусів з великим руками, використовували сильну штриховку та акцентуацію в кольорі, що є хвилюючим, оскільки це є ознакою негативних емоцій відносно людей похилого віку.

Частка дітей (12 % дітей ЕГ та 14 % дітей КГ) зобразили себе окремо від родини. Таким чином дитина не відчуває своєї належності до родини. Їй бракує уваги з боку дорослих.

30 % дітей ЕГ та 29 % дітей КГ створили малюнки, персонажі яких змальовані нечіткими лініями та не відрізняються різнобарв'ям. Такі діти відчувають емоційний дискомфорт у родині, тривогу, відсутнє відчуття безпеки та захищеності.

Одразу малювати розпочинали не всі діти. Більше того, кілька з них взагалі відмовлялися від того, щоб малювати. Якщо ж аналізувати сам процес зображення родини, то варто зазначити, що деякі діти досить довго і невпевнено малювали, інколи, користуючись гумкою, витирали малюнок і починали спочатку. Є й такі дошкільники, які досить швидко та поверхнево малювали сім'ю. Все це свідчить про те, що дитина виявляє натягнуті стосунки із родиною, інколи, навіть конфліктні, ворожі. Інші діти малювати розпочали із задоволенням, старанно намагалися змалювати членів своєї родини, що свідчить про комфортне існування дитини у сім'ї.

Підсилення методики «Малюнок сім'ї» відбулося шляхом додаткових запитань дітям щодо особливостей зображення на малюнку їхньої сім'ї. Саме ці питання дали нам можливість упевнитись у правильності наших уявлень про родину дитини, особливості взаємодії у ній, місце дитини в родині, особливості стосунків із членами родини загалом та бабусями і дідусями зокрема.

Таким чином, аналіз результатів методики «Малюнок сім'ї» визначити особливості психологічного мікроклімату в родині дошкільника, місце дитини в сім'ї, специфіку взаємодії «дитина – людина похилого віку», здатність дитини усвідомлювати власні почуття та емоції, вміння ними свідомо керувати. Опрацювавши малюнки родини, підкріплені бесідою, ми визначили три типи міжособистісних стосунків «старший дошкільник – людина похилого віку»: позитивні, нейтральні, негативні. Чимала кількість дітей має нейтральні стосунки із представниками старшого покоління (40,8 % дітей ЕГ та 39,3 % дітей КГ). Теплі, позитивні стосунки із дідусями та бабусями мають 32,3 % дітей ЕГ та 29,2 % дітей КГ. На жаль, наше дослідження виявило й негативні стосунки між дітьми старшого дошкільного віку та людьми похилого віку (26,9 % дітей ЕГ та 31,5 % дітей КГ).

Результати методики «Малюнок сім'ї» подано у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Типи міжособистісних взаємин
«старший дошкільник – людина похилого віку»

Типи взаємин	Експериментальна	Контрольна

Групи	група (ЕГ)		група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Позитивні взаємини	53	40,8	55	39,3
Нейтральні взаємини	42	32,3	41	29,2
Негативні взаємини	35	26,9	44	31,5

Таким чином, проаналізувавши результати дослідження за емоційно-почуттєвим критерієм ми отримали показники, які, застосовуючи математичне виокремлення середнього арифметичного, дали нам можливість визначити три рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм. Отримані результати подано у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм

Рівні / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Достатній	35	26,9	39	27,8
Середній	48	36,9	50	35,7
Початковий	47	36,2	51	36,5

Достатній рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм характеризується розумінням дітьми основних почуттів та емоцій, форм їх вираження у людей похилого віку, здатністю нормально на них реагувати; орієнтування у причинно-наслідкових зв’язках емоційного стану людей похилого віку; емпатійне сприймання почуттів та емоцій людей похилого віку; бережне та толерантне ставлення відносно людей похилого віку; здатність до розуміння та управління власними почуттями та емоціями. Згідно зазначеної характеристики, кількість дітей достатнього рівня вихованості поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм становить: 26,9 % ЕГ та 27,8 % КГ.

До середнього рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм ми віднесли дітей, які не завжди здатні

зорієнтуватися у емоціях та почуттях людей похилого віку, періодично відчувають та правильно реагують на почуття та емоції людей похилого віку; не часто відслідковують причинно-наслідкові зв'язки емоційного стану людей похилого віку; частково здатні до емпатії щодо людини похилого віку; не в повній мірі усвідомлюють та керують власними почуттями та емоціями. Таких дітей у нас виявилося 36,9 % дітей ЕГ та 35,7 % дітей КГ.

Для початкового рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм притаманне егоїстичне ставлення до емоційних переживань людей похилого віку, вони не визначають причинно-наслідкових зв'язків у почуттях та емоціях людей похилого віку; емпатійність стосовно людей похилого віку проявляється лише у рідких випадках або взагалі відсутня; нездатність розуміти та управляти власними почуттями та емоціями. До цього рівня ми віднесли 36,2 % дітей ЕГ та 36,5 % дітей КГ.

Опишемо результати виконання дітьми завдань за показниками поведінкового критерію.

Після виконання першого завдання за поведінковим критерієм, яке полягало у спостереженні протягом двох місяців за дитячою поведінкою під час ранкового прийому у закладі дошкільної освіти та поверненні додому, ми співставили результати виконання ними завдань за когнітивним та емоційно-почуттєвим критеріями. Поважне ставлення до людей похилого віку виявляли діти, які обізнані відносно даного морального поняття, можуть об'єктивно оцінити поведінку однолітків щодо людей похилого віку. Таким чином ми відділили 16,9 % дітей ЕГ та 19,3 % дітей КГ. Чимала кількість дітей у своїй поведінці проявили неспівпадіння у розумінні поняття поважного ставлення до людей похилого віку та власних діях (33,8 % дітей ЕГ та 32,9 % дітей КГ). На жаль, найбільша кількість дітей (49,3 % дітей ЕГ та 47,8 % дітей КГ) проявляли у своїй поведінці егоїзм відносно людей похилого віку; у їхній поведінці було відсутні моральні прояви щодо людей похилого віку.

Отримані результати подано у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності

Показник	Експериментальна	Контрольна

Групи	група (ЕГ)		група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Поведінка відповідає уявленням	22	16,9	27	19,3
Часткова відповідність поведінки уявленням	44	33,8	46	32,9
Поведінка не відповідає уявленням	64	49,3	67	47,8

Проаналізувавши отримані результати виконання дітьми старшого дошкільного віку наступного завдання, ми дійшли висновків, що знаходити правильне рішення щодо людей похилого віку, яке відповідає моральним нормам, у запропонованій ситуації здатні 23,1 % дітей ЕГ та 25,7 % дітей КГ. Зазначені діти виявляють у стосунках із бабусями та дідусями доброту, допомогу, підтримку, ввічливість, чуйність тощо. Переважна більшість дітей (43,8 % дітей ЕГ та 42,1 % дітей КГ) визначаючи пріоритетність справ, проявляли елементи егоїзму. Так, обираючи між тим, чи переглянути улюблений мультфільм, чи допомогти дідусеві з бабусею, вони спочатку прагнули задовольнити власні потреби, а вже потім допомогти, або ж знайти альтернативний варіант і попросити сторонню людину про допомогу (розібрати речі), а самому йти гуляти. Чимало дітей (33,1 % дітей ЕГ та 32,2 % дітей КГ) були націлені лише на власні потреби та задоволення: вони задовольняли власні бажання, не прагнучи при цьому надати будь-яку допомогу людям похилого віку. Прикладом такої поведінки може бути відповідь Зої К. (ЕГ), яка у ситуації, коли вибір стоїть між допомогою бабусі з дідусем і переглядом улюбленого мультфільму надавали перевагу улюбленим мультфільмам. Коли вибір постав у розкладанні речей, доки бабуся відпочиває чи бажанню погуляти з друзями, вибір надавався останньому. Коли дідусь із бабусею відпочивають чи варто слухати веселу запальну музику, дівчинка рішуче обирала музику.

Отримані результати подано у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Обирають правильну поведінку	30	23,1	36	25,7
Частково обирають правильну поведінку	57	43,8	59	42,1
Не можуть обрати правильну поведінку	43	33,1	45	32,2

У процесі виконання завдання з вибору вчинку старшими дошкільниками щодо людей похилого віку ми отримали схожі результати. 19,2 % дітей ЕГ та 22,1 % дітей КГ змогли самостійно підібрати вірний вчинок у запропонованій ситуації. Частково помилилися у виконанні завдання 36,2 % дітей ЕГ та 34,3 % дітей КГ. Чимала кількість дітей (44,6 % дітей ЕГ та 43,6 % дітей КГ) обирали хибне рішення ситуації або ж взагалі не мали відповіді. Прикладом цього є відповідь Олени К. (КГ), яка вчинила б так: ситуація 1: «Я б показала бабусі булочку»; ситуація 2: відповіді немає; ситуація 3: «Я б зібрав сливи»; ситуація 4: відповіді немає.

Отримані результати виконання дітьми завдання «Обери вчинок» подано у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку

Показник / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Уміють самостійно знаходити правильний вихід із ситуації	25	19,2	31	22,1
Частково можуть самостійно знаходити правильний вихід із ситуації	47	36,2	48	34,3
Не можуть самостійно знаходити правильний вихід із ситуації	58	44,6	61	43,6

Опрацювавши результати виконання дітьми старшого дошкільного віку завдань за поведінковим критерієм, ми визначили рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників. Шляхом виділення середнього арифметичного, ми визначили кількісні показники кожного з рівнів. Отримані результати подано у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм

Рівні / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Достатній	26	20	31	22,1
Середній	49	37,7	51	36,4
Початковий	55	42,3	58	41,5

Для достатнього рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм характерним є: відповідність уявлень старших дошкільників про поважне ставлення до людей похилого віку та їхньої поведінки у реальному житті; розуміють необхідність надання допомоги людям похилого віку і надають, за необхідності; здатні самі обрати правильну дію, відповідно до норм моральності відносно людей похилого віку. До цього рівня ми віднесли 20 % дітей ЕГ та 22,1 % дітей КГ.

До середнього рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм ми віднесли дошкільників, у поведінці яких домінують егоїстичні мотиви. У таких дітей не завжди співпадає поняття поважного ставлення до людей похилого віку з їхньою реальною поведінкою. Співпадіння понять «хочу» та «потрібно» відносно допомоги та вчинків щодо людей похилого віку лише часткове. Також моральні вчинки відносно людей похилого віку, як результат вирішення ситуації не завжди присутні. Цьому рівню належать 37,7 % дітей ЕГ та 36,4 % дітей КГ.

Початковий рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм характеризується відсутністю у дітей моральної спрямованості у поведінці щодо людей похилого віку; такі діти

досить часто не знаходять спільної мови із представниками старшого покоління, не враховують їхні інтереси. Поведінка дітей має егоїстичне забарвлення. До цього рівня ми віднесли 42,3 % дітей ЕГ та 41,5 % дітей КГ.

Результати виконаного дітьми старшого дошкільного віку завдання «Сходинки» свідчать, що лише невелика частина дітей об'єктивно себе оцінюють (23,8 % дітей ЕГ та 22,8 % дітей КГ) і усвідомлюють правильність чи неправильність власних дій відносно людей похилого віку. Наприклад: Діана Р.: «Я намагаюсь завжди допомагати бабусі, але буває заграюсь і забуваю зробити те, про що просила бабуся»; Вадим М.: «Дідусь попросив мене прибрати мої іграшки, але я не послухався і продовжував ними гратися». Переважна частина дітей (76 % дітей ЕГ та 77 % дітей КГ) досить лояльно і некритично оцінювали свої вчинки. На їхню думку, вони завжди вчиняють добре. Дехто з дітей не змогли виконати поставленого завдання.

Отримані результати подано в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Об'єктивність самооцінки дітей старшого дошкільного віку

Самооцінка / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Об'єктивна	31	23,8	32	22,8
Необ'єктивна	72	55,4	78	55,7
Невизначена	27	20,8	30	21,5

Здійснивши дослідження об'єктивності самооцінки старших дошкільників, ми дійшли висновку, що об'єктивна самооцінка в більшій мірі притаманна дітям достатнього рівня вихованості поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм. Діти з середнім або початковим рівнем вихованості поважного ставлення до людей похилого віку за діяльнісним критерієм найчастіше мають необ'єктивну, часто завищену самооцінку.

Після проведеного дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку та вихованості поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним, емоційно-почуттєвим та поведінковим критеріями, шляхом виведення середнього арифметичного було виокремлено три рівні вихованості у старших дошкільників

поважного ставлення до людей похилого віку у експериментальних та контрольних групах: достатній, середній, початковий.

Отримані результати подано у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Рівні / Групи	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Достатній	32	24,6	34	24,3
Середній	58	44,6	61	43,6
Початковий	40	30,8	45	32,1

Як видно з таблиці 2.15, до достатнього рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку віднесено 24,6 % дітей ЕГ та 24,3 % дітей КГ. Для цього рівня характерне: наявність знань про поважне ставлення до людей похилого віку; здатність до об'єктивної оцінки дій однолітків щодо людей похилого віку; можливість дітей адекватно оцінити власні вчинки відносно людей похилого віку; розумінням дітьми основних почуттів та емоцій, форм їх вираження у людей похилого віку, здатність нормально на них реагувати; орієнтуватися у причинно-наслідкових зв'язках емоційного стану людей похилого віку; емпатійне сприймання почуттів та емоцій людей похилого віку; бережне та толерантне ставлення до людей похилого віку; здатність до розуміння та управління власними почуттями та емоціями; відповідність уявлень старших дошкільників про поважне ставлення до людей похилого віку та їхньої поведінки у реальному житті; розуміння необхідності надання допомоги людям похилого віку і надання такої за необхідності; здатність дітей самостійно обирати правильну дію, відповідно до норм моральності відносно людей похилого віку; наявність об'єктивної самооцінки власних вчинків у взаємодії із людьми похилого віку.

Середній рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку передбачає: неповне уявлення дітей-дошкільників про поважне ставлення до людей похилого віку; недостатньо вмотивовану та адекватну оцінку дій однолітків відносно людей похилого віку; відсутність у більшості випадків аргументації власних дій дітей щодо людей похилого віку; часткову здатність

дітей орієнтуватися в емоціях та почуттях людей похилого віку; періодичне відчуття дітьми та правильність реагування на почуття та емоції людей похилого віку; часткове від слідкування дітьми причинно-наслідкових зв'язків емоційного стану людей похилого віку; часткова здатність дошкільників до емпатії людині похилого віку; не в повній мірі усвідомлення та керівництво власними почуттями та емоціями; домінування у поведінці дітей егоїстичних мотивів; не завжди співпадає поняття поважного ставлення до людей похилого віку з їхньою реальною поведінкою; співпадіння понять «хочу» та «потрібно» у дітей старшого дошкільного віку відносно допомоги та вчинків щодо людей похилого віку лише часткове; моральні вчинки у дошкільників відносно людей похилого віку, як результат вирішення ситуації не завжди присутні; необ'єктивна самооцінка дитини-дошкільника. Ми віднесли до даного рівня 44,6 % дітей ЕГ та 43,6 % дітей КГ.

Початковому рівню вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку притаманне: обмежене уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку. Такі діти не здатні дати об'єктивну оцінку вчинкам однолітків та не можуть аргументувати власні дії та дії інших дітей стосовно людей похилого віку. Наявність егоїстичного ставлення до емоційних переживань людей похилого віку; діти не визначають причинно-наслідкових зв'язків у почуттях та емоціях людей похилого віку; емпатійність стосовно людей похилого віку проявляється лише у рідких випадках або взагалі відсутня; у дітей проявляється нездатність розуміти та управляти власними почуттями та емоціями. Даний рівень характеризується ще й відсутністю у дітей моральної спрямованості у поведінці щодо людей похилого віку; такі діти досить часто не знаходять спільної мови із представниками старшого покоління, не враховують їхні інтереси. Поведінка дітей має егоїстичне забарвлення. У дітей, які належать до зазначеного рівня, простежується невизначеність у самооцінці. Таких дітей налічується 30,8 % дітей ЕГ та 32,1 % дітей КГ.

Розподіл дітей за рівнями вихованості поважного ставлення до людей похилого віку представлена у вигляді нормованої гістограми з накопиченням на рис. 2.1.

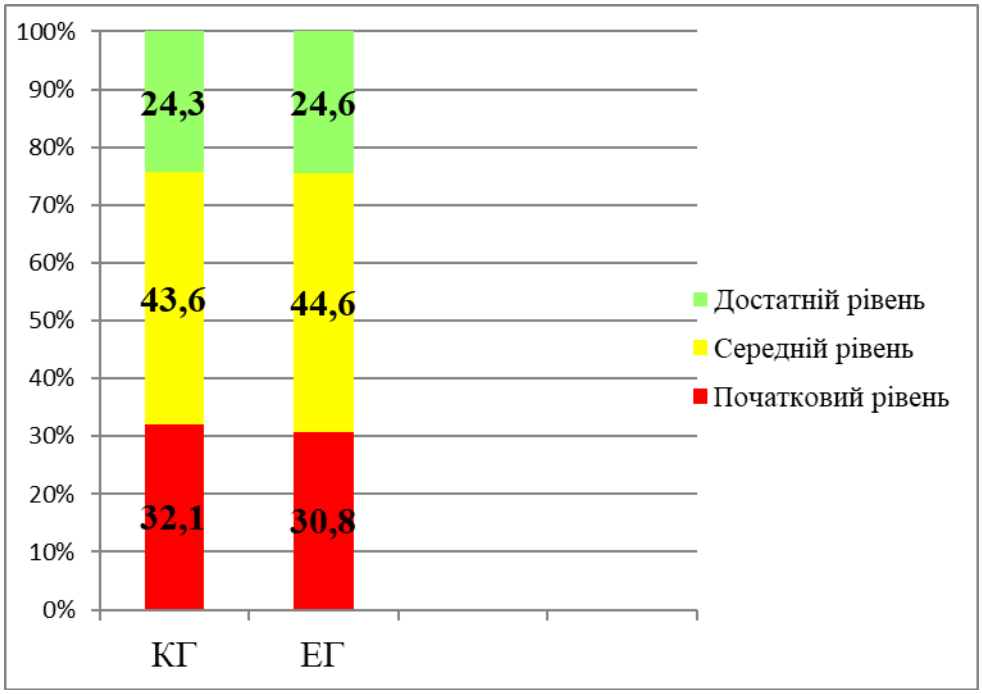


Рис. 2.1. Розподіл старших дошкільників за рівнями вихованості поважного ставлення до людей похилого віку, %

Підсумовуючи результати констатувального етапу експериментальної роботи, зауважимо, що стан виховання поважного ставлення до людей похилого в дітей старшого дошкільного віку можна схарактеризувати як недостатній. Потребує вдосконалення робота з підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до процесу виховання в дітей поваги до людей похилого віку; налагодження роботи освітніх закладів із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка методики виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Таким чином, нами визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; висвітлено перебіг та результати констатувального етапу дослідження.

Теоретичні положення розділу 1 нашої роботи, а також окреслені нами компоненти стали основою для виокремлення критеріїв вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – *когнітивного, емоційно-почуттєвого* та *поведінкового.*

Когнітивний критерій дав змогу визначити рівень наявності у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку; здатність давати об'єктивну моральну оцінку поведінці своїх

однолітків відносно людей похилого віку; спроможність давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку.

Емоційно-почуттєвий критерій ґрунтується на емоційно-почуттєвому ставленні дітей старшого дошкільного віку до моральних норм та переживанні того, що вони пізнають або здійснюють і передбачає уміння орієнтуватися в основних емоціях та почуття людей похилого віку, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; здатність відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, що можуть його викликати; відчуття дитиною емоційно-почуттєвої близькості з бабусями та дідусями; ставлення до себе та старшого покоління як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; уміння усвідомлювати свої переживання та здатність керувати власними емоціями.

Моральне виховання особистості не обмежується лише формуванням моральної свідомості, а й обов'язково спрямоване на вироблення і закріплення навичок і звичок моральної поведінки. З огляду на це, було виокремлено *поведінковий критерій* – практичні дії, що відповідають морально-етичним нормам: відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку.

На основі встановлених критеріїв та їх показників виявлено рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – *достатній, середній, початковий*.

Констатувальний етап проводився у трьох напрямах: робота з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти, робота з батьками, робота з дітьми старшого дошкільного віку.

З метою реалізації визначених нами завдань дослідження, у роботі з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти було проведено анкетування, бесіди, спостереження, а також вивчено та проаналізовано плани роботи вихователів.

Ураховуючи, що модель поведінки батьків завжди демонструється у вчинках дитини, у роботі з батьками було

використано ряд методик, а саме: бесіди, анкетування батьків, спостереження, проективне інтерв'ювання дітей.

У роботі з дітьми було обрано завдання за кожним із показників визначених нами критеріїв вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку. Серед них: бліц-опитування, «Закінчи історію», ситуація вибору «Добре чи погано?», дидактична вправа «Що відчувають бабуся з дідусем?», дидактична гра «Що призвело до такого?», проективна методика «Малюнок сім'ї», «Обери вчинок», спостереження за дітьми та ін.

Аналіз отриманих даних констатувального етапу дослідницької роботи уможливив виявити часткову обізнаність батьків і вихователів щодо сутності поняття «поважне ставлення дітей до людей похилого віку» та методів його ефективного виховання, а також недостатнє налагодження роботи закладів дошкільної освіти з сім'ями з метою надання їм допомоги у процесі виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

Дані констатувального етапу дослідження засвідчили, що дошкільники в основному продемонстрували задовільний 44,6 % дітей ЕГ і 43,6 % дітей КГ) та початковий (30,8 % дітей ЕГ і 32,1 % дітей КГ) рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку. Достатній рівень було виявлено у 24,6 % дітей ЕГ і 24,3 % дітей КГ. Зважаючи на отримані дані, ми можемо констатувати недостатню вихованість у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним, емоційно-почуттєвим та поведінковим критеріями.

Підсумовуючи результати констатувального етапу експериментальної роботи, зауважимо, що стан виховання поважного ставлення до людей похилого в дітей старшого дошкільного віку можна схарактеризувати як недостатній. Потребує вдосконалення робота з підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до процесу виховання в дітей поваги до людей похилого віку; налагодження роботи освітніх закладів із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка методики виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Розділ 3
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

3.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов та педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Результати, отримані в ході констатувального етапу дослідження, дають підставу стверджувати, що діти старшого дошкільного віку у своїй більшості демонструють середній (44,6 % дітей ЕГ і 43,6 % дітей КГ) та початковий (30,8 % дітей ЕГ і 32,1 % дітей КГ) рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку. Причиною цього, на наш погляд, є недостатня підготовленість педагогів до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, відсутність співпраці між родиною та закладом дошкільної освіти, відсутність належної атмосфери для здійснення такого виховання.

Виходячи із вищезазначеного та прагнучи оптимізувати процес виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, нами було розроблено педагогічну модель та запропоновано педагогічні умови для виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Перш ніж розкривати особливості побудови педагогічної моделі дослідження, вважаємо за необхідне з’ясувати сутність поняття «моделювання».

На думку Б. Кузьменка та О. Чайковської, моделювання є основою теоретичного та експериментального наукового пізнання [76, с. 12]. Метод моделювання полягає у тому, що для вивчення певного явища або предмета добирають або створюють подібне явище чи предмет. Він постає об’єктом для експерименту, після чого отримані результати переносять на досліджуваний предмет або явище.

Зазначений метод побудований на теорії подібності. Він дає можливості досліджувати предмет у взаємодії і будувати логічні зв’язки, що відтворюють педагогічне явище у динаміці.

Метод моделювання дозволяє глибше розглядати суть досліджуваної проблеми. На думку Г. Суходольського, «моделювання – процес створення ієрархії моделей, у якій деяка

реально наявна система моделюється в різних аспектах і різними засобами».

У педагогічній науці перевагу надають моделі, яка містить тісні взаємозв'язки між структурними компонентами досліджуваного явища. У такій моделі є можливість розділити складну проблему на менші, зручніші для дослідження та аналізу.

Метод моделювання дає змогу вивчати цілісність процесу та його внутрішні взаємозв'язки, визначати можливі негативні наслідки та вчасно запобігати їх виникненню. Результатом моделювання як методу виступає модель.

Охарактеризуємо детально запропоновану педагогічну модель виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Мета визначає бажаний майбутній стан, якого прагнуть досягти. Зазвичай, мета є бажаним кінцевим результатом діяльності людини. Таким чином, мета відображає ідеальний кінцевий результат, на досягнення якої спрямована людська діяльність.

Характерними ознаками мети виховання виступає те, що вона є усвідомленою, визначає та корегує виховну роботу, віддзеркалюється у діяльності, реалізовується крізь низку виховних завдань [57, с. 134].

Таким чином, зважаючи на вищезазначене, метою нашого дослідження є виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Мета втілюється та конкретизується у завданнях, які виступають короткотривалими цілями. Виховними є завдання, що спрямовані на формування певних якостей у дітей за спеціально створених умов.

Згідно поставленої мети, визначено наступні завдання: набуття дітьми старшого дошкільного віку уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку; підготовка дітей до адекватного сприймання та розуміння почуттів та емоцій людей похилого віку; розуміння та усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку моральних аспектів учинків та рівноправної взаємодії із людьми похилого віку на основі взаємоповаги.

Перше завдання має на меті забезпечити отримання дітьми старшого дошкільного віку поняття про поважне ставлення до людей похилого віку, навчити адекватно оцінювати вчинки своїх однолітків відносно людей похилого віку, обґрунтовувати особисті дії щодо людей похилого віку.

Друге завдання передбачає підготовку дітей до адекватного сприймання та розуміння почуттів та емоцій людей похилого віку, причин, що призвели до того чи іншого емоційного стану та викликали певні почуття у людей похилого віку; здатність до емпатійного сприймання людей старшого покоління; уміння цінувати їх життєвий досвід; здатність до управління власними почуттями та емоціями щодо людей похилого віку.

Третє завдання спрямоване на формування здатності до розуміння та усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку моральних аспектів вчинків та рівноправній взаємодії із людьми похилого віку, які засновані та умовою яких є врахування та повага до особистості кожного з учасників таких відносин.

Варто відзначити взаємозв'язок усіх зазначених завдань, які у сукупності визначають процес виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Оскільки в основі будь-якого дослідження лежать методологічні підходи та принципи, вважаємо за потрібне розкрити їх крізь призму нашого дослідження.

В основу виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку покладено аксіологічний, особистісно орієнтований та гуманістичний підходи. Аксіологічний підхід спрямований на формування в особистості загальнолюдських цінностей. В основі такого підходу лежить взаємодія між людьми. З огляду на тему нашого дослідження він закладає гуманістичне та людиноцентричне підґрунтя.

Своєрідність особистісно орієнтованого підходу полягає у визначенні її вченими (О. Пєхота, С. Подмазан, І. Якиманська та ін.) як спеціальної методології особистісно орієнтованої освіти, що проявляється як соціально-педагогічний феномен. Особистісно орієнтований підхід дає можливість учасникам взаємодії «дитина – людина похилого віку» відчути себе особистостями, усвідомити свою самобутність.

В основі гуманістичного підходу лежить віра в людину, визнання її неповторності, позитивна спрямованість у її діяльності. Людське життя є неповторним і безцінним, а найбільшої уваги потребують незахищені верстви населення: діти, інваліди, люди похилого віку. Таким чином, у вихованні у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку гуманістичний підхід

реалізується у забезпеченні позитивного мікроклімату у суб'єкт-суб'єктних стосунках у взаємодії «дитина – дорослий».

Запорукою цілісності моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку є принципи – твердження, що є незмінним, визначним [57, с. 136].

Принципами, що спрямовані на виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, виступають: дитиноцентризм; гуманізація та демократизація виховання; диференціація та індивідуалізація вихованого процесу; природовідповідність виховання; наступність і послідовність; інтегративність; цілісність; цілеспрямоване створення емоційно збагачених виховних ситуацій; співпереживання; аналіз власних і чужих вчинків.

Розглянемо їх більш повно:

– принцип дитиноцентризму – головний принцип організації виховної роботи закладу дошкільної освіти, що передбачає створення в освітньому закладі «комфортних, безконфліктних і безпечних умови для розвитку дитини в атмосфері взаємної довіри і поваги, відкритого і доброзичливого спілкування, неприпустимості застосування до неї фізичного і психічного примусу та авторитарного способу керівництва дитячим колективом» [11, с. 6];

– принцип гуманізації та демократизації виховання – створення умов для формування шанобливої особистості, гуманізація взаємин між дорослими та дітьми, повага до особистості дитини; усунення авторитарного стилю виховання, ставлення до особистості дитини як найвищої цінності, відмову педагогів і батьків від будь-яких насильницьких форм фізичного та психологічного впливу на процес виховання у дитини поважного ставлення до людей похилого віку [67];

– принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій – створення виховної ситуації, що викликає емоційні переживання дитини і спонукає до дії;

– принцип диференціації й індивідуалізації виховного процесу – врахування у процесі виховання в дитини поважного ставлення до людей похилого рівнів її фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку, стимулювання активності дитини, розкриття її творчої індивідуальності [67];

– принцип природовідповідності виховання – врахування під час виховання у старших дошкільників поваги до людей похилого

віку цілісної природи дитини, її вікових, індивідуальних і національних особливостей [67];

– принцип наступності і послідовності – передбачає наступність і послідовність у реалізації етапів роботи з виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку [67];

– принцип інтегративності – забезпечення єдності мети, завдань, педагогічних вимог закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання в дітей поважного ставлення до людей похилого віку; забезпечення педагогічної просвіти батьків; підвищення спільними зусиллями педагогів і батьків ефективності процесу виховання поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників [67];

– принцип цілісності – організація виховання поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників як цілісного педагогічного процес, що спрямовується на формування цілісної картини сучасного соціального світу і визначає місце дитини в ньому; охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в закладі дошкільної освіти та здійснюється в освітній діяльності в усіх соціальних інститутах (заклад дошкільної освіти, сім'я, громадськість) за умови інтеграції їх впливів [51, с. 21];

– принцип співпереживання – навчити дитину розрізняти емоції людей похилого віку, пов'язуючи їх з їхнім станом та поведінкою; формування в дитини емоційного переживання, що виступатиме моральною властивістю, що регулюватиме її поведінку стосовно людей похилого віку [16];

– принцип аналізу власних і чужих вчинків – надання дитині можливості в ігровій ситуації прийняти самостійне рішення, зробивши вибір між кількома варіантами поведінки [16].

Слідом за В. Кобликом, під суб'єктом будемо розуміти особу, що усвідомлює власну здатність до зміни оточуючого світу. У виховному процесі суб'єктом виступає свідома особа з власними потребами, мотивами, переконаннями, яка активно долучаються до свідомої діяльності [57].

У нашому дослідженні суб'єктами виховної взаємодії виступають діти старшого дошкільного віку, вихователі та дорослі члени родини вихованця, які активно взаємодіють між собою у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Філософський енциклопедичний словник визначає умову як те, від чого залежить предмет, комплекс предметів, характер їх взаємодії, з наявності якого виникає можливість існування, функціонування та розвиток цього предмета [146].

Дефініція *умова* в тлумачному словнику трактується як необхідна обставина, яка уможливлює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставина, від якої щось залежить, або становище, в якому щось відбувається [130, с. 441]. У своєму дослідженні притримуємося саме такого визначення.

Виходячи з цього, *педагогічна умова виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку* – це відбір найбільш доцільних засобів, форм, методів і прийомів, спрямованих на ефективне виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку за визначеними критеріями та показниками.

Процес виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку потребує визначення та обгрунтування педагогічних умов, що впливають на підвищення ефективності цього процесу, а саме:

– удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку;

– активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-дитина»;

– створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї атмосфери поважного ставлення.

Педагогічна модель виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку представлена на рис. 3.1.

Зупинимося на виокремлених нами педагогічних умовах виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Першою педагогічною умовою виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку є *удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.*

У вихованні дитини дошкільного віку чимале значення надається постаті вихователя. Адже він одним із перших забезпечує необхідні педагогічні умови для виховання та розвитку дитячої особистості, регулює взаємовідносини, що склалися в колективі однолітків.

За О. Дубасенюк, особливості професійної діяльності педагогічного працівника закладу дошкільної освіти полягають у взаємодії вихованця та вихователя, побудованому на суб'єкт-суб'єктному, особистісно орієнтованому та індивідуальному підходах; створенні сприятливого освітньо-виховного середовища для розвитку, виховання та навчання дітей; виконанні суспільного замовлення (як кінцевого результату) у педагогічному процесі; постановці та реалізації виховних завдань, які часто зумовлені різними ситуаціями (запланованими та стихійними); реалізації управлінських функцій (планування, організація, реалізація, контроль, аналіз) у власній діяльності, взаємодії з дітьми та їх батьками; якісних позитивних змінах у розвитку вихованців на кінцевому етапі педагогічної діяльності [40].

Вихователь як організатор та управлінець освітнього процесу у закладі дошкільної освіти, готуючись до роботи із дітьми, добирає мету запланованої роботи, визначає її завдання, добирає засоби для її реалізації, обирає методи та форми роботи із дітьми задля досягнення поставленої мети, і, нарешті, переходить до здійснення запланованої роботи. По завершенню проведення якої, аналізує результати власної діяльності та визначає оптимальні шляхи подальшої роботи.

Професійна діяльність педагога закладу дошкільної освіти повинна бути зорієнтована на створення умов, добір заходів для оптимізації освітнього процесу, спрямована на створення сприятливого психологічного мікроклімату у групі вихованців, продуктивній взаємодії із батьками дітей (Литвиненко).

Ураховуючи вищезазначене та здійснивши аналіз результатів проведеної роботи з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти на констатувальному етапі, ми дійшли висновку, що вихователі не у повній мірі готові для здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку. Це й зумовило вибір першої педагогічної умови дослідження.

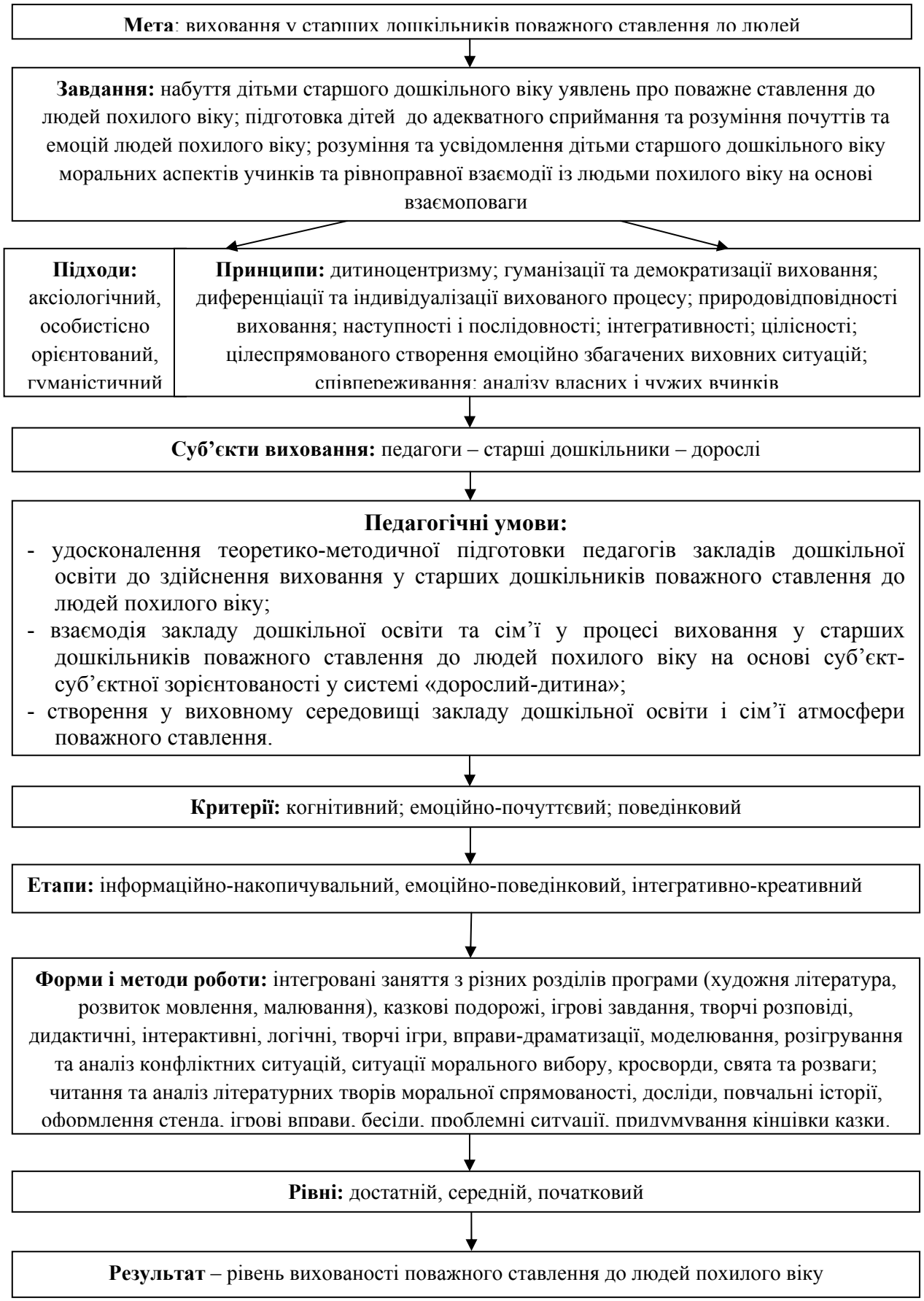


Рис. 3.1. Педагогічна модель виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Друга педагогічна умова, яку ми виокремили, є *активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-дитина».*

Модернізація змісту сучасної освіти все частіше наголошує на партнерських взаєминах між дитиною та особами, що здійснюють її виховання. Тривалий період освіта підростаючого покоління будувалася на суб'єкт-об'єктних відносинах, за яких дитина відігравала пасивну роль, лише вбираючи у себе позиції дорослих. Авторитарна педагогіка не враховувала вікових, індивідуальних та особистісних особливостей дитини.

Натомість сучасна педагогічна наука розглядає процес виховання як цілеспрямовану динамічну взаємодію (співробітництво, партнерство) вихователя та вихованця, в ході якої в різноманітних видах діяльності здійснюється самореалізація, самоствердження вихованця, формується його особистість [94, с. 24]. В основу виховання покладена взаємодія його суб'єктів, в якій беруть участь двоє та більше індивідів (учителі, учні, батьки, діти) [83]. Ефективність виховання значною мірою залежить від активності учасників виховного процесу (вихователі, батьки, діти), які визнаються рівноправними партнерами.

У Законі України «Про освіту» (2017), ст. 11 зазначено, що відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти несуть батьки [47]. Тому одним із провідних чинників здійснення ефективного процесу виховання є взаємодія сім'ї та закладу дошкільної освіти. Різниця у виховних вимогах в родині та дошкільній установі не дають можливості повноцінно здійснювати виховання дитини, досить часто такі вимоги навіть створюють протиріччя, які руйнують докладені зусилля як з боку батьків, так і педагогічних працівників у прагненні виховати дитину.

Проблема взаємодії сім'ї та соціальних інститутів була та є актуальною повсякчас. Так, ще у XIX ст. Ф. Фребель наголошував на необхідності виховної взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї [116, с. 59].

Наголошують на необхідності здійснення інтеграції у процесі виховання з боку родини та суспільства і провідні сучасні науковці: Н. Андрущенко, О. Коберника, Н. Побірченко та інших. Представники психологічної науки (Л. Артемова, А. Богуш,

О. Кононко та ін.) зазначають, що виховання в родині та закладі дошкільної освіти має взаємодоповнюватись, а не взаємозамінюватись.

Цікавим є дослідження Л. Врочинської, яка зазначає історично сформовану єдність сім'ї, освіти та суспільства. Також учена зазначає, що за умови руйнування міжособистісних зв'язків між дітьми та батьками, дитина прагне віднайти такі стосунки у взаємодії з вихователями [32]. Що вкотре підтверджує про необхідність тісної співпраці між закладами дошкільної освіти та родинами вихованців.

Заклад дошкільної освіти та його педагогічні працівники виступають для дитини другою родиною, яка може бути універсальним середовищем для здійснення цілісного розвитку та виховання зростаючої особистості. Правильно побудована взаємодія закладу дошкільної освіти та сім'ї формуватиме прагнення у батьків до отримання нових компетентностей щодо здійснення виховання усебічно розвиненої дитини [3].

Наступною педагогічною умовою виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку є *створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї атмосфери поважного ставлення*.

Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – систематична та цілеспрямована робота, яка має відбуватися у взаємодії закладу дошкільної освіти та родини вихованця. Тобто форми та методи роботи мають становити систему, яка реалізовуватиме поставлені виховні завдання.

Для того, щоб здійснювати виховання поважного ставлення до людей, на думку Б. Азової, перш за все, варто сформувати у дитини культуру поведінки. Проте, така робота не буде ефективною, якщо пояснення не будуть підкріплені власним прикладом з боку працівників закладу дошкільної освіти та членів родини дошкільників, тобто всіх тих, хто має авторитет у очах дитини [1, с. 14].

Розглядаючи особливості виховання у дітей толерантності, В. Котирло акцентувала увагу на мікроклімат, у якому зростає дитина. Дослідниця зазначає, що в родині, де панує атмосфера людяності, чуйності, доброти, поваги, взаємопідтримки, дитина теж набуває якостей позитивного ставлення до інших людей [72, с. 46].

Застерігає педагог і від надмірної опіки дітей з боку батьків. Діти, за яких приймають рішення, беруть на себе відповідальність

інші, зростають безініціативними. З метою запобігання цьому, варто апелювати до емоційно-почуттєвої сфери дитини. Коли дошкільник співпереживає, поділяє почуття та емоції інших людей – вони стають до нього ближче. Дитина починає отримувати радість від подарованої радості іншій людині та сумувати, коли приносить смуток [72, с. 47 – 48].

Тому найоптимальнішими методами виховання у дітей поважного ставлення до інших є правильно підібрані вправи, що сприяють виникненню у дітей позитивних приємних почуттів, прагненню до правильних вчинків. Такі вправи мають носити систематичний характер та мати зв'язок із повсякденним життям [91, с. 5].

Актуальним є досвід видатного українського педагога-гуманіста В. Сухомлинського, який рекомендує використовувати у роботі з дітьми яскраві образи шляхом застосування у виховній роботі драматизації казок, оповідань, байок тощо [136, с. 226].

Причому не варто обмежувати здійснення виховного процесу традиційними формами та методами, доцільним буде використання і нових.

Так, на думку В. Гореєвої, у вихованні дошкільників варто застосовувати ситуації морального вибору, конфліктні ситуації описані в літературі для дітей, або свідками яких ставали діти. Проведення такої роботи потребує обов'язкового обговорення із дітьми, ефективним буде моделювання окремих ситуацій [36, с. 16].

У роботі із дітьми старшого дошкільного віку з виховання поважного ставлення до людей варто застосовувати й індивідуальні форми роботи. Це може бути обговорення певної ситуації, дотичної до здійснюваного виду виховання, ситуація морального вибору тощо. Проте, у такій роботі варто враховувати індивідуальні особливості дитини.

Шляхами реалізації мети дослідження визначено наступні форми, методи та прийоми організації виховної діяльності: інтегровані заняття з різних розділів програми (художня література, розвиток мовлення, малювання), казкові подорожі, ігрові завдання, творчі розповіді, дидактичні, інтерактивні, логічні, творчі ігри, вправи-драматизації, моделювання, розігрування та аналіз конфліктних ситуацій, ситуації морального вибору, кросворди, свята та розваги; читання та аналіз літературних творів моральної

спрямованості, досліди, повчальні історії, оформлення стенда, ігрові вправи, бесіди, проблемні ситуації, придумування кінцівки казки.

Критерії, показники та рівні педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку описано у підрозділі 2.1.

Отже, у підрозділі 3.1. розкрито метод моделювання, результатом якого є педагогічна модель, що містить у своїй структурі мету, підходи, принципи, суб'єкти виховання, форми, методи та принципи, умови та рівні виховання поважного ставлення до людей похилого віку За умови дотримання визначеної структури педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку очікуваним результатом є рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Таким чином, зважаючи на результати констатувального етапу дослідження та з огляду на розроблену нами педагогічну модель, вважаємо за потрібне розкрити застосування описаної педагогічної моделі на практиці у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

3.2. Експериментальна перевірка педагогічних умов виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Експериментальна робота з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку здійснювалася впродовж трьох взаємообумовлених послідовних етапів: інформаційно-накопичувального, емоційно-поведінкового, інтегративно-креативного.

Опишемо роботу на кожному із етапів.

Інформаційно-накопичувальний етап

Інформаційно-накопичувальний етап передбачав набуття дітьми старшого дошкільного віку уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку, навчання адекватно оцінювати власні вчинки і вчинки своїх однолітків відносно людей похилого віку, обґрунтовувати особисті дії щодо людей похилого віку. Цей етап був спрямований на реалізацію педагогічної умови – удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Роботу з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку було розпочато із *консультативно-просвітницької роботи з педагогами* закладів дошкільної освіти і реалізовано через організацію і діяльність *консультаційного пункту «Виховуємо повагу до людей»,* мета якого полягала в усвідомленні педагогами сутності поняття «поважне ставлення до людей похилого віку»; їх підготовці до роботи з метою виховання у старших дошкільників означеної моральної категорії. Реалізація мети здійснювалася через різноманітні форми взаємодії експериментатора з педагогічним колективом: лекції, семінари-практикуми, тренінги, методичні консультації тощо.

Діяльність консультаційного пункту була спрямована на вирішення таких завдань: розширити знання і уявлення педагогів про психолого-педагогічні засади виховання поважного ставлення у старших дошкільників до людей похилого віку; ознайомити педагогів закладів дошкільної освіти із особливостями виховання поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників; сформувати розуміння та відчуття педагогами закладів дошкільної освіти необхідності тісної співпраці із родинами старших дошкільників у вихованні в них поважного ставлення до людей похилого віку; оволодіння педагогічними працівниками здатністю до оптимізації освітнього процесу шляхом добору найактуальніших методів та форм організації роботи зі старшими дошкільниками, регулювання та корекція умов і застосування методики виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Робота з педагогами експериментальних закладів дошкільної освіти розпочалась із *лекції* «Поважне ставлення до людей похилого віку як компонент морального виховання».

Лекція на тему: «Поважне ставлення до людей похилого віку як компонент морального виховання». Лекція мала за мету дати педагогічним працівникам закладу дошкільної освіти поняття про поважне ставлення до людей похилого віку як складової морального виховання; сформувати свідоме розуміння ними необхідності виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

План лекції:

1. Поважне ставлення до людей похилого віку як компонент морального виховання.

2. Важливість здійснення виховання у старших дошкільників до людей похилого віку.

3. Особливості виховання у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку.

З метою реалізації завдань нашого дослідження ми провели для педагогічних працівників експериментальних груп на базі закладу дошкільної освіти № 12 м. Умань *семінар-практикум* на тему «У вихованні вся справа у тому, хто виховує» (див. додаток Ц). Основними цілями під час проведення даного заходу ми вбачали у формуванні готовності вихователів до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; прагненні до вивчення індивідуальності кожної дитини, заохоченні до здійснення особистісно орієнтованого підходу у вихованні підростаючого покоління; підвищення професійної компетентності педагогічних працівників; здобутті вихователями оптимальних форм і методів для здійснення освітнього процесу у закладах дошкільної освіти.

Також для вихователів дошкільних закладів освіти м. Умань було проведено *семінар-практикум* на тему: «Взаємодія закладу дошкільної освіти та родини як умова виховання у дитини поважного ставлення до людей похилого віку» (див. додаток Т). Проведення такого заходу переслідувало наступні цілі: сформувати відчуття необхідності у працівників закладів дошкільної освіти та батьків у тісній співпраці щодо виховання підростаючого покоління загалом, та виховання поважного ставлення до людей похилого віку зокрема; інтеграція сімейного та суспільного виховання з метою формування цілісної та гармонійно розвиненої особистості дошкільника; взаємодія педагогічних працівників під час здійснення морального розвитку дитини: обмін думками, аналіз виховних ситуацій (планованих та стихійного характеру) тощо.

Аналогічні заходи ми провели у закладах дошкільної освіти №№ 5, 15 м. Умань.

Робота з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти продовжилася проведенням *педагогічного всеобуча* «Учіть дитину поважати старших» (див. додаток У), адаптований до теми нашого дослідження. Метою проведення зазначеного заходу було формування практичних умінь педагогів для створення умов під час здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку в освітньому процесі шляхом розв’язання

педагогічних проблем та ситуацій. З цією ж метою було проведено і *диспут* «Яка вона, дитина?» (див. додаток Ф), адаптований до теми нашого дослідження, де було проаналізовано психологічні вікові особливості дитини старшого дошкільного віку та підготовка педагогічних працівників закладів дошкільної освіти до вирішення педагогічних проблем нестандартними креативними способами.

Також в рамках роботи із вихователями, ми провели консультаційну роботу щодо створення сприятливого психологічного мікроклімату у групі закладу дошкільної освіти та його значення у вихованні дитини, чим спрямували педагогів до формування позитивного емоційного мікроклімату в колективі дітей та набуття педагогічної майстерності вихователями. З метою формування у дітей об'єктивної самооцінки було проведено *консультацію* на тему: «Як запобігти формуванню заниженої самооцінки у дитини?» (див. додаток В).

Заключним етапом проведеної нами роботи була перевірка набутих педагогами компетенцій щодо готовності здійснення ними виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку шляхом застосування методів опитування: *анкетування, тестування* (див. додаток Х).

З метою формування у старших дошкільників уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку, з дітьми було організовано і проведено ряд інтегрованих занять з різних розділів програми, читання літературних творів з наступним їх обговоренням, створення повчальних ситуацій та їх аналіз, навчальні та розвиваючі ігри, створення інформаційних стендів та стінгазет.

Реалізація поставленої мети відбувалося шляхом проведення *тематичного місячника «Поважаймо старість».*

Метою проведення такого місячника було сформувати у дітей уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку; сформувати у них позитивне сприймання прояву такої якості особистості; уміння давати об'єктивну оцінку вчинкам інших людей та однолітків, зокрема, стосовно людей похилого віку; здатність адекватно оцінювати та обґрунтовувати власну поведінку відносно людей похилого віку.

План місяця:

Тиждень 1. **Все починається з родини.**

Тиждень 2. **Шануймо старість.**

Тиждень 3. **Дорослих поважати, чемними ставати.**

Тиждень 4. **Дідусеві поради (моралинки для малечі).**

Тиждень 5. **Поважне ставлення до старших.**

Тиждень 1. Тема «Все починається з родини»

Мета: формувати у дітей уявлення про родину, її склад, родинні стосунки; довірливі стосунки з батьками та представниками старшого покоління, забезпечення у дитини почуття захищеності у сім'ї; дати дітям знання, що основою сімейних та родинних стосунків є любов, яка об'єднує усіх членів родини в єдине ціле; виховувати почуття гордості, любові та пошани до членів сім'ї.

Матеріал: демонстраційний: ілюстрація «Сім'я»; роздавальний: м'які іграшки за кількістю дітей, картки із зображенням різних ситуацій, кружечки зеленого кольору.

Хід заняття:

Діти, послухайте лічилку і скажіть, про кого в ній йдеться мова?

Мама, тато, дід, бабуся –
Всіх назву, не помилюся.
Старший братик і сестричка –
В нас сімейка невеличка.
Не спинюся, не зіб'юся:
Мама, тато, дід, бабуся...
Старший брат, сестра і я –
Отака у нас сім'я.
Нам лічилочку на «сім»
Повторити треба всім.

Сім'я, родина – це найдорожче, що є в людини. Сьогодні мова у нас піде про родину (*Експериментатор демонструє ілюстрацію «Сім'я»*). Усі мають свою родину. Ластівка не може жити однією сім'єю з горобчиком. І ведмідь, і вовчик-братик не пристануть до чужої зграї. Усі вони мають свою родину. І кожний із вас має її. Хто складає родину? (*Відповіді дітей*). За допомогою тата і мами ви з'явилися на світ. З перших днів вашого життя вони були поруч і навчили вас ходити, слухати казки, промовляти перші слова, взувати черевики, застібати ґудзики. Батьки радіють кожному вашому успіху й сумують через невдачі.

В українській родині з давніх часів існує звичай шанувати найстарших її членів – бабусь і дідусів. Вони мають великий життєвий досвід, завжди є розсудливими та мудрими. Бабусі й дідусі добре знають місцеві звичаї й обряди. Вони завжди готові прийти на допомогу і вам, і таткові з мамою. А казки чи історії! Хто з малят не полюбляє послухати їх із вуст бабусі?! А прогулянки з дідусем?! Він терпляче пояснить незрозумілі речі, дасть відповіді на найскладніші запитання. Любіть своїх рідних, ніколи-ніколи не завдавайте їм болю, не забувайте про них. Пам'ятайте, що вередливість, примхи, сльози

дуже засмучують вашу родину. Що ви можете зробити, щоб родина була щасливою? У кого з вас є братики, сестрички? Чим ви можете допомогти старшим членам родини? А молодшим? (Відповіді дітей)

Послухайте вірш «**Галюся**»:

У Галюсі є мамуся,
У мамусі є матуся,
А матусина матуся –
То Галюсина бабуся.
А у тата є татусь,
Для Галюсі він – дідусь!
І ще знайте, що Галюся –
Внучка діда і бабусі! *(К. Перелісна)*

– Хто Галюся для своїх татка і мами?

– Ким вона є для своїх бабусь і дідусів?

– Розкажіть, хто складає вашу родину? Хто як допомагає один одному? (Заслуховуються розповіді дітей)

Дидактична гра «Наша родина»

Мета: вправляти дітей у вживанні поважних слів.

Дітям пропонувалося закінчити речення і пояснити, чому вони так вважають:

– «Я свою бабусю...» (люблю, шаную, поважаю, підтримую, радую, веселю, вважаю найкращою)

– «Моя бабуся мене...» (любить, доглядає, підтримує, поважає)

– «Мій дідусь...» (сильний, всезнаючий, працьовитий, шанує маму)

– «Ми з дідусем...» (граємо, читаємо книжки, ходимо до лісу)

– «Мої дідусь та бабуся...» (найкращі, дружні, щасливі, веселі, лагідні).

Гра «Помічники»

Мета: вчити дітей об’єктивно оцінювати вчинки однолітків відносно людей похилого віку.

Дітям старшого дошкільного віку пропонувалося розглянути ряд малюнків із різними життєвими ситуаціями: бабуся несе важку сумку, а поруч йде, насвистуючи, її онук; дідусь порається в городі, а онучка принесла йому напитися води; бабуся разом із онуком поливає квіти; дідусь відпочиває, а дівчинка набиває біля нього м’яч тощо.

Дошкільникам пропонується обрати ті малюнки, де зображене поважне ставлення онуків до своїх дідусів та бабусь та прокоментувати власний вибір.

Гра «Родина»

Мета: вправляти дітей у розумінні ролі членів родини, викликати пізнавальний інтерес до їхніх захоплень.

Експериментатор пропонував дітям розбитися на групи по п’ять-шість осіб і розійтися по груповій кімнаті. Далі дошкільники розподіляли між собою ролі: дідусь, бабуся, мама, тато, син чи донька (можливо, брат чи сестра) і розігрували сценки «Родина вечеряє», «Родина разом прибирає кімнату» тощо.

–Експериментатор підходив до кожної групи і допомагав у разі необхідності визначити ролі та дії, які діти мали виконувати.

Ігрова вправа «Намисто»

Матеріал: різнокольорові намистинки, довга нитка.

–Процедура виконання. Дітям пропонувалося уявити, що кожна намистинка – це член їхньої родини. Всі намистинки різні за кольором і розміром – як і члени родини різні за віком, зовнішністю, характером. Якщо намистинки знаходяться окремо одна від одної, то і сприймаються одиноко. Так і члени родини не повинні бути одинокими. Далі дітям пропонувалося нанизати намистинки на одну спільну нитку і підводять їх до думки, що однією родиною її члени будуть сприйматися тоді, коли будуть разом, як намисто, з нанизаних намистинок.

Створення фотогалереї «Моя родина»

Дітям пропонувалося принести родинні фотографії, де є зображені представники старшого покоління – бабусі та дідусі. Після чого вони (діти) спільно з вихователем створювали колаж сімейних фотографій і розташовують на стенді.

Підсумки проведеної роботи протягом першого тижня:

– За яких умов будуть члени родини щасливими? Бабусі та дідусі?

– Чи любите ви лагідні слова? Що треба робити, щоб чути їх частіше?

Тиждень 2. Тема «Шануй старість»

Мета: уточнити поняття дітей про особливості зовнішнього та внутрішнього світу людей старшого віку: життєву мудрість, розум, досвід; учити розуміти, що люди похилого віку потребують душевної теплоти й ласки, проявляти чуйність та уважність; виховувати шанобливе ставлення до людей старшого віку, людяність.

Матеріал: фотографії сімей дітей, два кошики, дрібні іграшки двох кольорів, маленькі м'ячики, кубики (предметів кожного кольору має бути однакова кількість).

Хід заняття

На дошці – фотографії сімей дітей.

Вихователь. Діти, ви знаєте, що люди, які оточують нас, між собою дуже різні. Чим вони різняться?

– Ми сьогодні знову поговоримо про ваші родини. Які діти є у вашій сім'ї? Яких членів вашої родини можна вважати дорослими? Які ваші рідні люди – найстарші за віком?

– Ми недаремно згадали у нашій розмові про тих, у кого за плечима найбільше прожитих років. Скажіть, чи можна помітити це, дивлячись на зовнішність наших бабусь і дідусів? Які вікові ознаки можна побачити в обличчі, поставі людей похилого віку? (*Сиве волосся, зморшки на обличчі, повільна хода, може бути трохи згорблена постать*)

– Чи мало довелося пережити стареньким бабцям та дідам, побачити та дізнатися. Може, тому вони такі розумні, досвідчені та мудрі. Іноді трапляється так у родині, що мама або татко сварять вас, ставляться вимогливо та строго, а бабуся або дідусь не погоджуються з такою думкою, вони більш лагідні та поблажливі до своїх онуків, ніж їхні батьки. Хто з вас погодиться з такою думкою? Які випадки траплялися з вами, коли доброта бабусі переважувала мамину строгість? Чи прислухаються мама і тато до порад своїх батьків? Чому вони це роблять?

Вихователь заслуховує розповіді кількох дітей.

– Та іноді діти соромляться наших найстарших членів родини.

– Я хочу прочитати вам оповідання В. Сухомлинського.

Іменинний пиріг

У Ніни велика сім'я: мати, батько, два брати, дві сестри й бабуся.

Ніна найменша: їй восьмий рік. Бабуся – найстарша: їй вісімдесят два роки. У бабусі тремтять руки. Несе бабуся ложку – ложка дрижить, крапельки падають на стіл.

Скоро в Ніни день народження. Мама сказала, що на її іменини в них буде святковий обід. На обід Ніна нехай запросить подруг.

Ось і настав цей день. Мама накриває стіл білою скатертиною. Ніна подумала: «Це і бабуся за стіл сяде. А в неї ж руки тремтять».

Ніна тихенько сказала мамі:

– Мамо, хай бабуся сьогодні за стіл не сідає.

– Чому? – здивувалась мама.

– У неї руки тремтять. Крапає на стіл.

Мама зблідла. Не сказавши жодного слова, вона зняла зі столу білу скатертину і сховала її в шафу. Довго сиділа мовчки, потім сказала:

– У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю тебе, Ніно, з днем народження. Моє тобі побажання: будь справжньою людиною.

Бесіда за змістом оповідання

– Чому Ніна не хотіла, щоб її бабуся була за святковим столом?

– Чому іменинний обід не відбувся?

– Що мама побажала доньці в день її народження?

– Чи має, на вашу думку, Ніна «світлу душу»?

– Розкажіть, як ви ставитеся до своїх бабусь, дідусів, прадідів.

Фізкульхвилинка «Допоможемо бабусі»

Вихователь об'єднує дітей у дві команди, рівні за кількістю гравців. Далі дорослий показує вихованцям два кошики, у яких розкладений ігровий матеріал (у кожному кошику лежать предмети одного кольору), і читає віршовані рядки, даючи їм ігрове завдання.

Дві бабусеньки старенькі вулицею йшли,
Дві бабусеньки старенькі кошики несли.
А в них яблучка рум'яні,
Смаковиті, непогані.
Раптом бабці похитнулись,
Випадково спотикнулись –

(*На ці слова педагог перекидає на килимок вміст кожного кошика і розсипає його по всій поверхні ігрового простору.*)

З рук кошики випали,
Яблучка розсипали.
Хто допоможе їм, малята,
Фрукти ці скоріш зібрати?

Діти виявляють готовність допомогти уявним бабусям. Вихователь пояснює правила гри – кожна команда має якомога швидше зібрати всі «розсипані по килимку яблучка» певного кольору. За сигналом дорослого: «Раз, два, три – почали!» діти розпочинають змагання.

Перемагає та команда, якій удалося впоратися із завданням першою.

Наприкінці гри вихователь просить малюків пояснити, чи добре, що вони допомогли бабусям у цій ситуації? Кому було б легше зібрати розсипані яблучка – старенькій бабці чи молодій людині або спритній дитині? Чому?

Діти висловлюють свої думки, міркування, пояснення.

– Звичайно, ми завжди повинні допомагати стареньким, поважати їх. Кожній людині похилого віку буде приємною турбота людей, їхня доброта, піклування, хвилювання за них.

Пам'ятайте, що треба виявляти повагу, пошану до стареньких – не тільки рідних, але просто знайомих і незнайомих людей. Адже не кожні бабуся та дідусь мають міцне здоров'я: даються взнаки прожиті роки, пережиті проблеми, негаразди.

Тож не скупіться на доброту та чуйність до стареньких. Якщо ви бачите в громадському транспорті стареньку бабцю з паличкою, поступіться їй місцем. Якщо помічаєте, що можете чимось допомогти, бодай добрим словом – зробіть це. Будьте завжди людяними, чуйними та справедливими до тих, у кого за плечима багато літ і мудрості.

Гра «Так чи ні?»

Мета: пригадати правила поведінки в громадських місцях, правила ввічливості й культури мовлення; виховувати повагу до людей старшого віку та однолітків.

Інструкція. Ведучий (ведучі) по черзі зачитують твердження. Гравці оплесками виявляють свою згоду. Незгоду можна виявляти тупотінням ніг або мовчанкою.

1. У ввічливості виявляється ставлення до інших людей. Увічлива людина не заподіює іншому неприємностей і образ.
2. Увічлива людина завжди вітається і прощається.
3. Неввічливо не відповідати на привітання.
4. Якщо ти сидиш, а до кімнати увійшов дорослий, слід підвестися, щоб із ним привітатися.
5. З дорослим необхідно вітатися першим, самому протягати руку.
6. За руку вітаються, якщо дорослий сам протягає руку.
7. Вітаючись, не потрібно дивитися в обличчя тому, з ким зустрівся.
8. Якщо до тебе звернувся дорослий, а ти сидиш, слід підвестися.
9. Можна своїм близьким друзям давати прізвиська.

10. В іграх не будь грубим, не галасуй.

11. Не сперечайся з товаришем через дрібниці, не сварися, намагайся працювати і грати дружно.

12. Не жалійся, якщо ображають.

13. Якщо друг у чомусь помиляється, скажи про це йому у вічі.

14. Увічлива людина привітна й уважна до інших.

15. Слід бути ввічливим у словах, у тоні, у жестах, у діях.

16. Увічливі слова (*«будь ласка», «дякую», «будьте ласкаві» і т.п.*), сказані грубим голосом вже не є ввічливими.

Дидактична гра «Навпаки»

Мета: вчити дітей адекватно оцінювати дії та ситуації відносно людей похилого віку та визначати правильні вчинки та твердження.

Інструкція: вихователь називає твердження із негативним змістом, а діти – антонімічні (з позитивним)

Наприклад:

«Бабусь та дідусів не треба поважати». – «Необхідно завжди поважно ставитися до бабусь та дідусів».

«Не потрібно допомагати людям похилого віку». – «Варто обов'язково допомагати людям похилого віку».

«Не варто цікавитися справами дідусів та бабусь». – «Треба щодня телефонувати до бабусь та дідусів та цікавитися їхніми справами і довідуватися якомога частіше».

Рухлива гра «Мої бабусі та дідусі»

Діти шикуються в коло і стають на відстані близько 1 м одне від одного. Експериментатор із м'ячем – у центрі. Дорослий кидає м'яч одному з гравців, звертаючись до дітей із запитанням: «Якими лагідними словами ти називаєш своїх бабусю та дідуся?». Дитина ловить м'яч і, промовляючи слово (наприклад, «бабуня» або «дідусьо»), кидає його тому, хто стоїть наступним у колі. Так діти по черзі, передаючи м'яч один одному по колу, підбирають лагідні слова для своїх бабусь та дідусів. Останній гравець кидає м'яч експериментатору. А дорослий дає дітям нове запитання-завдання: «Що вміють робити твої бабусі та дідусі?». Гра триває.

Оформлення колажу з дитячими малюнками «Мої дідусь та бабуся»

Дітям пропонується зобразити на папері себе з бабусею та дідусем. Після чого такі малюнки розміщуються на ватмані з підписом «Мої дорогенькі».

Підсумки проведеної роботи протягом другого тижня:

– Що ви уявляєте, коли чуєте слова «Мої дідусь та бабуся»?

– А як треба ставитися до людей похилого віку?

Тиждень 3. Тема «Дорослих поважати, чемними ставати»

Програмовий зміст: учити дітей поважати життєвий досвід старших членів родини, допомагати їм; формувати чуйність, доброту, милосердя; виховувати любов і повагу до старших членів родини – бабусь, піклуватися про них і допомагати.

Матеріал: відеоматеріал на тему «Наші бабусі».

Хід заняття

Звучить музика. Вихователь пропонує переглянути на мультимедійному екрані відеоролик на тему «Наші бабусі».

Вихователь. Діти, ви здогадалися, що сьогодні йтиметься про наших дорогих бабусь? Складімо доріжки ніжних слів для них.

Дидактична гра «Доріжка ніжних слів»

Діти шикуються в ряд. По черзі кажуть ніжні слова і роблять крок уперед.

– У народі є багато різних приказок, прислів'їв про наших рідних бабусь.

- Хто бабусю має, той потіху знає.
- Бабця скаже – як зав'яже.
- Там бабусині руки – де онуки.
- Бабусине слівце – плідне деревце.

Діти разом із вихователем пояснюють зміст цих приказок.

Діти читають вірш:

Ми твої слова розважні
Пам'ятати будем
І в життя твою науку
Понесемо всюду.
Я з бабусею своєю
Дружу давним-давно.
І ми, - скажу вам, - з нею
В усьому заодно.
Дай, бабусю, поцілую
Сивину твого волосся.
Теплим подихом зігрію
Снігом вибілені коси.
У бабусі руки вмілі,
А казка чудові, милі
Миготять в повітрі спиці,
За клубочком скаче киця.
А нитки все в'ються, в'ються,
А казки рікою ллються...
Ляжу в ліжко, та не спиться –
Нову казку в'яжуть спиці.

Вихователь пропонує дітям розповісти про свою бабусю (яке в неї ім'я, улюблені страви, що вона вміє робити тощо).

Творча гра «Якби я був...»

Діти продовжують речення: «Якби я був чарівником, то я подарував би...»

– Зробимо фізкультхвилинку.

Фізкультхвилинка

Супчик з вами ми варили,
Трохи спинки притомили.
Вправо пальці позгинали,
Кулачки порозминали,
До плечей поставим руки,
Колові ми зробим рухи.
Потім ставим руки в боки,
Повертілись, мов сороки.
А тоді ще два підскоки
І зробили чіткі кроки.
Вдихнули всі на повні груди
–
Оповідання слухать будем.

Вихователь читає оповідання В. Сухомлинського.

Тихо, бабуся відпочиває

Прийшла зі школи маленька Галинка. Відчинила двері, щось хотіла весело сказати мамі. А мама насварилася на неї пальцем, і Галинка тихенько підійшла до столу, поклала книжки.

– Тихо, Галинко, бабуся відпочиває. Цілу ніч вона не спала, боліло серце.

Пообідала й сіла за уроки. Читає книжку тихо-тихо, щоб не розбудити бабусю.

Відчиняються двері, заходить Оля, Галинчина подруга. Вона голосно й каже:

– Галинко, послухай...

Галинка насварилась на Олю пальцем, як мати на неї, і пошепки мовить:

– Тихіше, бабуся відпочиває. Цілу ніч вона не спала, боліло серце.

Сіли дівчатка до столу й розглядають малюнки. А з бабусиних очей упали дві сльозинки. Коли бабуся прокинулась, Галинка й питає:

– Бабусю, а чого Ви плакали уві сні?

Бабуся усміхнулась, приголубила Галинку. У її очах світилась радість.

Бесіда за змістом оповідання

– Як звали дівчину, яка прийшла зі школи?
– За що її мама посварила?
– Хто прийшов у гості до Галинки?
– Що робили дівчатка?
– Як ви вважаєте, чому капали сльози в бабусі?
– Чи бережете ви своїх бабусь?

Хай в житті вам радість буде,
Процвітайте, як той цвіт,
Дай же, Боже, любим бабусям
Багато добрих, щасливих літ.

Дослід «Образливі слова»

Мета: підвести дітей до розуміння, що все образливе, сказане ними людям похилого віку, залишає у їх серці глибокий слід.

Матеріал: склянка води, грудочка землі.

Процедура виконання:

– Уявіть, діти, склянка з водою – це ваші бабуся та дідусь. Вода чиста і прозора – настрій у них гарний, серце сповнене любов'ю до вас. Грудочка землі – це ваші образливі слова, адресовані бабусі та дідусеві. Кинемо грудочку у воду. Бачите, вона розчиняється і забруднює воду у чорний колір. Так і ваші слова розчиняються у стареньких, засмучують їх, залишають на серці чорний осад.

Якщо хтось із вас колись образив бабусю та дідуся негарними словами і можливо тепер і хотів би повернути їх назад, але, як бачите, вони розчинилися і повернути їх неможливо. Вони осіли у серці дорогих вам людей. Тому спершу треба подумати, а вже потім казати.

До людини завжди повертається як хороше, зроблене нею, так і погане, тільки з більшою силою. У народі кажуть: «Що посієш, те й пожнеш».

Дидактична гра «Добре чи погано»

Мета: розвивати здатність дитини розрізняти вчинки, які сприяють і шкодять гарним стосункам з людьми похилого віку; виховувати прагнення встановлювати доброзичливі стосунки з ними.

Роздавальний матеріал: кружечки чорного та зеленого кольорів.

Експериментатор пропонував дітям різноманітні дії: кричати на людей похилого віку; заспокоїти бабусю та дідуся, коли вони засмучені; плакати через те, що бабуся та дідусь не дозволяють з'їсти п'яту цукерку; радіти зустрічі з бабусею та дідусем; вимагати у стареньких купити надто дорогу іграшку; допомогти бабусі у приготуванні вечері; розділити сум разом із другом, у якого захворів дідусь; згадувати разом з рідними приємні події. Якщо дитина вважає її позитивною – піднімає зелений кружечок, негативною – чорний.

Ситуація морального вибору

Мета: вправляти дітей в умінні адекватно оцінювати поведінку героя, обґрунтувати її адекватність, передбачити позитивні чи негативні наслідки такої поведінки стосовно людей похилого віку;

співвідносити поведінку персонажа зі своїми уявленнями про поважне ставлення до людей похилого віку.

Ситуація 1. Бабуся стомлена прийшла з городу і лягла на дивані, щоб трішки перепочити. У цей час Мишкові дуже захотілося пограти м'ячем. Не довго думаючи, він почав голосно гупати ним об стіну, підлогу. Бабуся так і не змогла відпочити.

Запитання до дітей:

1. Чи сподобалась вам поведінка Мишка?
2. Яке ставлення до бабусі продемонстрував хлопчик?
3. Як би ви повели себе в даній ситуації?

Ситуація 2. Дідусь з паличкою стоїть у автобусі. Вільних місць немає. Ілона сидить на сидінні біля дідуся. Дівчинка побачили старенького, підвелася та запропонувала йому присісти.

Запитання до дітей:

1. Чи погоджуєтесь ви з поведінкою Ілони?
2. Яке ставлення до дідуся продемонструвала дівчинка?
3. Як би ви поведи себе в даній ситуації?

Вправа «Добрі слова для мами»

Дітей об'єднали у дві команди і пропонували командам по черзі дібрати добрі слова для їх бабусі та дідуся, щоб висловити вітання, прощання, вибачення, прохання, побажання, подяку. Виграла та команда, яка назвала більше гарних слів.

У кінці гри експериментатор доповнював відповіді дітей виразами, які не прозвучали (*вітання*: доброго ранку, добрий день, доброго вечора, доброго здоров'я, моє вітання, радий тебе бачити, вітаю тебе, радий зустрічі, привіт; *прощання*: до побачення, до зустрічі, на добраніч, бувайте здорові, бажаю всього найкращого, щасливої дороги, уклін вам, чекатиму на зустріч; *вибачення*: пробачте, будь ласка; прийміть мої вибачення, зрозумійте мене, прошу пробачення, даруйте, я був неправий; *прохання*: будь ласка, будьте ласкаві, чи не могли б ви, дозвольте, прошу вас; *побажання*: вітаю вас, доброго здоров'я, смачного, з днем народження, щасти вам, хай щастить, бажаю всіляких гараздів; *подяка*: щиро дякую, спасибі, прийміть мою вдячність, вдячний вам).

Підсумки проведеної роботи протягом третього тижня:

–Які почуття можуть викликають смуток у бабусі та дідуся? Чому рана від злого слова залишає глибокий слід у серці людей похилого віку?

–Що може принести бабусі та дідусеві радість, а що смуток? Чому ви так думаєте?

–Як вони почувалися після того, як образили своїх рідних?

Тиждень 4. Тема «Дідусеві поради»

Мета: виховувати любов і повагу до старших членів родини – дідусів. Формувати чуйність, доброту, милосердя. Вчити дітей поважати життєвий досвід старших членів родини, прислухатись до їхніх порад, допомагати їм. Відроджувати звичаї і обряди українського народу, примножувати його традиції.

Родинне свято проводиться в просторому і затишному залі, оформленому на зразок батьківської хати. На стінах – виставка дитячих малюнків на тему: «Мій дідусь», народні приказки і прислів'я про дідусів. На дошці, прикрашеній домотканим килимом і рушником – гарно написаний плакат з назвою свята.

Бажано, щоб учасники свята сиділи буквою «П» за столами, що розставлені біля стін, учні з двох боків попереду, а дідусі – в центрі.

Діти виконують пісню М. Крищука «Дідусь».

Вихователь: Шановна родино, цю пісню спеціально для нашого свята написав відомий на Тернопільщині фольклорист, люблячий і любимий дідусь Михайло Михайлович Крищук. І недаремно. Бо чи часто ми замислюємо у наш стрімкий час про роль діда у нашому житті. Ніде правди діти, що у гомінкому всесвіті ми трохи притупили свою увагу і повагу до діда – сивомудрого навчителя. Це, скажемо відверто, не на користь нашим дітям. Бо хто краще за дідусів передасть внукам і правнукам багатовіковий досвід, що є величезним життєвим набутком старших поколінь?! Спираючись на нього, молоде покоління впевненіше і сміливіше крокуватиме по життю.

1 дитина: Життя прожити – це геройство,
Людині раз воно дано.
Пильнуй, щоб на твоїй життєвій стежці
Колюче терня не росло.

2 дитина: Життя – це таємнича книга.
І скільки в ній незвіданих доріг.
Ти озирнешся і помітиш,
Як швидко пролетів за роком рік.

3 дитина: Ти мусиш дати звіт за дні прожиті
І все спочатку перейти,
Сторінку за сторінкою гортати,
Щоб розповісти про минулі ті часи.

4 дитина: Пройшло дитинство і минула юність,
Вже відступила зрілість, а літа
Не йдуть, а мчать, і твої скроні
Вже посріблила сивина.

Діти виконують пісню А. Житкевича «Кроки».

Вихователь: Треба сказати, що нам пощастило на мудрих і добрих дідусів. Я вже давно помітила і потішилася тим, що багатьох моїх дітей до садочку приводять дідусі. Ще тоді подумала, що буде на кого покластися у вихованні дітей. Інтуїція мене не підвела. Уже невдовзі спостерігала, як біля дверей нашої групи навколо Надійчиного дідуся юрмилися наші діти. Щебечуть, тиснуться – кожному хочеться поспілкуватися, почути цікаві оповідки, яких дідусь Петро знає так багато. А ще бачу, погладить того чи іншого по голівці і щось запитає. І враз діти стають лагіднішими і зосередженішими.

Івасиків дідусь Микола – незамінний помічник у групі. Його вмілі руки і стілець вміють полагодити, і виставку оформити, і поличку прибити...

А які цікаві прогулянки у природу провів дідусь Василька. Нестор Іванович – колишній учитель біології! Низький уклін вам, шановні, за це і подяка онуків.

1 дитина: Ти хороший, ти ласкавий,
Ти привітний, гарний, славний.
Будь здоровий, не хворій,
Мій дідусю дорогий!

2 дитина: Мій любий дідусь –
Він найкращий у світі,
(Ось знічений погляд ловлю).
І щиро признаюсь,
Хай знають всі діти,
Що я його дуже люблю.

3 дитина: Мій рідний дідусь
Не спочине й хвилини:
Планує невпинно,
Майструє щось, клеїть,
Працює щоднини
Невтомно і пильно.

4 дитина: Мій добрий дідусь
І задачу розв’яже,

І намалює кумедних звірят,
Ще й найкращі слова
Для матусеньки скаже,
Коли ми ідемо гуляти у сад.

5 дитина: Мій сильний дідусь –
Він і слюсар, і столяр,
І найкращий спортсмен.
Любить маму, комп'ютер, газети,
Та найбільше він любить мене.

6 дитина: І тому в цю хвилину
Хай лунає для нього
Щонайкраща із наших пісень.
Всім дідусям достатку,
Здоров'я міцного!

Всі разом: Зичимо щиро в цей радісний день!

Вихователь: На жаль, батькам не завжди випадає приділити належну увагу дитині. А їй, як повітря, доконче потрібне безпосереднє непоспішне спілкування. Як стверджував один із філософів, привчити дитину до праці, виховати любов до природи, зрештою, до людей, треба з такою ж непоспішливою ретельністю і доброзичливістю, як ми вчимо їх перших кроків. Саме таким незамінним помічником і доброзичливим учителем може бути дідусь.

Петрик: Дідусь мій вигадує різні дива:
Навпроти, на стінці, зайча ожива.
Це пальці у діда якісь чарівні –
Тепер ось ведмедик живий на стіні.
Долоня праворуч – і раптом за мить
Вже кішка за мишкою прудко біжить.
Сміється дідусь і мене обійма.
Ні кішки, ні мишки, ні зайця нема. (*М. Могилевич)*

Світланка:

Ще місто спить,
А в гаражі
Уже гудять машини,
Бо їх чекають вантажі
В усі кінці країни.
Вантаж у нього
Не простий,
То ж гаять час не можна.
Між водіїв –
Дідусь Антон
Діла мерщій завершив,
І свій прудкий автофургон
У рейс виводить першим.
Багато літ
Маршрут один
У спеку, дощ, морози,

Вантаж чекаєм я і ти,
Його чекає кожний.

Дідусь з пекарні в магазин
Нам свіжий хліб привозить.
(А. Музичук)

Діти виконують пісню А. Житкевича «Мій дідусь».

Вихователь: Я знаю чимало міських сімей, які щоліта поспішають з дітьми в село, щоб діти змогли побувати на своєрідних «дідусевих університетах». Мудре, хоч нерідко суворе дідусеве слово, вміння заохотити до праці, поділитися цікавими спогадами, приправленими влучними дотепами, прислів'ями, приказками, легендами, підшукати захоплюючий об'єкт для спостереження, знайти вихід з будь-якої ситуації – все це разом взяте витворює в дитячій уяві мудру постать сільського патріарха, кожне слово якого сприймається дитиною за найбільший авторитет.

Ось, погляньте, як уже тягнуть діти руки вгору, щоб розповісти нам про своїх сільських дідусів, які сьогодні є нашими гостями.

Сергійко: Мій дідусь Лука захоплююче розповідає про своє село, про кожного із своїх предків аж до прапрадіда: де воював і що робив, скільки було дітей, яку вдачу мав. Розповіді такі цікаві, що не тільки ми, діти, а й дорослі слухають їх з неприхованою цікавістю. Наш дідусь – «ходяча» енциклопедія.

Ігор: Мій прадідусь Марко – старий рибалка. Живе він на Одещині, і ми щоліта і нього відпочиваємо. Дідусь навчає нас добре вудити рибу. Часто, ще з вечора, повідомляє: «Завтра до моря можете не йти, збирайтесь краще на затоку, бо буде горішній вітер». «А що воно таке горішній вітер?» – питаємо. «Той, що дутиме із суходолу, а отже, вода буде холодною». Потім гляне на землю: «Бачите, мурашки ось деякі обнесли свою дірочку круговою стінкою з піску, то й так і чекайте, що під обід обов'язково задощить».

Сказав – і як у дзеркало глянув – наступного дня посилився горішній вітер, потягло крупчастими хмарами, і в обідню пору пустився дощ...

Марійка: Мій дідусь, Степан, в минулому вчитель фізкультури і сільський спортсмен. Він завжди забавляє нас цікавими народними іграми. Вчить дбати про свою поставу і якомога більше рухатися. Дідусю, пограйся, будь ласка, з нами.

Дідусь Степан розучує з дітьми дві гри, запрошуючи до ігор усіх учасників свята.

Метаморфози

Учасників гри необмежена кількість. Її можна грати і в колі родини, і в школі.

Лічилкою вибирається ведучий. Він виходить з кімнати. В той час гравці називають себе різними квітами. Ведучий повертається. Обходить почергово гравців і, вказуючи на кожного із них, говорить, що він зробить з тією чи іншою квіткою. Виходять кумедні ситуації, тому що ведучому невідомо, хто криється під назвою певної квітки. Наприклад: рожу він би викинув у вікно, будяка носив би в кишені, з чортополоху сплів би віночок тощо. Смішні непорозуміння всіх звеселять.

Море хвилюється

Учасників має бути парне число. Стільки ж потрібно і крісел. Їх ставлять у коло або попарно, спинками один до одного. Кожен гравець повинен добре запам'ятати крісло на якому він сидить.

Вибраний з числа ведучий говорить: «Море хвилюється!». Всі гравці швиденько встають і починають бігати, стрибати, пританцьовувати далі від своїх крісел, поки ведучий не скаже: «Море стихло». Кожен гравець повинен зайняти своє крісло. Ведучий також намагається сісти. Якщо йому це вдається, то гравець, який залишився без крісла, стає ведучим [87].

Гра «Злови слово»

Вихователь називає по черзі слова-характеристики для людей похилого віку, а діти, слухаючи ці слова, плескають у долоні, коли чують позитивну характеристику, та тупають ногами, чуючи негативні моральні якості щодо людей похилого віку: повага, терпіння, чуйність, образа, доброта тощо.

Підсумки проведеної роботи протягом четвертого тижня:

– Опишіть вашого дідуся. Який він?

– Що ваш дідусь уміє роботи?

– Як ви з ним проводите час?

– Як треба ставитись до дідусів та бабусь?

Тиждень 5. Тема «Поважне ставлення до старших»

Мета: закріпити отримані знання дітей старшого дошкільного віку про поважне ставлення до людей похилого віку; об'єктивно оцінювати власні дій та вчинки інших щодо людей похилого віку.

Хід заняття

– Діти, кого ви вважаєте людьми похилого віку?

– Як ви думаєте, чому старість треба поважати?

– Сьогодні ми з вами поговоримо як поважати старість.

Читання та обговорення літературного твору.

Винахідливий хлопчик

Непальська казка

Жив колись старий чоловік. Були у нього син та онук. Виповнилося старому сімдесят років, і померла в нього дружина. Віддав він ключі від будинку своїй невістці. З того часу для поважного старого настали важкі часи: нова господиня годувала його погано, з кімнати його вигнала, і довелося старому ночувати тепер у холодному підвалі. Нещасного старого, нещодавно колишнього господаря свого будинку і всього добра, очікувала жалюгідна доля.

Одного разу старий лежав на рваній циновці в підвалі і думав про свою гірку долю. І згадалися йому ті часи, коли народився в нього син, як сяяв він тоді від щастя і сльози радості текли по його щоках. Тепер він теж проливав сльози, але це були сльози великого горя. Прикро стало старому, скочив він, у гніві жбурнув ногою рогожу і почав голосно барабанити палицею по порожній бочці, що служила йому столом.

На превелике щастя, в той день його син із невісткою виїхали кудись у справі і вдома виявився тільки онук, хлопчик кмітливий не по роках. Почув він, як дід стукає палицею, збіг униз і питає, за що дідусь б'є безневинну бочку.

– Ти хочеш знати, онучку, в чому завинила бочка? Так ось слухай! Раніше твій дід їв рис, як і всі люди, за столом, а тепер йому доводиться на самоті сьорбати рідку юшку, а миску ставити на цю стару бочку. Ось я і зганяю на ній свою образу! Хоч ти, онучку, не будь таким жорстоким, як твої батьки! І старий знову заплакав.

У хлопчика навіть серце защеміло, так йому стало шкода діда. Він подумав і каже:

– Доведеться тобі, дідусю, побарабанити по порожній бочці ще раз, коли повернуться додому батько з матір'ю. та не ображайся, що б я не сказав.

Повернулися ввечері додому син із невісткою, тут старий, як і було домовлено, почав голосно стукати.

– Гей, стара руїно! – закричав онук. – Не набридло тобі ще стукати по бочці! Чого тобі треба?

– Я їсти хочу! – відповідав йому з підвалу дід.

– А ось що! Так здохни ти з голоду, тільки дай спокій нашій бочці. Адже вона ще знадобиться мені! Розіб'єш ти її, на чому ж я буду годувати батька з матір'ю, коли вони постаріють?

Почули батьки такі слова і замислилися: звичайно, погано ставляться вони до старого, а прийде час, і син наслідує цей поганий приклад. Чи не краще добром заслужити собі добру старість? Кажуть, із тих пір почали вони дбати про старого батька. Так маленький хлопчик навчив батьків уму-розуму!

Бесіда за прочитаним із використанням прийому «Дельфін».

– Чому батьки хлопчика без поваги ставилися до свого батька?

– Чи бачили ви або чули, як деякі люди неповажно поводяться із старшими близькими родичами?

– Чому батьки змінили своє ставлення до свого батька?

– Чому нам треба навчитись, щоб уміти поважно та шанобливо ставитися до старших, літніх людей?

Вихователь, спільно з дітьми, виводить моральне правило: поважне ставлення до людей похилого віку – це шанобливе ставлення до можливостей стареньких, надання їм допомоги, якщо вони потребують, забезпечення гідних умов життя.

Ігрова вправа-імпровізація «Поважай старість»

Хід вправи: діти об'єднуються в групи. Одна дитина з групи – дідусь або бабуся, інша – мама або тато, останні – їхні діти. У сценці батьки мають навчити дітей поважно ставитися до бабусі та дідуся.

Дидактична гра «Потяг чеснот»

Хід гри: вихователь пропонує дітям стати в коло і називати будь-який вчинок поважного ставлення до стареньких людей. Всі вчинки вихователь записує або замальовує на дошці. Після цього необхідно обміркувати з дітьми, у якому вагоні потяга вони ю відправилися у подорож, пояснити свою думку та зобразити себе на макеті потяга.

Дидактична гра «Для моїх близьких»

Хід гри: вихователь пропонує дітям зобразити на окремому аркуші або записати літерами імена своїх старших родичів. На зворотному боці за допомогою піктограм або схематичних малюнків зобразити можливі вчинки поважного ставлення до людей похилого віку.

Дидактична гра «Крісло поваги для стареньких»

Хід гри: вихователь пропонує дітям сісти в крісло для того, щоб зростити в собі ті показники поважного ставлення до людей похилого віку, про які йшлося протягом тижня.

Вихователь читає вірш.

Що старе, що мале

Бабуся наша, як маленька.
Дарма, що вже давно старенька.
Онука просить почитати,
Цукерку любить посмоктати.
Ще й грається з ним залюбки –
Сидять удвох, мов малюки.
Навпіл ігри та уроки –
Не рахуй, бабусю, роки! (*Л. Якименко)*

Підбиття підсумків проведеної роботи протягом п'ятого тижня.

– Чому треба навчитися вміти поважно ставитися до стареньких людей?

Спробуйте один день прожити за цим правилом, а потім поговоримо про ваші відчуття під час дотримання правила

Під час роботи із сім'ями дітей, ми мали за мету посилити роботу з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку та ліквідувати попередні недоліки у здійсненні такого виду роботи. Форми роботи під час реалізації поставленої нами мети були різними: груповими та індивідуальними. Доцільним, на нашу думку, було використання інтерактивних форм, а саме: тренінгів, круглих столів тощо. Такі форми роботи дали змогу долучити батьків до здійснення виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку, переконати їх (батьків) у необхідності гуманізації виховної роботи з їхніми дітьми, демонстрації позитивного прикладу батьками, спонукати дітей до відтворення такого позитивного прикладу у власному житті, роз'яснення батькам необхідності формування та розвитку у дітей критичного мислення, усувати у спілкуванні із дітьми надмірної вимогливості, авторитаризму.

Проте у нашому дослідженні використовувалися і класичні форми роботи із родинами дітей: бесіди, лекторії, консультації, батьківський всеобуч тощо.

Одним з пріоритетних напрямків реформування сучасної освіти є реалізація «педагогіки партнерства», яка полягає у тісній спільній взаємодії педагогів і батьків вихованців. Для ефективності проведення запланованої нами роботи, ми намагалися встановити контакт із сім'ями, які брали участь в експериментальній роботі. Для цього було здійснено відвідування родин, спробували їх охарактеризувати та визначити особливості взаємодії між членами

сім'ї. В результаті проведеної роботи стало відомо, що виховний потенціал у кожній родині різний. На це впливає склад родини, характер родинних стосунків, особливості виховання (методи, стиль спілкування, особливості впливу батьків на дітей тощо). Це сприяло встановленню тісного контакту з родинами, налагодженню з батьками вихованців співпраці. Проведена робота також сприяла визначенню характеру, спрямування, особливостей та тематики майбутньої взаємодії з сім'ями дітей. З цією метою родинам було поставлено ряд запитань:

1. Про що ви хотіли б дізнатися на батьківському всеобучі?
2. З якими проблемами ви зустрічаєтесь у процесі виховання дітей?
3. Чим ви цікавитесь?
4. Яку допомогу ви можете надати вихователю закладу дошкільної освіти?
5. Що потрібно враховувати педагогічному працівнику закладу дошкільної освіти у роботі із вашою дитиною?

Отримані результати було зафіксовано у журналі відвідування родин (див. додаток Д). Прикладом проведеної роботи може бути аналіз результатів відвідування сім'ї Анастасії Д.:

1. Батьки: мати – Наталія, 33 років, освіта вища педагогічна, вчитель гри на фортепіано у музичній школі;батько – Олексій, 37 роки, професійно-технічна освіта, токар.
2. Сім'я – повна проста (батьки та донька).
3. Тип сім'ї – благополучна.
4. Житлові та матеріальні умови – задовільні (дівчинка не має власної кімнати, проте у неї наявний простір для занять за інтересами та розташування власних речей, є письмовий стіл, комп'ютер, під'єднаний до мережі Інтернет, чимало художньої літератури).
5. Батьки приділяють вихованню дитини чимало часу, мають спільні родинні звичаї, традиції, розваги, намагаються регулярно брати участь у родинних святах та заходах, організованих закладом дошкільної освіти, що відвідує Настуня. Досить часто відвідують бабусь та дідусів, прагнучи надати їм посильну допомогу та залучаючи до цього доньку. Телефонують до стареньких щодня: цікавляться їх здоров'ям, запитуючи, чим можуть допомогти.
6. Батьки, у міру своїх сил, здійснюють моральне виховання дитини, на власних позитивних прикладах демонструють особливості

взаємин з оточуючими людьми, зокрема з людьми похилого віку, виявляючи до них поважне ставлення.

7. Батьки проявляють до дитини теплі, приязні стосунки, намагаються допомагати у всіх її прагненнях. У спілкуванні з донькою надають перевагу демократичному стилю спілкування: радяться з дитиною, цікавляться її позицією, дають право вибору, проте, за необхідності, коригують поведінку Настуні; прагнуть якомога більше часу приділяти спільним заняттям та розвагам з нею.

8. У своїй взаємодії батьки використовують наступні методи виховання: показ, позитивний приклад, пояснення, бесіди на морально-етичні теми, корекція дитячої поведінки.

9. Родина планує спільний відпочинок. На свята збираються великою родиною (три покоління). Демонструється прагнення допомогти та підтримати кожного члена родини.

10. Авторитет батьків для Анастасії незаперечний. Вона прислухається до думки батьків, надає посильну допомогу батькам та людям похилого віку.

У процесі співпраці із батьками ми поінформували про досягнення їхньої доньки. Здійснивши аналіз поведінки дівчинки вдома із рідними та у закладі дошкільної освіти, наступна робота була спрямована на посилення уваги до людей похилого віку. З цією метою батькам було запропоновано для прочитання та обговорення із дитиною низку дитячих художніх творів (див. додаток Е), визначення позитивних та негативних вчинків героїв, моделювання дитиною власної поведінки у запропонованих художніми творами ситуаціях.

В межах проведення першого тижня роботи «Все починається з родини» батькам було запропоновано відвідати заклад дошкільної освіти з метою кращого ознайомлення з формами та методами виховання дітей, спостереження за дітьми під час взаємодії їх із колективом однолітків. Така робота дала змогу продемонструвати батькам роботу закладу дошкільної освіти з морального виховання дітей, яку вони можуть здійснювати вдома. Описана робота посилила взаємодію вихователів закладу дошкільної освіти та батьків. Звичайно, одним тижнем наша робота не обмежувалася, тому ми запропонували членам родин вихованців доєднатися до нашої подальшої роботи з виховання поважного ставлення до людей похилого віку у їхніх дітей.

Провівши ряд заходів, спрямованих на виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, на яких

були присутні члени родин вихованців, дехто з батьків побачив негативні прояви у поведінці власних дітей. Спільно з вихователем та експериментатором було визначено причину такої поведінки: недостатня увага до дітей з боку батьків, надмірна опіка, авторитаризм у спілкуванні, відсутність підкріплення слів позитивним прикладом, або ж демонстрація негативного прикладу.

Для ліквідації прогалин у здійсненні виховного процесу батьками, посиленні взаємодії між батьками та батьками і вихователями закладу дошкільної освіти, було проведено *батьківські збори* (див. додаток Ж1-2).

Окрім того, ми запропонували старшим представникам родин здійснити знайомство з іншими у групі. Формою проведення такого знайомства було обрано *«круглий стіл»*. Метою проведення такої форми роботи було посилення взаємодії «дитина – людина похилого віку». Для учасників було запропоновано ряд завдань: створити власну *фотогалерею* спільно проведеного часу бабусь, дідусів та онуків; проведення онуками *інтерв'ювання* старшого покоління щодо їхніх захоплень; проведення для дітей *дидактичної гри* «Закінчи речення» («Я люблю свою бабусю / дідуся за те, що...», «Моя бабуся/ мій дідусь ...»); *обговорення та презентація родинних звичаїв та традицій*.

Для батьків, в межах батьківського всеобучу, було проведено ряд *лекцій* щодо виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку. Для посилення взаємодії та взаєморозуміння батьків та дітей були проведені *тренінгові заняття* «Батьки та діти: шляхи порозуміння» (див. додаток З).

Емоційно-поведінковий етап

Мета емоційно-поведінкового етапу полягала у підготовці дітей до адекватного сприймання та розуміння почуттів та емоцій людей похилого віку; розуміння причин, що призвели до того чи іншого емоційного стану та викликали певні почуття у людей похилого віку; здатність до емпатійного сприймання людей старшого покоління; уміння цінувати їхній життєвий досвід; здатність до управління власними почуттями та емоціями щодо людей похилого віку. На цьому етапі реалізовувалась педагогічна умова – активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-дитина». Провідною формою роботи виступили інтегровані заняття з різних

розділів програми (художня література, розвиток мовлення, малювання) (див. додаток Ш). Змістова лінія цього етапу полягала у застосуванні таких методів і прийомів, як: казкові подорожі, дидактичні ігри та вправи («Скажи навпаки», «Скажи який», «Якби я був чарівником...», «Поміркуй і скажи»), бесіди («Уміння прощати»), проблемні ситуації, читання та обговорення літературного твору (О. Харченко «Не так сталося як гадалося»), пантоміма («Емоції»), придумування кінцівки казки.

Другий етап також передбачав роботу з батьками. Враховуючи те, що великий вплив на дітей мають батьки, поведінку яких наслідують діти, ми провели *тренінг* «Моральне виховання дитини в сім'ї», метою якого було формування у батьків відповідних компетентностей. Під час проведення тренінгу застосовувалися ігри, диспути, обговорення проблемних ситуацій тощо. робота була побудована таким чином, що батьки мали самостійно здійснити вибір, не отримавши готового рішення.

Проілюструємо фрагмент роботи.

Тренінг «Моральне виховання дитини в сім'ї»

Мета: залучити батьків до спільного осмислення моральних цінностей; вправляти у навичках морального ставлення до дітей, адекватного оцінювання себе та інших.

1. Вступне слово експериментатора (повідомлення теми та мети тренінгу).

2. Обговорення проблемних ситуацій.

Ситуація 1. В автобусі місце біля вікна займає хлопчик. Поряд з ним сидить батько. На наступній зупинці до автобуса заходить бабуся. Вільних місць немає і вона зупиняється біля батька з сином.

Запитання:

– Як далі буде розвиватися ситуація?

– Хто повинен поступитися місцем?

– Як Ви навчаєте своїх дітей ставитися до людей похилого віку?

Ситуація 2. У сім'ї встановлюють новорічну ялинку. П'ятирічному Сергійку дуже хочеться разом з усіма прикрашати ялинку. Мама, хвилюючись за красиві та дорогі кульки, не одразу погоджується на це і весь час насторожено поглядає на сина. Від надмірної старанності і хвилювання хлопчик упустив і розбив найбільшу і найкрасивішу іграшку. Мати почала кричати на нього, а той стояв, понуривши голову, і плакав. Дідусь спробував вступитися

за онука: «Хіба можна через якусь іграшку так сварити Сергійка?». «Це не твоя справа. Не треба мене виховувати!» – відповіла вона старенькому і відіслала сина до його кімнати.

Запитання:

– У чому полягає педагогічна помилка матері?

– Як можна змінити ситуацію, виправити помилку матері?

– Як би ви вчинили в такому випадку?

Ситуація 3. Оленка дуже полюбляла гратися з бабусею. Тільки-но бабуся поверталася з роботи додому, Оленка вигукувала: «Як добре! Отже зараз ми йдемо на прогулянку!».

Одного разу бабуся повернулася з роботи дуже втомленою. Оленка, як завжди, зустріла її окликом, бажаючи йти у двір гратися. Та бабуся несподівано сказала: «Сьогодні не підемо, я погано почуваюся». «Ні, підемо, все рівно підемо», – репетувала дівчинка, хапаючи бабусю за одяг, і тягла її до дверей. «Оленко, постривай. Дай-но твою руку», – несподівано запропонувала мама. Оленка слухняно подала мамі руку. Мама приклала руку онучки до своїх грудей і запитала: «Чуєш, як сильно калатає серце? Якщо ми підемо гратися, воно може не витримати, і тоді в тебе не буде бабусі.» Дівчинка перелякано глянула на стареньку, взяла її за руку, повела до дивана: «Лягай, бабусю, і тихенько лежи, а я пограюся сьогодні сама.»

Запитання:

– Яким чином бабуся в процесі спілкування вплинула на онучку?

– Які почуття до бабусі виникли в Оленки?

– Як ви навчаєте своїх дітей проявляти поважне ставлення до людей похилого віку?

Підведення підсумків проведеної роботи. Підведення батьків до висновку, що моральні стосунки в родині мають базуватися на: любові та взаємоповазі; взаємоповазі та взаємопідтримці; визнанні значущості особистості кожного члена родини.

З метою цілеспрямованої організації обміну думками з проблем сімейного виховання, зокрема виховання у дітей поваги до людей похилого віку, проводилися *бесіди* з батьками. Зміст бесід визначався, керуючись виховними завданнями дослідницької роботи. Так, у процесі бесід з батьками, увага зверталася на приклад близьких людей для формування у дітей моральної поведінки, для виховання морально-вольових якостей; на стилі спілкування у родині тощо.

Було проведено такі бесіди: «Формуємо самооцінку дитини», «Народна педагогіка про роль людей похилого віку у вихованні дитини», «У чому полягає «розумна» любов до дитини?» (див. додаток К).

Подаємо план **бесіди «Формуємо самооцінку дитини»**.

Мета: ознайомити батьків з основними чинниками формування адекватної самооцінки дитини в умовах родини.

План проведення бесіди:

1. Повідомлення експериментатора про роль батьків у формуванні самооцінки дитини.

2. Ознайомлення батьків з випискою із протоколу дослідження самооцінки за методикою «Сходинки гуманності».

3. Обговорення з батьками умов виховання адекватної самооцінки у дитини:

– гармонійність взаємин між членами родини;

– позитивний психологічний клімат;

– пріоритет духовних цінностей;

– високий рівень культури.

Для надання батькам необхідної допомоги з різних проблем сімейного виховання проводилися *консультації*: «Як впливає мікроклімат сімейного життя на виховання у дитини поваги до людей похилого віку?», «Чи впливає телебачення та сучасні іграшки на виховання у дітей поваги до людей похилого віку?», «Що читати дитині з метою виховання поважного ставлення до людей похилого віку?» (див. додатки Е, Л).

З метою вироблення у батьків умінь всебічно аналізувати факти та явища, спираючись на набуті навички і накопичений досвід; виробити єдині підходи у вихованні дошкільників; а також вивчити рівень сформованості педагогічних умінь учасників, було організовано *зустрічі за «круглим столом»:* «Роль прикладу батьків у вихованні у дітей поважного ставлення до людей похилого віку», «Вплив засобів масової інформації на виховання у дітей поваги до людей похилого віку», «Чи сприяє покарання вихованню у дитини поважного ставлення до людей похилого віку?» (див. додаток М).

Подамо плани проведення зустрічей за «круглим столом».

Зустріч за «круглим столом» на тему: «Роль прикладу батьків у вихованні у дітей поважного ставлення до людей похилого віку»

Мета: допомогти батькам проникнути в суть проблеми; виробити уміння аналізувати власну поведінку та поведінку інших членів родини та розуміти її вплив на виховання у дітей поваги до людей похилого віку.

План проведення зустрічі:

1. Бесіда експериментатора з батьківською аудиторією на тему «Роль прикладу батьків у вихованні у дітей поважного ставлення до людей похилого віку».
2. Виступи батьків з обміну досвідом.
3. Вирішення педагогічних завдань і ситуацій.
4. Перегляд та обговорення відеозапису сюжетно-рольової гри дітей «Моя сім'я».
5. Підсумок та рекомендації батькам.

Зустріч за «круглим столом» на тему: «Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на виховання у дітей поваги до людей похилого віку»

Мета: окреслити особливості впливу ЗМІ на моральне виховання дітей; формувати у батьків вміння орієнтуватися у потоці інформації, оцінювати її та регулювати її вплив на дітей з метою виховання у них поважного ставлення до людей похилого віку.

План проведення зустрічі:

1. Доповідь експериментатора на тему: «Вплив засобів масової інформації на моральний розвиток особистості».
2. Обговорення питань:

– телебачення та комп'ютерні технології як чинники формування особистості дошкільника;

– вплив реклами на формування підсвідомості дітей;

– вплив художнього слова на духовне становлення особистості дитини-дошкільника.

3. Вирішення педагогічних завдань і ситуацій.
4. Перегляд та обговорення фрагментів сучасних мультфільмів.
5. Підсумок та рекомендації батькам.

Інтегровано-креативний етап

Інтегровано-креативний етап був спрямований на розуміння та усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку моральних аспектів учинків та рівноправній взаємодії із людьми похилого віку, які засновані на повазі до особистості кожного з учасників таких відносин. На цьому етапі реалізовувалася педагогічна умова – створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї

атмосфери поважного ставлення. Змістова лінія полягала в застосуванні таких видів роботи: казкові подорожі (подорож у дитинство бабусі), ігрові завдання (з елементами психодрами), творчі розповіді, логічні ігри («Добре чи погано?»), вправи-драматизації, розігрування та аналіз конфліктних ситуацій, моделювання ситуацій, творчі ігри, ситуації морального вибору («Хочу-потрібно»), вправи-драматизації («Бабуся загубила окуляри», «Нехай дідусь відпочине»), кросворди, метод словесної творчості на матеріалі художніх творів («Закінчи історію»), свята та розваги. Ці види роботи дали змогу не лише систематизувати уявлення про норми поведінки, а й виробити стереотипи та відпрацювати навички поважної поведінки дошкільників стосовно людей похилого віку (див. додаток Щ).

На третьому етапі з метою узагальнення, систематизації та закріплення уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку, формування в родинах вихованців клімату доброзичливості та взаєморозуміння між батьками та дітьми та інтеграції сімейного і родинного було проведено за участю батьків *родинні свята* «Хай щастям наша повниться сім'я», «Мама, тато і я – дружна сім'я», «Про родину піклуватись будемо, нікого не забудемо» (див. додатки О1, О2, О3).

Для вироблення у батьків педагогічних умінь у вихованні дітей, ефективного вирішення педагогічних ситуацій провели *семінари-практикуми* «Виховання моральних почуттів у дитини» та «Насильство у сім'ї та його вплив на виховання у дітей поваги до людей похилого віку» (див. додатки Р1, Р2). Під час практикумів батьки мали змогу закріпити інформацію та свідомо використовувати отримані знання у вирішенні завдань виховання поваги до людей похилого віку, що передбачає самостійне читання педагогічної літератури та виконання певних завдань-рекомендацій.

Застосовувався і *метод обговорення змісту прочитаних книг*, присвячених проблемам сімейного життя та виховання дітей («Спілкуватися з дитиною. Як?» Ю. Гіппенрейтер, «Неслухняна дитина» Д. Добсон, «Як попередити відхилення у поведінці дитини?» та «Як подолати страхи у дітей?» О. Захарова, «Як насправді любити дітей» Р. Кемпбелл, «Як бути батьками?» А. Співаковської, «Сім'я очима дитини» Г. Хоментаускас, «Коли ваша дитина зводить вас з розуму» Ле Шан та ін.), який був спрямований на формування у батьків педагогічних умінь та навичок виховання дітей.

З метою розширення, поглиблення і закріплення знань батьків про виховання дітей, спільними зусиллями батьків і педагогічного колективу було організовано та проведено *конференцію* «Виховуємо людину, яка вміє поважати» (див. додаток С). Тема конференції повідомлялася заздалегідь і передбачала активну участь у ній батьків. Проведення конференції супроводжувалося виставкою дитячих робіт «Все починається з родини», педагогічною літературою для батьків, їхніми виступами, концертами художньої самодіяльності дітей, розповсюдженням пам'яток для батьків, педагогів та дітей.

Крім означених форм, у роботі з батьками було використано таку нетрадиційну форму як *зустрічі на «педагогічних посиденьках»*.

Зустріч на «педагогічних посиденьках» на тему: «Сім'я – перша школа виховання поваги до людей похилого віку»

Мета: залучити батьків до обміну досвідом морального виховання дітей; підвищення педагогічної культури батьків.

План зустрічі на педагогічних посиденьках:

1. Повідомлення експериментатора на тему: «Сутність феномену поваги до людей похилого віку та його місце у сімейному вихованні».
2. «Круглий стіл»: «Виховання етики спілкування у старших дошкільників»:
   2.1. Бесіда з батьківською аудиторією на тему: «Культура мовлення – дзеркало моральної культури людини».
   2.2. Виступи батьків з обміну досвідом.
   2.3. Обговорення педагогічних ситуацій за темою «круглого столу».
   2.4. Ознайомлення батьків з пам'яткою «Навчіть дитину увічливо спілкуватися».
   2.5. Підведення підсумків «круглого столу».
3. Конкурс серед батьків «Народна мудрість про поважне ставлення до людей похилого віку» (хто назве більше приказок та прислів'їв).
4. Презентація ширмочки «Бабусині помічники».
5. Виставка та огляд педагогічної та дитячої літератури.

У роботі з батьками було використано комплекс наочних засобів: стенди, сатирична стінгазета, «Куточок для батьків». На *стендах* розміщувалися вирізки з газет і журналів («Пам'ятка батькам про дитину», «На шляху до поваги» тощо). Разом з батьками було оформлено *сатиричну стінгазету*, яка привертала увагу своїми

яскравими малюнками, влучним текстом і змушувала задуматися над своєю поведінкою. У *«Куточках для батьків»* розміщувалися короткі тексти на педагогічні теми, консультації, відповіді на запитання батьків, списки рекомендованої дитячої та педагогічної літератури, що сприяло вихованню у дітей поважного ставлення до людей похилого віку в умовах родини.

3.3. Порівняльний аналіз рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на констатувальному та формувальному етапах

На заключному етапі дослідження нами було проведено серію контрольних зрізів із метою з'ясування доцільності й ефективності експериментальної роботи з підвищення рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку в експериментальних групах та оптимізації процесу виховання з досліджуваного напряму у сім'ї та закладі дошкільної освіти. Діагностичні зрізи здійснювалися за кожним критерієм у структурі поважного ставлення до людей похилого віку відповідно до завдань констатувального експерименту.

Зробити достовірні висновки про ефективність експериментальної роботи дали змогу проведені нами спостереження за дошкільниками, аналіз їхніх дій і вчинків, індивідуальні бесіди з респондентами за діагностичними методиками, адекватними тим, які використовувалися на констатувальному етапі педагогічного дослідження, а також порівняльний аналіз отриманих емпіричних даних. Це дало змогу проаналізувати динаміку рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за визначеними критеріями з відповідними їм показниками.

Зупинимось на детальному аналізі результатів діагностичних зрізів за кожним із критеріїв.

Зважаючи на результати констатувального етапу експерименту, які зафіксували недостатнє усвідомлення дітьми категорії «поважне ставлення до людей похилого віку», а також невміння дітьми дати адекватну моральну оцінку власним вчинкам та вчинкам своїх ровесників стосовно стареньких, перш за все спрямували роботу з дітьми на когнітивний критерій у структурі поважного ставлення до людей похилого віку. З цією метою використовували бесіди з дітьми, метод художнього аналізу та оцінно-етичного коментаря літературних творів**,** досліди, заняття, ситуації морального вибору,

ігри (дидактичні, творчі, рухливі), ігрові вправи, повчальні історії, словничок моральності. Така робота сприяла засвоєнню старшими дошкільниками уявлень і знань про повагу до людей похилого віку; встановленню у них адекватного, позитивного ставлення до цієї категорії; розвитку навичок адекватного оцінювання дій і вчинків як оточуючих, так і власних стосовно людей похилого віку.

Так, для перевірки рівня вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм було повторно проведено бліц-опитування дітей.

Аналіз результатів контрольного зрізу усвідомлення дітьми змісту поняття «поважне ставлення до людей похилого віку» подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Аналіз результатів контрольного зрізу усвідомлення дітьми змісту поняття «поважне ставлення до людей похилого віку»

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Усвідомлення змісту поняття	27,7	25	36,2	26,4
Не достатнє усвідомлення змісту поняття	39,2	37,1	47,7	39,3
Не усвідомлення змісту поняття	33,1	37,9	16,1	34,3

Як видно з таблиці 3.1, кількісні показники експериментальних і контрольних груп відчутно відрізняються. Так, в експериментальних групах показник відсутніх відповідей на те чи інше запитання порівняно нижчий, ніж в контрольних, або взагалі не наявний. Результати відповідей засвідчили, що переважна більшість дітей експериментальних груп усвідомили зміст моральної категорії «поважне ставлення до людей похилого віку»; спроможні оцінити вчинки своїх ровесників по відношенню до людей похилого віку та дати їм адекватну моральну оцінку. Частка таких дітей зросла з 27,7 % на початку експерименту до 36,2 % після його завершення. Діти контрольних груп продемонстрували недостатньо повні уявлення про повагу до людей похилого віку та не завжди могли дати адекватну оцінку вчинкам своїх ровесників стосовно стареньких. Таким дітям, як і на констатувальному етапі експерименту, було

важко відповісти, як правильно турбуватися про людей похилого віку, а свої вчинки вони аргументували лише передбачаючи покарання або заохочення з боку дорослих.

Аналізуючи результати повторного виконання дітьми завдання «Закінчи історію», ми виявили, що значно більша кількість дітей експериментальних груп, порівняно з попередніми результатами виконання цього завдання, виявилися спроможними оцінити вчинки своїх ровесників по відношенню до людей похилого віку та дати їм моральну оцінку і продемонстрували розуміння категорій «доброта (альтруїзм)-егоїзм», «щедрість-жадоба», «працьовитість-лінощі», «правдивість-брехливість». Цей показник виріс з 23,1 % до 40,8 %. У дітей контрольних груп також простежилася незначна динаміка в умінні оцінювати вчинки інших дітей стосовно людей похилого віку та розуміння вищеозначених моральних категорій. До початку експерименту цей показник становив 20,4 %, після його завершення – 21,2 %.

Дані, отримані при виконанні дітьми третього завдання – ситуації вибору «Добре чи погано», засвідчують, що значна частка дітей експериментальних груп (36,7 %) спроможні дати адекватну мотивовану оцінку вчинкам своїх ровесників стосовно людей похилого віку. Однак, як і на попередньому етапі дослідження, переважна більшість дітей контрольних груп продемонструвала недостатній рівень розвитку когнітивної сфери у структурі поважного ставлення до людей похилого віку (36,4 %). Такі дошкільники хоча і дали правильну оцінку вчинкам дітей, зображеним на картинках, але їм було важко аргументувати свої відповіді.

Результати обстеження дітей за методикою «Закінчи історію» відображені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Аналіз результатів контрольного зрізу вміння старшими дошкільниками оцінювати вчинки своїх ровесників по відношенню до людей похилого віку

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Здатність до об’єктивності в оцінюванні моральних вчинків	23,1	20,4	40,8	21,2
Часткова здатність в оцінюванні моральних вчинків	50	47,2	45,1	50,1

Відсутність здатності оцінювати моральні вчинки	26,9	32,4	14,1	28,7

Результати виконання старшими дошкільниками третього завдання щодо визначення рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Аналіз результатів контрольного зрізу вміння старшими дошкільниками давати мотивовану оцінку вчинкам стосовно людей похилого віку

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Оцінка об’єктивна, аргументована	19,2	17,1	36,2	19,3
Оцінка неповністю об’єктивна, частково аргументована	42,3	42,9	54,6	44,3
Відсутність оцінки або ж її часткова аргументація	38,5	40	9,2	36,4

Результати, отримані під час виконання дітьми пропонованих завдань до початку експерименту та після його завершення, дали змогу визначити рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм. Отримані дані подаємо в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні вихованості поважного ставлення старших дошкільників до людей похилого віку за когнітивним критерієм до початку формувального експерименту та після його завершення

Рівні / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	26,9	25	37,7	26,3

Середній	46,9	47,1	49,1	48,7
Початковий	26,2	27,9	13,2	25

Отож, дані таблиці 3.4 дозволяють зробити висновок, що проведена експериментальна робота на цьому етапі актуалізувала когнітивну сферу дітей дошкільного віку у структурі поважного ставлення до людей похилого віку: поглибилися та систематизувалися уявлення вихованців про повагу до людей похилого віку; у дітей установилося адекватне, позитивне ставлення до цієї категорії; у дошкільників сформувалися та розвинулися навички адекватного оцінювання дій та вчинків як оточуючих, так і власних стосовно людей похилого віку. Аналіз результатів виконаних завдань на когнітивному етапі зафіксував зростання у експериментальних групах кількості дітей із достатнім рівнем вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм до 37,7 %, із задовільним рівнем – до 49,1 % і зменшення кількості дітей із початковим рівнем до 13,2%. Незначні позитивні зрушення зафіксовані і в контрольній групі. Так, достатній рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за когнітивним критерієм виявлено у 26,3 % дітей, задовільний рівень – у 48,7 % дітей і початковий рівень – у 25 % дітей.

Змістова лінія реалізації другого етапу передбачала розвиток емоційно-почуттєвої сфери дошкільників; формування ціннісних орієнтацій та мотивів поведінки, спрямованих на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку. У зв’язку з вищезазначеною метою ми організовували з вихованцями «емоційне проживання» ситуації, що викликало у дітей різноманітні почуття, розвивали емоційну стійкість, формували навички саморегуляції шляхом застосування етичних бесід, психо- та казково-ігрових технологій, ігротерапії, методу читання літературних творів з подальшим їх обговоренням та розігруванням епізодів казок, вправляння в ситуаціях успіху, ситуацій з досвіду дітей та ситуацій збагачення соціально-емоційного досвіду дітей тощо. Така система роботи дозволила розвинути емоційно-почуттєву сферу дошкільників, навчила дітей відчувати власні емоції і почуття, емоційно-почуттєву єдність з близькими, виражати і контролювати емоційний стан у своїй поведінці та сформувала здатність до емоційного відгуку на оточуюче середовище. Особливу увагу при

цьому ми звертали на вироблення здатності встановлювати зв’язок між емоційним станом людей похилого віку та особливостями поведінки дитини.

При повторному проведенні з дітьми дидактичної вправи «Що відчувають бабуся з дідусем?» було зафіксовано збільшення відсотку дітей експериментальних груп, які продемонстрували орієнтування в основних емоціях, правильно визначили емоційний стан стареньких, зображеної на картинках, та адекватно на нього реагували (39,2 %) або допустили незначні помилки при визначенні емоційних станів стареньких (50,8 %). Позитивним є те, що збільшилась кількість дітей і контрольних груп, які, справилися з виконанням вправи (26,4 %). Однак переважна більшість дітей контрольних груп правильно назвали один емоційний стан або взагалі не назвали жодного (37,1 %).

Результати, отримані під час виконання дітьми дидактичної вправи «Що відчувають бабуся з дідусем?», ми оформили в таблицю 3.5.

Таблиця 3.5

Аналіз результатів контрольного зрізу вміння старшими дошкільниками визначати емоційний людей похилого віку

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Добре визначають та розуміють, правильно реагують	23,1	25,7	39,2	26,4
Не завжди визначають, розуміють та правильно реагують	40	42,1	50,8	36,5
Не визначають, не розуміють, неправильно реагують	36,9	32,2	10	37,1

Якщо на констатувальному етапі дослідження результати виконання дітьми другого завдання щодо визначення рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-ціннісним критерієм виявилися не досить високими, а уявлення дітей про причини, які викликали той чи інший настрій у людей похилого віку, виявилися суперечливими і не завжди відповідали їхнім віковим можливостям, то на контрольному етапі 35,7 % дітей ЕГ і 17,9 % дітей КГ адекватно відреагували на пропоновані ситуації і дали аргументовані, ґрунтовні відповіді на поставлені запитання; зуміли простежити зв’язок між емоціями людей похилого віку, життєвими обставинами, намірами та

поведінкою дітей. Збільшилась кількість дітей, які справилися із завданням, допустивши незначні помилки, або дали не досить повні і аргументовані відповіді (52,3 % дітей ЕК і 39,3 % дітей КГ). Як і на попередньому етапі, для досить великого відсотка дітей контрольних груп (42,1 %) завдання виявилось досить складним і вони не змогли правильно назвати причини, які б могли викликати той чи інший настрій у людей похилого віку. Серед дітей експериментальних груп таких виявилося 12,3 % (див. таблицю 3.6).

Таблиця 3.6

Аналіз результатів контрольного зрізу розуміння дітьми причин емоційного настрою людей похилого віку

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Визначають і розуміють емоційний стан та причини його виникнення	16,9	17,9	35,4	18,6
Частково визначають і розуміють емоційний стан та причини його виникнення	39,2	35,7	52,3	39,3
Не визначають та не розуміють емоційний стан та причини його виникнення/відповідь відсутня	43,9	46,4	12,3	42,1

Щоб виявити чи відбулися зміни в емоційному стані та індивідуальних почуттях дитини по відношенню до своєї сім'ї (зокрема до дідусів та бабусь), ми знову послугувалися методикою «Малюнок сім'ї». Як і на попередньому етапі, аналіз дитячих малюнків здійснювали за трьома показниками: структура малюнка сім'ї; інтерпретація особливостей графічних зображень членів сім'ї; аналіз процесу малювання.

Інтерпретація тесту «Малюнок сім'ї» на контрольному етапі дала змогу виявити позитивні зрушення у міжособистісних взаєминам дитини з людьми похилого віку, зокрема дідусями та бабусями. Та, якщо на констатувальному етапі у багатьох дітей і експериментальної, і контрольної груп були виявлені конфліктні взаємини з бабусями та дідусями чи обмежене спілкування з ними (32,3 % дітей ЕГ і 29,2 % дітей КГ), то контрольний зріз зафіксував такі взаємини у 23,1 % дітей ЕГ і 37,1 % дітей КГ. Зменшився відсоток старших дошкільників, які відчувають ворожість у взаєминах з людьми похилого віку з 26,9 % до 16,1 % у ЕГ і з 31,5 %

до 26,4 % у КГ. Відповідно змінилась і кількість дітей, які демонструють сприятливі стосунки з людьми похилого віку (з 40,8 % до 60,8 % у ЕГ і з 39,31 % до 36,5 % у КГ).

Така тенденція констатує позитивні зміни у психологічному мікрокліматі сімей вихованців та про позитивні зрушення у емоційному самопочутті дитини у родинному колі. Зазначимо, що ефективним у цьому аспекті виявилося використання у роботі з дітьми методик, спрямованих на формування емоційно-почуттєвої єдності з близькими дорослими та однолітками, зокрема «Намисто» .

Кількісний аналіз результатів методики «Малюнок сім'ї» представлений у таблиці 3.7.

Дані, отримані під час виконання дітьми пропонованих завдань, дали змогу визначити рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за емоційно-почуттєвим критерієм. Отримані дані подаємо в таблиці 3.8.

Таблиця 3.7

Типи взаємин дітей старшого дошкільного віку з людьми похилого віку (до початку експерименту та після його завершення)

Тип взаємин / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Позитивні взаємини	40,8	39,3	60,8	36,5
Нейтральні взаємини	32,3	29,2	23,1	37,1
Негативні взаємини	26,9	31,5	16,1	26,4

Таблиця 3.8

Рівні вихованості у старших дошкільників емоційно-почуттєвого критерію у структурі поважного ставлення до людей похилого віку до початку формувального експерименту та після його завершення

Рівні / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	26,9	27,8	45,1	27,5
Середній	36,9	35,7	42,1	37,3

Початковий	36,2	36,5	12,8	35,2

Дані таблиці 3.8. дозволяють констатувати, що проведена дослідницько-експериментальна робота на цьому етапі актуалізувала емоційно-почуттєву сферу дітей експериментальних груп у структурі поважного ставлення до людей похилого віку: діти навчилися усвідомлювати свої переживання, відчувати і розуміти емоційний стан людей похилого віку; дошкільники орієнтуються в основних емоціях та почуттях людей похилого віку, уміють їх визначати та адекватно реагувати на них; розуміють причини, які можуть викликати той чи інший емоційний настрій стареньких. Під час контрольного етапу достатній рівень продемонстрували 45,1 % дітей ЕГ і 27,5 % дітей КГ, середній – 42,1 % дітей ЕГ і 37,3 % дітей КГ, початковий – 12,8 % дітей ЕГ і 35,2 % дітей КГ.

Характерною специфікою третього етапу формувального експерименту було перенесення набутих знань і цінностей вихованців у реальні вчинки і дії. Плануючи роботу на цьому етапі, ми ставили за мету вправляти дошкільників у вмінні встановлювати взаємозв'язок між уявленнями про поважне ставлення до людей похилого віку та типовими проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; вчити співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок стосовно людей похилого віку. Вирішення цих завдань ми здійснювали за допомогою комплексу методик: розв'язання життєвих ситуацій, вправ-драматизацій та ігор-драматизацій, складання творчих розповідей, дидактичних ігор, казкових подорожей, свят, розваг та ін.

Щоб переконатися у ефективності використання нами запропонованих методик та виявити зміни у розподілі дітей старшого дошкільного віку за рівнями вихованості у них поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм, на контрольному етапі ми скористалися у роботі з дітьми такими видами роботи: спостереження за дітьми, ситуації морального вибору, методика «Обери вчинок». Зупинимося на детальному аналізі кожного з них.

У результаті спостережень за дітьми виявлено, що переважна більшість дітей експериментальних груп демонструють типові прояви поваги до людей похилого віку у своїй поведінці (31,5 %). У контрольних групах цей показник має незначне підвищення – до 20 %. Змінився відсоток дітей експериментальних груп, які

продемонстрували незначну розбіжність між уявленнями про поважне ставлення до людей похилого віку та типовими проявами поведінки у реальних умовах життєдіяльності (46,2 %). У контрольних групах таких дітей виявилося 35 %. Лише незначна частина дошкільників, віднесених до експериментальної групи (22,3 %) продемонстрували егоїстичний напрям у поведінці, відсутність моральної направленості в поведінці відносно людей похилого віку. Нажаль, у контрольних групах цей показник залишився досить високим – 45 %.

Результати спостережень представлені в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Результати спостережень за типовими проявами поведінки дітей стосовно людей похилого віку (до початку експерименту та після його завершення)

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Поведінка відповідає уявленням	16,9	19,3	31,5	20
Часткова відповідність поведінки уявленням	33,8	32,9	46,2	35
Поведінка не відповідає уявленням	49,3	47,8	22,3	45

Аналогічні результати ми отримали і під час використання методики «Обери вчинок». На контрольному етапі 32,3 % дітей ЕГ і 25,7 % дітей КГ продемонстрували вміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок по відношенню до людей похилого віку. На констатувальному етапі ці показники становили 23,1 % у дітей ЕГ і 25,7 % у дітей КГ. Більша кількість дітей експериментальних група (52,3%), порівняно з констатувальним етапом (43,8 %) припускалися незначних помилок при виконанні завдання. У контрольній групі цей відсоток підвищився з 42,1 % до 44,3 %. Пропонували неправильний вихід із ситуацій 15,4 % дітей ЕГ (на констатувальному етапі – 33,1 %) і 30 % дітей КГ (на констатувальному етапі – 32,2 %). Серед дітей контрольних груп виявилися і такі, які взагалі були неспроможними відповісти на запитання.

Результати методики «Обери вчинок» представлено в таблиці 3.10.

Таблиці 3.10

Аналіз результатів контрольного зрізу уміння старшими дошкільниками знаходити правильний вихід із ситуації

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Обирають правильну поведінку	23,1	25,7	32,3	25,7
Частково обирають правильну поведінку	43,8	42,1	52,3	44,3
Не можуть обрати правильну поведінку	33,1	32,2	15,4	30

Аналіз результатів вибору дошкільниками вчинку вказує на динаміку в експериментальних групах в умінні підкоряти мотив «хочу» мотиву «потрібно», тобто виявили стосовно людей похилого віку такі гуманні якості, як доброзичливість, чуйність, безкорисливість, готовність допомогти. Відсоток таких дітей збільшився з 19,2 % до 32,3 %. Збільшилась частка дітей, порівняно з попередніми даними, які пропонували альтернативні варіанти вирішення ситуацій: спочатку подивитися мультфільм, а потім допомогти бабусі та дідусеві тощо. На початку експерименту таких дітей виявилося 36,2 %, після його завершення – 46,2 %. Егоїстичною спрямованістю відрізнялися відповіді 21,5 % дітей, у той час, як на констатувальному етапі цей відсоток становив 44,6 %.

У дітей, віднесених до контрольних груп, також простежується незначна динаміка в умінні співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно». Так, нами було зафіксовано, що 27,1 % дітей уміють співвідносити ці мотиви (на початку експерименту цей показник становив 22,1 %); 35,7 % дошкільників продемонстрували часткове їх співвідношення (на початку експерименту – 34,3 %); не вміють співвідносити названі мотиви 37,2 % (на початку експерименту – 43,6 %).

Результати уміння дошкільниками співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» представлено в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Аналіз результатів контрольного зрізу уміння старшими дошкільниками співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно»

Критерії / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %

Уміють самостійно знайти правильний вихід із ситуації	19,2	22,1	32,3	27,1
Частково можуть самостійно знайти правильний вихід із ситуації	36,2	34,3	46,2	35,7
Не можуть самостійно знайти правильний вихід із ситуації	44,6	43,6	21,5	37,2

За результатами, отриманими під час виконання дітьми вищеописаних завдань, мали змогу визначити рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм до початку експерименту та після його завершення.

Результати отриманих даних подаємо в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Рівні вихованості у старших дошкільників поведінкового критерію у структурі поважного ставлення до людей похилого віку до початку формувального експерименту та після його завершення

Рівні / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	20	22,1	32	24,3
Середній	37,7	36,4	46,2	38,3
Початковий	42,3	41,5	21,8	37,4

Отож, проведена експериментальна робота на третьому етапі з дітьми старшого дошкільного віку сприяла підвищенню показника вихованості поведінкового критерію у структурі поважного ставлення до людей похилого віку. Діти навчилися реалізувати моральні норми в ситуаціях ігрової і ділової взаємодії з дідусями та бабусями; навчилися співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок по відношенню до людей похилого віку. Аналіз результатів виконаних завдань на цьому етапі зафіксував зростання у експериментальних групах кількості дітей із достатнім рівнем вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм до 32 %, із задовільним рівнем – до 46,2 % і зменшення кількості дітей із початковим рівнем до 21,8 %. Незначні позитивні зрушення зафіксовані і в контрольній

групі. Так, достатній рівень вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за поведінковим критерієм виявлено у 24,3 % дітей, задовільний рівень – у 38,3 % дітей і початковий рівень – у 37,4 % дітей.

Як уже зазначалося вище, суттєвим для виявлення вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку виявилося уміння дітей давати адекватну оцінку своїй поведінці. Тому вважали за доцільне провести вивчення і порівняльний аналіз самооцінки дітей експериментальних і контрольних груп та зафіксувати зміни у рівнях самооцінки дітей. Для цього знову ж послугувалися адаптованою до нашого дослідження методиками «Сходинки». Результати обстеження дозволяють засвідчити, що цілеспрямована дослідницько-експериментальна робота сприяла формуванню у старших дошкільників позитивного ставлення до себе, адекватної самооцінки, самоповаги, почуття власної гідності та забезпечила значні зміни у розвитку свідомого ставлення вихованців до себе як до особистості. Як наслідок, переважна більшість дітей експериментальних груп (42,3 %), оцінили свою поведінку досить об’єктивно і продемонстрували усвідомлення того, що не завжди їхні вчинки бувають гуманними стосовно людей похилого віку. На початку експерименту таких дітей виявилося лише 23,8 %. Співставлення з попередніми результатами показало, що у них майже відсутні егоїстичні мотиви, які були відмічені під час констатувального етапу. Самооцінка дітей, віднесених до контрольних груп, залишилася майже на попередньому рівні (25,7 %), порівняно з констатувальним етапом (22,8 %) і має необ’єктивний і некритичний характер. Однак, ми виявили і деяку розбіжність між результатами обстеження та реальною поведінкою дошкільників і експериментальних, і контрольних груп. Ми підтримуємо думку Л. Врочинської (2008), що це є свідченням того, що самооцінка дошкільників не завжди відображає моральну цінність їхньої поведінки.

Узагальнені дані обстеження самооцінки дітей представлені у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Особливості самооцінки дітей старшого дошкільного віку до початку формувального експерименту та після його завершення

Самооцінка / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Об’єктивна	23,8	22,8	42,3	25,7
Необ’єктивна	55,4	55,7	55,4	55
Невизначена	20,8	21,5	2,3	19,3

Дані таблиць 3.4, 3.8, 3.12, 3.13 дали змогу зафіксувати значне зростання рівня вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у вихованців експериментальних груп, а також певні позитивні зрушення у контрольних групах дітей старших груп.

Підсумкові результати проведеного педагогічного експерименту подано у зведеній таблиці 3.14. Для їх кількісного аналізу оцінювали рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку за трибальною системою:

- початковий рівень – 1 бал,
- середній рівень – 2 бали,
- достатній рівень – 3 бали

та визначали середні значення рівнів $\bar{x}$ і їх дисперсії D для експериментальної та контрольної груп до та після експерименту за формулами:

$$\bar{x} = \frac{1 \cdot n_1 + 2 \cdot n_2 + 3 \cdot n_3}{n_1 + n_2 + n_3}, \quad (1)$$

$$D = \frac{(1-\bar{x})^2 n_1 + (2-\bar{x})^2 n_2 + (3-\bar{x})^2 n_3}{n_1 + n_2 + n_3}, \quad (2)$$

де n_1 – кількість дошкільників у досліджуваній групі, що відповідають початковому рівню; n_2 – кількість дошкільників, що відповідають середньому рівню; n_3 – кількість дошкільників, що відповідають достатньому рівню.

Таблиця 3.14

Динаміка змін у кількісному розподілі старших дошкільників за рівнями вихованості поважного ставлення до людей похилого віку

Рівні / Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту		Різниця	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	24,6	24,3	39,3	26	+14,7	+1,7

Середній	44,6	43,6	48,2	44,8	+3,6	+1,2
Початковий	30,8	32,1	12,5	29,2	-18,3	-2,9
Середнє значення $\bar{x}$	1,94	1,92	2,27	1,97	0,33	0,05
Дисперсія D	0,55	0,56	0,45	0,55		
t-критерій Стьюдента	$t_{EK,до}$ =0,18	$t_{E,до\ і\ після}$ =3,77	$t_{EK,після}$ =3,50	$t_{K,до\ і\ після}$ =0,52		

Для з'ясування відмінностей середніх значень рівнів у експериментальній і контрольній групах як до, так і після формувального етапу експерименту суттєвими вони є чи випадковими, для них за t-критерієм Стьюдента були підраховані відношення

$$t_{12} = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{D_1}{N_1} + \frac{D_2}{N_2}}}, \qquad (3)$$

де $\bar{x}_1$, $\bar{x}_2$ – середні показники рівнів для порівнюваних груп, D_1, D_2, N_1, N_2 – відповідні їм дисперсії і кількості дошкільників (для експериментальної групи N_E=130, N_K=140). Обрахований за формулою (3) показник Стьюдента порівнювали з критичним значенням $t_{кр}$=2,5576, який відповідає 99-відсотковій ймовірності достовірності висновків про характер відмінностей середніх значень рівнів. Відповідно до критерію Стьюдента при $t_{12} < t_{кр}$ відмінності середніх значень рівнів вважаються випадковими, а при $t_{EK} \geq t_{кр}$ ці відмінності слід вважати невипадковими.

Отже, як можна бачити з таблиці, середні значення вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників експериментальної і контрольної груп до початку експерименту є близькими: $\bar{x}_{E,до} = 1,94$ трохи відрізняється від $\bar{x}_{K,до} = 1,92$, а оскільки для цих груп до початку експерименту $t_{EK,до}$ =0,18 < $t_{кр}$, то їх відмінності є випадковими і тому несуттєвими, що дозволяє вважати контрольну і експериментальну групи рівносильними і підходящими для подальшого проведення експерименту.

Після проведення експерименту рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників обох груп змінилися: $\bar{x}_{E,після} = 2,27$, $\bar{x}_{K,після} = 1,97$, тобто, суттєво зросли в

експериментальній групі (на 0,33) і незначно зросли в контрольній групі (на 0,05). Їх порівняння за критерієм Стьюдента дає $t_{ЕК,після}$=3,50 > $t_{кр}$, а отже такі значні відмінності цих рівнів слід вважати невипадковими, а саме наслідком проведеної в експериментальній групі цілеспрямованої виховної роботи за розвинутою методикою. Зроблений висновок про ефективність пропонованої методики підтверджує також порівняння рівнів вихованості старших дошкільників експериментальної групи до і після експерименту: зростання рівнів від $\bar{x}_{E,до} = 1,94$ до $\bar{x}_{E,після} = 2,27$ є невипадковим, оскільки для них $t_{E,до\ і\ після}$=3,77 > $t_{кр}$. В той же час зростання рівнів контрольної групи до і після експерименту від $\bar{x}_{K,до} = 1,92$ до $\bar{x}_{K,після} = 1,97$, навпаки, є випадковим, оскільки $t_{K,до\ і\ після}$=0,52 є меншим, ніж $t_{кр}$.

Динаміка рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку представлена у вигляді нормованої гістограма з накопиченням на рис. 3.1.

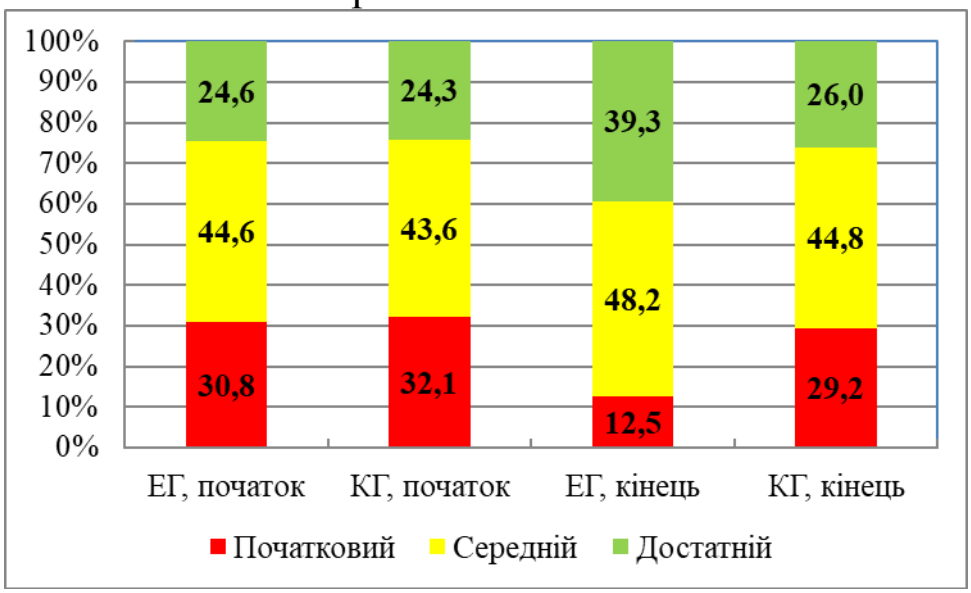


Рис. 3.1. Динаміка рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Вважаємо за доцільне зауважити ще одну закономірність, виявлену в результаті проведеної експериментальної роботи. Оскільки дослідження проводилося і в міських, і в сільських закладах дошкільної освіти, це дозволило констатувати наступне. Діти, які проживають і виховуються в сільській місцевості, менш конфліктні, відкриті у спілкуванні з однолітками та дорослими, мають багатий чуттєвий досвід, у них спостерігається вищий рівень поважного ставлення до людей похилого віку. Ми підтримуємо думку Л. Карнаух (2009), що це пояснюється насамперед наявністю тісних

родинних зв’язків, дотриманням народних звичаїв, тісним зв’язком із природою, раннім прилученням до праці, психологічною захищеністю від стресових ситуацій в обмеженому соціальному просторі, розміреним, уповільненим, порівняно з містом, ритмом життя. У сільській місцевості батьки більше зорієнтовані на виховання у дітей терпимості, поваги до інших, безкорисливості, на відміну від міських, де виховання носить більш прагматичний характер. Міська дитина-дошкільник, маючи вищий інтелектуальний рівень, унаслідок інформаційного та інтелектуального перевантаження часто відчуває проблеми у спілкуванні з однолітками, страждає на дефіцит глибоких емоційних зв’язків з оточуючими, що призводить до відчуження та занурення в себе.

Однією з причин, що негативно впливає на особистість дошкільника, зокрема на виховання поважного ставлення до людей похилого віку, є засоби масової інформації (ЗМІ), перенасичені жорстокістю, насиллям, агресією та злом. ЗМІ, замінивши дітям живе спілкування, витіснивши традиційні дитячі ігри та українську народну казку, вкрай негативно впливають на несформовану дитячу психіку, викликаючи у дитини різні фобії, страхи, недовіру та агресію до оточуючих. Телебачення, комп’ютер, реклама, радіо перетворили людей похилого віку на певний «соціальний баласт», що потребує чималих матеріальних, фізичних та духовних витрат, забувши про те, що люди похилого віку є уособленням мудрості, досвіду, безмежної доброти та любові.

Наступний етап перевірки результативності проведеної експериментально-дослідницької роботи виявив позитивні зміни у виховних пріоритетах педагогів закладів дошкільної освіти і батьків вихованців щодо підвищення їхньої обізнаності стосовно досліджуваного явища, оволодіння доцільними гуманістичними методами і прийомами виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Так, з метою визначення змін, які сталися у виховній роботі педагогів закладів дошкільної освіти було використано метод спостереження. Основна увага акцентувалася на здатності вихователів ефективно використовувати методи і прийоми виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку та здійснювати відповідну роботу з батьками. Аналіз результатів спостереження засвідчує позитивні зміни у практичній діяльності вихователів, а саме: створення позитивного психологічного клімату у групі, що

посилює процес виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; комплексне використання методів виховання поважного ставлення до людей похилого віку в освітньому процесі з дітьми не тільки в під час спеціальних занять, а й у повсякденній діяльності, що сприяє уникненню розбіжностей між уявленнями дітей про поважне ставлення та їх реальною поведінкою; активізація дітей до оцінки моральних вчинків однолітків стосовно людей похилого віку; зорієнтованість на систематичну взаємодію та співпрацю з батьками, що сприяє підвищенню активності процесу виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

При підведенні підсумків експериментальної роботи 66 % вихователів визнали проведену роботу доцільною, вчасною та ефективною; а 34 % заявили, що продовжуватимуть її надалі.

Здобуті дані контрольних зрізів дають можливість зафіксувати динаміку змін, що відбулися у кількісному розподілі батьків експериментальних груп за рівнем їх підготовленості до виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дітей: на 14,2 % збільшилася кількість батьків, віднесених нами до першої групи, на 14,6 % – до другої групи. Вагомим результатом упровадженої технології вважаємо зменшення представників третьої групи на 28,8 %.

Таким чином, підсумкові діагностичні зрізи дають можливість стверджувати про ефективність впровадження в освітній процес закладів дошкільної освіти запропонованих педагогічних умов та поетапної методики виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку. Підтвердженням цього є статистичні дані, зафіксована динаміка підвищення вихованості у дітей поважного ставлення до людей похилого віку, а також позитивні відгуки батьків і педагогів.

Отже, у розділі представлено розроблену педагогічну модель та обґрунтовано педагогічні умови виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку, представлено основні результати формувального етапу дослідження.

В основу виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку покладено аксіологічний, особистісно орієнтований та гуманістичний підходи та низку системотворчих принципів.

У нашому дослідженні суб'єктами виховної взаємодії виступають діти старшого дошкільного віку, вихователі та дорослі члени родини вихованця.

На основі аналізу наукових джерел та результатів констатувального етапу дослідження визначено такі педагогічні умови виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку: удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-дитина»; створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї атмосфери поважного ставлення.

Педагогічна модель з реалізації педагогічних умов виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку обіймала три взаємопов'язаних етапи: інформаційно-накопичувальний, емоційно-поведінковий, інтегративно-креативний.

Зазначені етапи передбачали набуття дітьми старшого дошкільного віку уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку, навчання адекватно оцінювати власні вчинки і вчинки однолітків відносно людей похилого віку; підготовку дітей до адекватного сприймання та розуміння почуттів та емоцій людей похилого віку, розуміння причин, що призвели до того чи іншого емоційного стану та викликали певні почуття у людей похилого віку, здатність до емпатійного сприймання людей старшого покоління, уміння цінувати їхній життєвий досвід, здатність до управління власними почуттями та емоціями; розуміння та усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку моральних аспектів учинків та рівноправна взаємодія з людьми похилого віку, які засновані на повазі до особистості кожного з учасників таких відносин.

Кожний з цих етапів був спрямований на реалізацію *педагогічних умов*: інформаційно-накопичувальний етап – удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до здійснення виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; емоційно-поведінковий – активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї у процесі виховання у старших дошкільників поважного

ставлення до людей похилого віку на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-дитина»; інтегровано-креативний – створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї атмосфери поважного ставлення.

Для ліквідації прогалин у здійсненні виховного процесу батьками, посиленні взаємодії між ними і педагогами закладу дошкільної освіти, було проведено батьківські збори, тренінги («Моральне виховання дитини в сім'ї»), бесіди («Формуємо самооцінку дитини», «Народна педагогіка про роль людей похилого віку у вихованні дитини», «У чому полягає «розумна» любов до дитини?»), консультації («Як впливає мікроклімат сімейного життя на виховання у дитини поваги до людей похилого віку?», «Чи впливає телебачення та сучасні іграшки на виховання у дітей поваги до людей похилого віку?», «Що читати дитині з метою виховання поважного ставлення до людей похилого віку?»), зустрічі за «круглим столом» («Роль прикладу батьків у вихованні у дітей поважного ставлення до людей похилого віку», «Вплив засобів масової інформації на виховання у дітей поваги до людей похилого віку», «Чи сприяє покарання вихованню у дитини поважного ставлення до людей похилого віку?»), семінари-практикуми («Виховання моральних почуттів у дитини», «Насильство у сім'ї та його вплив на виховання у дітей поваги до людей похилого віку») тощо.

Порівняння отриманих результатів до і після формувального експерименту дало змогу зафіксувати динаміку змін, що відбулися у кількісному розподілі старших дошкільників за рівнями вихованості у них поважного ставлення до людей похилого віку. Так, достатнього рівня вихованості поважного ставлення до людей похилого віку досягли 39,9 % дітей експериментальної групи (до формувального експерименту – 24,6 %; показник зріс на 14,7 %), середній рівень вихованості поважного ставлення до людей похилого віку виявили 48,2 % дітей (до формувального експерименту – 44,6 %; показник зріс на 3,6 %), на початковому рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку залишилося 12,5 % (було – 30,8 %; показник зменшився на 18,3 %) дітей старшого дошкільного віку. У контрольній групі достатнього рівня вихованості поважного ставлення до людей похилого віку досягли 26 % дітей (до формувального експерименту – 24,3 %; показник зріс на 1,7 %), середній рівень вихованості поважного ставлення до людей похилого віку виявлений у 44,8 % дітей (було – 43,6 %; показник зріс на 1,2 %),

початковий – у 29,2 % дітей (було 32,1 %; показник зменшився на 2,9 %).

Отже, результати дослідження засвідчили ефективність визначених нами педагогічних умов, розробленої педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення актуальної проблеми виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку. Результати теоретичного й експериментального дослідження, що засвідчили про досягнення мети і розв'язання поставлених завдань, стали підставою для таких *висновків*:

1. Проаналізовано стан дослідженості проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці. Встановлено, що протягом розвитку суспільства, на різних етапах історичного поступу виокремились і ствердилися філософські та психолого-педагогічні положення, що є досить цінними для започаткованого дослідження: виховувати у дітей поважливе ставлення до людей похилого віку необхідно, починаючи з раннього дитинства.

На основі уточнення сутності ключових понять «виховання», «моральне виховання», «старший дошкільний вік», уточнення співвідношення понять «відносини», «взаємовідносини», «ставлення» у руслі дослідження поняття «поважне ставлення до людей похилого віку» схарактеризовано як прояв пошани, визнання гідності, піклування про людей, які мають значний життєвий досвід.

Під «вихованням поважного ставлення до людей похилого віку» розуміємо процес цілеспрямованого і системного педагогічного впливу на особистість з метою формування у її свідомості та поведінці почуття шани, турботливого, толерантного ставлення, визнання гідності людей, які мають значний життєвий досвід.

Результатом такого виховання є «вихованість поважного ставлення до людей похилого віку».

Встановлено структурні компоненти поважного ставлення до людей похилого віку:емоційно-ціннісний, інформаційно-змістовий, діяльнісний.

2. Дослідження особливостей взаємин людей похилого віку та дітей старшого дошкільного віку, специфіки їхнього спілкування дали змогу констатувати, що взаємодія між старшим та молодшим поколіннями є дуже важливою як для дітей, так і для дорослих, і має відбуватися постійно. У результаті люди старшого покоління відчувають себе потрібними, суспільно активними, значущими, а молодому поколінню передається мудрість попередніх поколінь, що значно полегшує процес їхньої соціалізації. Доведено, що виховання

у дітей поважного ставлення до людей похилого віку має враховувати еволюційні зміни, що відбуваються у суспільстві, індивідуальні та вікові психологічні особливості дітей.

3. Визначено критерії і показники вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку: емоційно-почуттєвий (орієнтування в основних емоціях та почуття людей похилого віку, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; здатність відчувати та розуміти емоційний стан людей похилого віку та причини, що можуть його викликати; відчуття дитиною емоційно-почуттєвої близькості з бабусями та дідусями; ставлення до себе та старшого покоління як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання дідусям та бабусям; уміння усвідомлювати свої переживання та здатність керувати власними емоціями); когнітивний (наявність у дітей уявлень про поважне ставлення до людей похилого віку; здатність давати об'єктивну моральну оцінку поведінці однолітків відносно людей похилого віку; спроможність давати мотивовану оцінку власній поведінці відносно людей похилого віку) та поведінковий (відповідність уявлень дітей про поважне ставлення до людей похилого віку типовим проявам їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок щодо людей похилого віку).

Схарактеризовано рівні вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку – достатній, середній, початковий.

Дані констатувального етапу дослідження засвідчили, що дошкільники в основному продемонстрували середній (44,1 %) та початковий (31,4 %) рівні вихованості поважного ставлення до людей похилого віку. Достатній рівень було виявлено у 24,5 % дітей.

4. Спроектовано та апробовано педагогічну модель виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови її реалізації, а саме: удосконалення теоретико-методичної підготовки педагогів закладів дошкільної освіти до виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; активізація взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї на основі суб'єкт-суб'єктної зорієнтованості у системі «дорослий-

дитина»;створення у виховному середовищі закладу дошкільної освіти і сім'ї атмосфери поважного ставлення.

Робота з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку здійснювалася впродовж трьох взаємообумовлених послідовних етапів дослідження: інформаційно-накопичувального, емоційно-поведінкового, інтегративно-креативного.

При цьому використовували різноманітні форми взаємодії: з педагогічним колективом: лекції, семінари-практикуми, тренінги, методичні консультації тощо; зі старшими дошкільниками: інтегровані заняття з різних розділів програми (художня література, розвиток мовлення, малювання); з батьками: батьківські збори, тренінги, бесіди, консультації, зустрічі за «круглим столом», семінари-практикуми тощо.

Підсумкові контрольні зрізи рівнів вихованості у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку засвідчили динаміку в експериментальній групі: кількість старших дошкільників із достатнім рівнем вихованості поважного ставлення до людей похилого віку зросла на 14,7 %, із середнім – на 3,6 %, а із початковим рівнем зменшився на 16,7 %. У контрольній групі ця динаміка є несуттєвою.

Отже, результати дослідження засвідчили ефективність визначених педагогічних умов та педагогічної моделі виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і прикладних пошуків розв'язання проблеми. *Подальшого вивчення і розвитку* потребують такі питання: виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дітей в умовах повної і неповної сім'ї, міської і сільської місцевостей; гендерні особливості виховання поважного ставлення до людей похилого віку у покоління, що зростає; підготовка вихователів закладів дошкільної освіти до виховання в дітей поважного ставлення до старості та людей похилого віку.

Зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, *рекомендовано*: організувати роботу консультаційного пункту для батьків «Виховуємо поважну людину», в освітній процес закладів дошкільної освіти ввести проведення з дітьми старшого дошкільного віку тематичного місячника «Поважаймо старість».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азова Б. О., Крол С. Є. З досвіду виховання в учнів навичок і звичок культурної поведінки. Київ : Радянська школа, 1962. 75 с.
2. Аналітичний звіт: Аналіз способів взаємодії людей похилого віку з органами місцевого самоврядування. Дослідження здійснювалось ГО «Інститут аналітики та адвокації» на замовлення ГО «Центр Поділля Соціум», 2018 URL: https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/08/дослідження-Аналіз-способів-взаємодії-людей-похилого-віку-з-органами-місцевого-самоврядування.pdf (дата звернення 24.03.2024).
3. Андрущенко Н. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї в аспекті формування у дітей здоров'язбережувальної поведінки. *Збірник наукових праць*. 2016. № 2, URL: http://surl.li/tzxml (дата звернення: 24.03.2019).
4. Аристотель. Нікомахова етика = Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
5. Артемова Л. В. Моральне виховання дошкільників. Київ : Рад. школа, 1974. 104 с.
6. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. 2-е вид. випр. Київ: Світич, 2008. 430 с.
7. Баришполь С. В. Розвиток інтелектуальних і моральних якостей особистості молодшого школяра. *Початкове навчання та виховання.* Харків: Вид. група «Основа», 2015. Вип. 7. С. 156–160.
8. Бех І. Д. Категорія ставлення в контексті розвитку "Я" особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3. С. 9–21.
9. Бех І. Відповідальність особистості як мета виховання. *Початкова школа*. 1994. № 9-10. С .4–8.
10. Бех І. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Початкова школа*. 2004. № 6. С. 1–5.
11. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.

12. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.

13. Бех І. Моральний розвиток особистості в історико-педагогічному осмисленні. *Рідна школа*. 2004. № 1. С. 16-19.

14. Бех І. Моральний розвиток особистості як предмет історико-дискурсивного осягнення. *Освіта України*. 2003. 19 грудня (№ 95). С.8-9.

15. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2001. Вип. 2, С.11-19.

16. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 204с.

17. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Виховання особистості: у 2 кн.: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.

18. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади: Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2. 344 с.

19. Бичко І.В., Осічнюк Ю.В., Табачковський В.Г. та ін. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Либідь, 1991. 456 с.

20. Білецька І. О. Зміст та структура цінності іншої людини. *Наука і сучасність* : зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2003. Т. XXXVII. С. 36–46.

21. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 408 с.

22. Богуш А. М. Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку. *Наукові записки Рівненського пединституту*. 1999. № 5. С. 8-11.

23. Бочелюк В.Й., Черепєхіна О.А. Геронтопсихологія: навч. посіб. Київ : КНТ, 2014. 436 с

24. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: з дод., допов. та СД. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

25. Бутенко О.Г. Виховання шанобливого ставлення до матері у старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Умань, 2011. 314 с.

26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В.Т. Бусел. Київ, Ірпинь: ВТФ «Перун», 2002. 1440с.

27. Вечерок Т. В. Сімейні традиції у формуванні моральних цінностей старшокласників : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 229 с.

28. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. Частина 3 / упоряд. О.П. Третяк. Харків: Основа, 2013. Вип. 11 (119). С. 93–100.

29. Вишневський О. Природа цінностей. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 11–22.

30. Вишнівська Н.В. Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів: автореф. дис.. … канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2015. 22с.

31. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: http://surl.li/udimf (дата звернення: 12.02.2019).

32. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї: дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Рівне, 2008. 233 с.

33. Вчителі-батьки-вихователі / за ред. В. Г. Постового. Київ: ІПВ, 1990. 237 с.

34. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

35. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки: дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2008. 280 с.

36. Гореєва В.М. Виховання культури поведінки школярів. Київ, 1983. 47 с.

37. Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI ст.) : Постанова Каб. Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text (дата звернення: 03.06.2024).

38. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоскаленко та ін.; наук. ред. Г. В. Бєлєнька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

39. Дитсадок – веселий дім: конспекти занять для дошкільників з досвіду роботи педагогів ДНЗ, м. Шостка, Сумська обл. *Бібліотечка вихователя дитячого садка*. 2016. № 4 (квітень). С. 31–33.

40. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с

41. Дьяченко О. О. Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Миколаїв, 2010. 27 с.

42. Єрошенко О. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

43. Журба К. О. Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи: автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2019. 43 с.

44. Загнітко А. П., Щукіна І. А. Сучасний тлумачний словник української мови. Донецьк : ТОВ «ВФК «БАО», 2012. 960 с.

45. Про дошкільну освіту : Закон України від 11 липня 2001 р. № 2628-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text (дата звернення: 24.01.2019).

46. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV / Верховна Рада України. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15 (дата звернення: 24.01.2019)

47. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. 380 с.

48. Залізняк А. М. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з батьками з морального виховання дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2009. 247 с.

49. Заредінова Е. Р. Формування морально-ціннісних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сучасній кримськотатарській сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2004. 18 с.

50. Карнаухова А.В. Формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих засобами української казки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2016. 240 с.

51. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса, 2009. 278 с.

52. Коберник І. О. Особистісні цінності як основа становлення і розвитку індивіда. *Наука і сучасність*: зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. Вип. 1. Ч. 2. С. 3–9.

53. Коберник І. О. Розв'язування моральних задач як інноваційний метод виховання. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості* : *(теорет.-метод. проблеми виховання дітей та учнів. молоді)* : зб. наук. праць. Київ : ВіРА Інсайт, 2001. Кн. 2. С. 13–19.

54. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Наук. світ, 2001. 182 с.

55. Коберник О. М. Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі розв'язування життєвих задач. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 4.

56. Коберник І. Моральне виховання: традиції, проблеми, інновації. *Рідна школа*. 2002. № 5. С. 42-44.

57. Коблик В. О. Виховання ціннісного ставлення до праці в підлітків у позаурочній добродійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2018. 253 с.

58. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової. Ніжин, НДПІ, 1998. 214 с.

59. Козлюк О. А. Формування гуманістичної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. Випуск 27. Рівне: РДГУ, 2003. С. 34-37.

60. Колосова Г. Хто такі «ікси» та «ігреки» і як їм порозумітися з «зетами». URL: https://www.pedrada.com.ua/article/1236-qqq-17-m3-15-03-2017-hto-tak-ksi-ta-greki-yak-m-porozumtisya-z-zetami. (дата звернення: 27.12.2018)

61. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / наук. ред. О. Л. Кононко. Київ: ред. журналу «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.

62. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: автореф. дис. … докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 37 с.

63. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). Київ : Стилос, 2000. 336 с.

64. Кононко О. Духовність, душевність, моральність. *Дошкільне виховання*. 2004. № 4. С. 4-5.

65. Кононко О. Л. З сім'ї – у дошкільний заклад. *Дошкільне виховання*. 1980. № 8. С. 9-10.

66. Концепція «Нова українська школа»: Концептуальні засади реформування загальної середньої школи / Упор. Гриневич Л. та ін. Київ, 2017. 35 с.

67. Концепція національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти: Інф. збірник МО України, 1996. № 13. 28 с.

68. Корнієнко Софія, Корнієнко Сергій. Родинне дозвілля у початкових класах: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 160 с.

69. Коростіль Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. *Народна освіта*: електронне наукове фахове видання. URL:

https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229 (дата звернення: 26.03.2019).

70. Косарєва О. І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис.. … канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2006. 20 с.

71. Котирло В. К. Виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку. Київ: Рад. школа, 1963. 56 с.

72. Котирло В.К. Виховання доброзичливості у дітей. Київ,1964. 50 с.

73. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2002. 241 с.

74. Кравченко Т. В. Взаємодія сім'ї та школи у вихованні дітей (1945 - 1991 рр.): автореф. дис.. … канд. пед. наук : 13.00.07. Київ,1993. 22 с.

75. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

76. Кузьменко Б.В., Чайковська О.А. Моделювання систем: навч. посіб. Київ, 2008.136 с.

77. Кульчицька О. І. Моральне виховання дошкільників. Київ, 1967. 32 с.

78. Кульчицька О. І. Розвиток почуттів і емоцій у дітей раннього та дошкільного віку : автореф. дис.. … докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1996. 49 с.

79. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Івано-Франківськ, 2008. 287 с.

80. Ледняк Ю. В. Педагогічний потенціал фольклору Східного регіону України: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Слов'янськ, 2002. 213 с.

81. Лемківський М. В., Микитюк О. М. Історія педагогіки. Харків : «ОВС», 2002. 240 с.

82. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля: навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. закл.]. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 208 с.

83. Литвиненко С. А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: автореф. дис.. … докт. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 20 с.

84. Литвиненко С. А. Українська народна казка як засіб гуманного виховання першокласників. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 1. С. 76 – 82.

85. Литвиненко І. Розвиток психологічної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів як психолого-педагогічна проблема: URL:http://library.udpu.org.ua/library_files/p (дата звернення: 25.01.2019).

86. Лохвицька Л. В. Формування пізнавальних інтересів у дітей старшого дошкільного віку в навчально-ігровому середовищі: автореф. дис.. … канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2000. 20 с.

87. Лохвицька Л.В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.

88. Лохвицька Л.В. Психологічні детермінанти морального виховання дошкільників: теоретичний аспект URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tmpvd_2013_17(1)__48 (дата звернення: 27.11.2018).

89. Малахов В.А. Етика: курс лекцій: навч. посіб. Київ: Либідь, 1996. 304 с.

90. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2003. 186 с.

91. Мельничук С.Г., Довга Т.Я. Виховання культури поведінки у молодших школярів. Київ, 1993. 80 с.

92. Методи вивчення сім'ї: науково-методичні матеріали / уклад.: І. М. Трубавіна, Н. А. Бугаєць. Київ: УДЦССМ, 2001. 68 с.

93. Мешко О., Мешко Г., Янкович О. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» : навчальний посібник. Тернопіль : ТДПУ, 1999. 95 с.

94. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб.: 5-е вид. доповн. і перероб. Київ, 2007. 656 с.

95. Морально-етичне виховання в ДНЗ / уклад. О. А. Шевцова, С. В. Ніколаєнко. Харків: ВГ «Основа», 2017. 176 с.

96. Нападій Н. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до батьків у процесі співпраці закладів дошкільної освіти з родинами. *Освітній дискурс*: зб. наук. праць. 2017. Вип. 2. Ч. І. С. 85-96.

97. Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ: ВД «АДЕФ Україна», 2014. 288 с.

98. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. : Указ президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text (дата звернення: 26.03.2020)

99. Огляд міжнародного досвіду. URL:https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/12/Огляд-міжнародного-досвіду.pdf (дата звернення: 26.03.2019).

100. Оржеховська В. М., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі. Харків: Точка, 2007. 192 с.

101. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / за заг. наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 2017. 80 с.

102. Островерхова Н. Моральне виховання учнів у процесі навчання. *Директор школи*. 2004. №25-26. С. 64–70.

103. Павленчик В. О. Моральне виховання дошкільнят. Орієнтовний зміст роботи у вікових групах дитячого садка з позицій системного підходу. *Палітра педагога*. 1997. № 2. С. 3–5.

104. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вінниця: РВВ ВАТ «Вінницька обл. друкарня», 2001. 200 с.

105. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1996. 204 с.

106. Побірченко Н. С. Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі: навч. посіб. Київ: Наук. світ, 2003. 117 с.

107. Повалій Л. В. Виховання у підлітків поваги до батьків засобами етнопедагогіки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 203 с.

108. Поніманська Т. Виховання людяності: технологічний аспект. *Дошкільне виховання*. 2008. № 2. С. 6–9.

109. Поніманська Т. І. Виховання людяності: технологічний аспект. *Дошкільне виховання*. 2008. № 4 С. 3–5.

110. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.

111. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку: монографія. Рівне : РДГУ, 2006. 352 с.

112. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Практикум: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 352 с.

113. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Практикум: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 352 с.

114. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1993. 111 с.

115. Попович Е.М. Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018, 237 с.

116. Постовий В. Г. Сучасна сім’я і її педагогіка. Київ : ІПВ, 1994. 272 с.

117. Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 1997. 428 с.

118. Пріма Р. М. Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 173 с.

119. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80 (дата звернення: 19.01.2019).

120. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція): у 2ч., Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч.І: Від народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. 204 с.

121. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція): у 2ч., Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч.ІІ: Від трьох до шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. 452 с.

122. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

123. Професійна педагогічна освіта: акмесинергетичний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.

124. Сидельникова О. Д. Ціннісне ставлення до власного «Я» як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2012. № 16, книга 1, С. 315–321.

125. Сіданіч І. Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку: дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2004. 209 с.

126. Сідлецька О. В. Моральне виховання молодших школярів. *Початкове навчання і виховання*. 2006. № 19–21. С. 80–92.

127. Сковорода Г. С. Твори: в 2-х т. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 1.639 с.

128. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

129. Словарь української мови / Б.Грінченко (упоряд. з дод. власного матеріалу); НАН України, Інститут укр. мови. Репр. вид. Київ: Лексикон,1996 Т. 3 О–П. 1996. 507 с.

130. Словник української мови / ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 11. Х–Ь / ред. тому С. І. Головащук, 1980. 700 с.

131. Словник-хрестоматія педагогічних понять: навч. посібник для студентів, аспірантів, викладачів. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 272 с.

132. Солдатова Г. Покоління Z : психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей. URL: https://ukr.media/science/272956/ (дата звернення: 12.02.2019).

133. Стельмахович М. Г. Українське родинознавство. Івано-Франківськ, 1994. 54 с.

134. Столяренко О. В. Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2018. 44 с.

135. Страшний В. І. Виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу: автореф. дис. ... канд.. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2004. 19 с.

136. Сухомлинский В. О. Бачити себе. Вибрані педагогічні твори: в 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 5. 639 с.

137. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. №4. С.45–47.

138. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. Київ : Радянська школа, 1996. 232 с.

139. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.1. 654 с.

140. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Акта, 2012. 768 с.

141. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 21.06.2013 р. № 344/2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text (дата звернення: 12.02.2019).

142. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. Київ: Рад. школа, 1983. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. 488 с.

143. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. Київ: Радянська школа, 1952. Т.3–4. 560 с.

144. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей дошкільного віку: дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Рівне, 1999. 209 с.

145. Філоненко Л. В. Формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів шкіл-інтернатів: автореф. дис. … канд. пед. наук 13.00.07. Умань, 2019. 20 с.

146. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

147. Формування цінності сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу : монографія / Канішевська Л. В. та ін.; за заг. ред. Канішевської Л. В. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 222 с.

148. Химич Н. Є. Формування гуманних взаємовідносин у дітей шостого року життя в іграх-драматизаціях: дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 148 с.

149. Химич Н. Є. Формування гуманних взаємовідносин у дітей 6 року життя в іграх-драматизаціях: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 17 с.

150. Химич Н.Є. Християнські цінності у вихованні дошкільників. *Бібліотека «Шкільного світу».* Київ: Шк. світ, 2012. 128 с.

151. Химич Н. Родинне виховання в сучасних умовах. *Рідна школа*. 1999. № 10. С. 18-20.

152. Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / АПН України, за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. 224 с.

153. Цуркан Т.Г. Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2018. 340 с.

154. Чорна О. О. Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей: методичні рекомендації для вчителів початкової школи та батьків.URL:http://elib.bspu.by/bitstream/doc/1589/1/Методичні%20рекомендації %20(1).pdf (дата звернення: 18.02.2019)

155. Чубук Р. Критерії, показники та рівні професійної компетентності соціальних педагогів. *Наукові записки*. *Психологія і педагогіка.* 2008. № 11. С. 253–263.

156. Шагай Н. М. Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 208 с.

157. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.

158. Швецова І. В. Виховання поваги до дорослих у дітей молодшого шкільного віку в позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2015. 236 с.

159. Шпрангер Е. Два види психології. Хрестоматія з історії психології / за ред. П. Я. Гальперіна, А. Н. Ждан. Москва: Изд-во МГУ, 1980. С. 286–300.

160. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

161. Яковлева А.М., Афонська Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2012. 672 с.

162. Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник. Київ: Педагогічна думка, 2001. С. 85.

163. Consultation, 23/10/2017, Teleconference (Age Discrimination Commissioner).

164. Kohlberg L. He Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment. *Journal of Philosophi*. 1973. Vol. 70. № 18. S. 630 – 646.

165. Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis of Moral Education. *Moral Education interdisciplinary Approaches*. Toronto: University of Toronto Press, 1971. P. 23–92.

166. Masloy A. Motivation and personality. Rev. Ed. New York: Harper and Row, 1970. 91 p.

167. Mead M. Culture and Commitment: Published for the American Museum of Natural History. *Natural History Press*. 1970. 113 s.

168. Sherman E., Schiff man L. Apply ingage-gender the ory from social gerontology to understand the consumer well be in go the elderly. *Advancesin Consumer Research Association for Consumer Research*. 1984. 11. P. 569–573 URL:http://www.acrwebsite.org/volumes/display.asp?id=6309 (Дата звернення: 17.01.2019)

169. Straus, William, Hove, Neil (1991) Generations : the history of America's future. 1584 to 2069. New York : Perennial, – 544 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ

виявити стан обізнаності та ставлення педагогів до проблеми виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дошкільників

1. Що Ви розумієте під *поважним ставленням дитини до людей похилого віку*?
2. Які види діяльності, на Вашу думку, сприяють формуванню у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?
3. Які методи та прийоми у вихованні поваги до людей похилого віку Ви використовуєте у своїй роботі?
4. Яка методична література з проблеми виховання у дошкільників поваги до старших є у Вас у групі?
5. Які твори художньої літератури Ви використовуєте, формуючи у дітей любов до бабусь та дідусів?
6. Назвіть чинники, які, на Вашу думку, негативно впливають на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?
7. Чи впливає мікроклімат сім'ї на формування моральних якостей дитини і яким чином?
8. Що, за Вашим переконанням, є перепоною у спілкуванні батьків з дітьми на морально-етичні теми?
9. Ваші пропозиції щодо поліпшення організації освітнього процесу задля виховання поважного ставлення до людей похилого віку у дітей.
10. Які види роботи у своїй діяльності Ви використовуєте для підвищення ефективності роботи з педагогізації батьків?

Додаток Б

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ
вивчення особливостей батьківсько-дитячих взаємин

1. Чи задоволені Ви своїми взаємовідносинами з дитиною?
2. Як часто у Вас виникають конфлікти з дитиною?
3. Чи можете Ви у будь-який момент залишити свої справи і зайнятися дитиною?
4. Ви радитесь з дитиною, незважаючи на її вік?
5. Чи можете вибачитися перед дитиною, якщо Ви припустилися помилки у ставленні до неї?
6. Якому стилю взаємодії з дитиною Ви віддаєте перевагу:
   а) авторитарний (вимагаєте від дитини беззаперечної слухняності);
   б) демократичний (сприймаєте дитину як самостійну особистість);
   в) ліберальний (не втручаєтесь у справу виховання дитини)?
7. Як зазвичай Ви реагуєте на прохання дитини про допомогу:
   а) пропонуєте ще раз спробувати зробити самій;
   б) даєте непрямі, часткові вказівки;
   в) підказуєте, показуєте як необхідно зробити;
   г) ухиляєтесь від допомоги, посилаючись на свою зайнятість;
   д) сердитесь, просите не турбувати вас?
8. Якщо Ваша дитина не послухалась, Ви:
   а) кричите на дитину; кажете, що не любите її;
   б) тактовно пояснюєте своє невдоволення поведінкою дитини;
   в) наказуєте дитину (не дозволяєте грати в комп'ютер, гратися на вулиці; забираєте улюблену іграшку тощо);
   г) б'єте дитину;
   д) не звертаєте уваги.
9. Чи вважаєте Ви за потрібне виховувати у дітей поважне ставлення до людей похилого віку?
10. Що, на Вашу думку, впливає на виховання у дитини поваги до старості та людей похилого віку?

Додаток В

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Роль емоційного комфорту в групі закладу дошкільної освіти у вихованні дитини

У закладі дошкільної освіти дитина вступає в різноманітні контакти з однолітками та педагогами. Однією із провідних характеристик колективу є його психологічний клімат, який впливає на моральну вихованість дитини в цілому.

На формування та розвиток особистості дитини впливає багато психолого-педагогічних чинників. Це насамперед загальний мікроклімат дошкільного навчального закладу. Адже дитина, що не має відчуття базової захищеності в колі найближчого оточення, знаходиться в постійному нервовому напруженні та сприймає соціальне оточення як небезпечне, що має загрозливий, ворожий характер. Дитина потребує створення таких сприятливих умов у групі дошкільного навчального закладу, які б гарантували піклування про стан її фізичного, психічного та соціального здоров'я, забезпечували їй відчуття комфортності й захищеності.

Особливу роль у розвитку особистості дитини відіграє педагог: саме він сприяє створенню найбільш сприятливого для навчально-виховного процесу мікросередовища, що сприяє психічному розвитку дошкільника і керує взаємовідносинами, що виникають в групі однолітків.

Атмосфера емоційного комфорту передбачає створення середовища, що характеризується взаємною довірою та повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарного стилю керівництва дитиною, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини в умовах дошкільного навчального закладу та родини.

Розвивальним середовищем є те, що створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів у їхній взаємодії на формування цілісної особистості. Такими факторами є: створення в групі атмосфери спокою, радості, гарного настрою, поваги, довіри до дитини; наповнення життя дітей цікавими й приємними враженнями, змістовною діяльністю; уміння дорослих

володіти собою, керувати власним настроєм, емоційними станами; попередження емоційного дискомфорту та виникнення неприязних стосунків між дітьми; відмова від авторитарного способу керівництва дитячим колективом із застосуванням наказів, заборон, погроз; використання ігрової, образотворчої діяльності для підтримки стабільного емоційного стану та корекції негативних емоційних проявів; організація доцільного режиму дня для попередження перевтоми; намагання запобігти впливу на дітей негативних чинників соціального середовища: жорсткої регламентації буття, надмірної інтелектуалізації та надлишкових емоційних вражень, приниження гідності, некоректних впливів та емоційної неврівноваженості дорослих і однолітків.

Як запобігти формуванню заниженої самооцінки у дитини?

Суттєвим для виховання поважного ставлення до людей похилого віку у старших дошкільників є те, як діти оцінюють свою поведінку, тобто самооцінка, як важливий компонент самосвідомості. Як показують дослідження учених, занижена самооцінка характерна для дітей із проблемних сімей, в яких батьки мають низький рівень культури, застосовують репресивні методи виховання. І, навпаки, адекватну самооцінку демонструють діти з повних неконфліктних сімей (часто багатопоколінних), де нормою є гуманне моральне спілкування, доброзичливі взаємини, а дитина почувається психологічно захищеною.

Діти із заниженою самооцінкою ростуть невпевненими в собі, стривоженими, замкненими. Вони погано почуваються в колективі, завжди задовольняються другорядними ролями. На заняттях такі діти зазвичай тихі і пасивні.

Занижена самооцінка формується, як правило, якщо до дитини пред'являють непомірні вимоги, де її ініціатива постійно обмежується, її осаджують на кожному кроці, суворо караючи за найменшу провину: замикають у порожній кімнаті, всаджують на дві години на стілець і не дозволяють рухатися, а частіше безперервно лають, фіксуючи увагу виключно на її недоліках та вадах.

Дорослі, уважно придивляючись до дитини, знаючи її індивідуальні особливості, повинні потурбуватися про те, щоб не допустити таких небажаних відхилень в її особистісному розвитку.

Для цього необхідно уважніше ставитися до особистості дитини, не перебільшуючи та не зменшуючи її можливостей, а ще допомогти їй правильно та об’єктивно оцінювати себе.

Додаток Г1

ЧИТАННЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

В. Сухомлинський

Бабусині руки

Бабуся плете панчохи. Швидко рухаються її старі, натруджені руки. Ось вони зустрілись – права і ліва. Допомагають одна одній. Ось вони зупинились, радяться про щось. Порадились – і знову за роботу. Ще швидше почали плести. А ввечері пальці однієї руки потискують пальці іншої. Це вони дякують один одному за веселу працю.

Та ось бабуся захворіла. Лежить у ліжку, підкралась до неї недуга.

А мама говорить:

– Це роки уклали бабусю в постіль.

Руки стали нерухомі. Лежать поряд на грудях, одна близько одної. Тихенько ворушаться пальці. Це рукам хочеться одна до одної. Але роки не дозволяють. Наблизилась права рука до лівої, взялась пальцями за пальці. І завмерла. Це вона скаржиться на біль.

Помаленьку бабуся стала поправлятися. Ожили її руки. Ще не встає з ліжка, а руки вже не можуть обійтися одна без одної. Плетуть панчохи. Але чому вони все частіше радяться між собою? Невже вони забули, як плести?

? *Як описано бабусині руки, коли вона працювала, хворіла, одужувала? Які руки у ваших бабусь?*

Г. Чубач

Найрідніші голоси

«Дозвольте вас, бабусю,
колись намалювати.
У вас красиві очі і руки вузлуваті!»
«Авжеж, – бабуся мовить, –
малюй, моя дитино!
Дивилась в небо довго –
та й маю очі сині.
Робила всю роботу –
та й руки вузлуваті.
Сідай тамо, навпроти, –
та й будем малювати!
Охоту, як роботу,
не можна відкладати».
Малює моя доня.
Позує моя мати.
Портрет –
немов ікона
в кутку сільської хати.

? *Про кого мовиться у вірші? Чиї це найрідніші голоси? Якою ви уявляєте бабусю? Чому портрет бабусі порівнюється з іконою?*

В. Сухомлинський

Навіщо кажуть: «Спасибі»?

Дрімучим лісом ішли двоє подорожніх. Дідусь і хлопчик. Було жарко, хотілося пити.

Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилились, напилися.

Дідусь сказав:

- Спасибі тобі, струмочку.

Хлопчик усміхнувся.

- Чого ти усміхнувся, хлопче? – запитав дідусь.
- Навіщо ви, дідусю, сказали струмкові спасибі? Він же не жива істота: не дізнається про вашу подяку, не почує ваших слів.
- Це так. Якби води напився вовк, він міг би й не дякувати. Ми ж не вовки, а люди. Розумієш, навіщо людина говорить: «Спасибі»? А знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, підносить?

Хлопчик замислився. Він ніколи не думав над цією мудрою істиною. Тепер саме був час подумати: дорога через ліс ще довга.

? *Чому варто казати: «Спасибі»? Кого звеличує це слово? Якими ви уявили собі дідуся? Чим була корисною для хлопчика подорож із дідусем?*

В. Сухомлинський

Чого це дідусь такий добрий сьогодні?

Поліз Андрійко на шовковицю: привабили чорні ягоди. Навтішався вволю, а тут дощ пішов.

Пересидів Андрійко дощ. Хотів злазити додолу, аж дивиться – сидить під шовковицею дідусь Петро. Вийшов після дощу в сад – у білій сорочці й голова біла, як молоко.

- Чому це ти сидиш на дереві, внучку?
- Боюся краплі на вас струсити, дідусю.
- Злазь, Андрійку.

Дідусь відійшов, Андрійко й зліз із шовковиці. Дідусь пригорнув й поцілував Андрійка.

«Чому це дідусь такий добрий сьогодні?» - подумав онук.

? *Чи правильно зробив Андрійко, що не став злазити з дерева, коли підійшов дідусь? Чому дідусь був таким добрим?*

В. Сухомлинський

Зелена каструля

Щовечора Толя йде до бабусі в постіль і вона розповідає йому казки. А коли вже злипаються його віченьки, бабуня бере онука на руки й переносить на ліжечко. Ця мить – найщасливіша в житті хлопчика.

Бабуня часто буває сумна. Толя питає: «Чого у Вас такі сумні очі?». Але вона мовчить.

Сьогодні Толя проснувся дуже рано й побачив: бабуня миє зелену каструлю й плаче. Хлопчик знав, що в зеленій каструлі мама варить суп тільки для бабуні.

Коли приспіла пора обідати, мама насипала бабуні супу із зеленої каструлі й поставила тарілку на маленький столик біля порогу. Там бабуня обідала.

Толі стало страшенно жаль бабуні. Він сказав:

- Мамо, я хочу супу із зеленої каструлі.

Мати здивовано глянула на Толю й сердито прошепотіла:

- Не видумуй.

Толя розплакався.

- Ні, мамо, я не видумую. Я хочу обідати тільки з бабунею.

Він підвівся з-за великого столу, сів за маленький бабусин столик і став їсти суп із її тарілки.

Батько й мати поклали ложки на стіл.

Бабуня плакала.

? *Як ви думаєте, чому Толі так хотілося бабусиного супу? Чому бабуня їла окремо? Що викликало бабусині сльози?*

В. Сухомлинський

Чи винен м'яч?

Одного разу діти грали в м'яча. Весело було грати, радісно.

Повз стадіон ішла старенька бабуся. Вона недобачала, ішла поволі, пробуючи ціпком стежку.

Чи випадково, чи, може, й навмисне хтось ударив м'яч так, що той покотився під ноги бабусі, вдарився об ціпок і вибив його з рук.

Зупинилась бабуся, розгубилася, не знає, що робити. Нахилилась, шукає ціпок, а він лежить далеченько. Не бачить бабуся ціпка.

Діти дивляться на бабусю і сміються. Нікому з них і на думку не спало підійти до старенької, попросити пробачення й допомогти їй.

Діти сміються, а бабуся стоїть і плаче. І нікому не тенькнуло, що в цю хвилину коїться велике зло: людина знущається з людини.

Сміятися над старістю – сміятися над собою. Кожен із тих, хто сміявся над бабусею, через кілька десятиріч сам стане старим. А ще більший гріх – сміятися над фізичною вадою людини.

То вже – злочин.

? *Чи правильно вчинили діти? Як би ви вчинили на їхньому місці? Чи можна сміятися над проблемою іншої людини? Як треба ставитися до старих людей?*

В. Сухомлинський

Найкрасивіше та найпотворніше

Марія Іванівна сказала нам:

- Діти, подумайте, що вам здається найкрасивішим у світі й що – найпотворнішим. Подумайте й напишіть про це твір.

Довго я думала, що ж найкрасивіше.

Найкрасивіше – це тендітні квіточки конвалії. Вони такі ніжні й ласкаві. Вони радіють, що на небі сонце. Коли дивишся на ці квітки, стає радісно. Хочеться зробити щось добре. І ще хочеться, щоб люди говорили про тебе, що ти гарна, слухняна дівчина, добра материна й батькова дочка.

Найкрасивіше – це коли люди роблять одне одному добро.

Раз було таке. Біля високого дерева на лавочці сидів старий дідусь. Він їхав автобусом і йому стало погано. Вийшов дідусь із автобуса та й сидить на лавочці. Мама запросила його додому, дала ліків, нагодувала. Дідусь відпочив, а наступного дня поїхав додому. Він їхав од сина.

А найпотворніше було ось що. У одного хлопчика померла бабуся. Стара-престара. Їй було дев’яносто років. І він не пішов на похорон. Та й коли хворіла – він її не провідував. Невже йому ото не боліло? Найпотворніше, коли людина стає зла, безсердечна.

? *Яка з розповідей вас вразила найбільше? Чи правильно вчинила мама, нагодувавши та надавши допомогу старенькому дідусеві? Що ви можете сказати про поведінку хлопчика, у якого хворіла*

бабуся? Як треба ставитися до людей похилого віку (дідусів та бабусь)?

В. Сухомлинський

Матвіїв дуб

Жив у нашому селі дід Матвій. Сповнилося йому вісімдесят років. Немічний став дід.

Прийшла весна. Сидить дід біля хати на лавочці. Зі школи йдуть діти. Несуть саджанці дуба.

- Дайте й мені один дубок, – просить дід Матвій.

Дали діти дубок дідові. Пішли та й думають: «Що ж робитиме дідусь із дубком? Адже він такий старий, немічний».

А дід Матвій зібрав останні сили, посадив дубок над дорогою. Посадив і доглядав його ціле літо. Поливав і землю розпушував навколо нього. Зеленіє дубок і тягнеться до сонця.

Восени дід Матвій помер.

Діти, які дали дідусеві саджанець, доглядають тепер той дубок.

Минуло десять років. Дерево підросло. Але всі пам'ятають Матвіїв дуб. Думають про дерево, думають про доброго чоловіка, покійного діда Матвія.

А думати про людей – то священно. Якби кожен думав про те, щоб принести щастя іншим людям, не було б нещасливих.

? *Чи правильно вчинив дідусь Матвій? Чому люди згадують дідуся?*

К. Ушинський

Дідусь і онучок

Жив-був на світі старенький дідусь. Очі його помутніли від старості, коліна трусилися, й чув він, бідолаха, погано. Коли він сидів за столом, то ледве міг тримати в руках ложку, проносив її повз рота й проливав суп на скатертину. Його син і невістка дивилися на нього з відразою і, нарешті, помістили його в кутку за піччю, куди приносили йому мізерну їжу в старій глиняній мисці.

У дідуся часто наверталися сльози на очі, і він сумно поглядав у ту сторону, де був накритий стіл. Одного разу миска, яку слабко тримали його руки, впала й розбилася вщент. Молода невістка вибухнула доріканнями нещасному старому. Він не посмів відповісти й лише, здихнувши, поник головою. Йому купили дерев'яну миску, з якої він із того часу і їв постійно.

За кілька днів поспіль його син і невістка побачили, що дитя їхнє, якому було чотири роки, сидячи на землі, складає дощечки. «Що ти робиш?» – спитав його батько.

- Коробочку, – відповів він, – щоб годувати з неї татуся з мамусею, коли вони стануть старими.

Чоловік і жінка мовчки переглянулися, потім заплакали й із того часу стали знову садовити дідуся за свій стіл й ніколи більше не поводилися з ним грубо.

? *Чи можна було дітям так вчинити зі стареньким немічним дідусем? Чому батьки заплакали, коли їхній син став робити коробочку? В чому помилка сина та невістки? Як треба ставитися до людей похилого віку, немічних?*

Додаток Г2

УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ З МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Вміння поводитися прикрашає і нічого не коштує.
Гни дерево, поки молоде, учи дитя, поки мале.
Добре роби – добре й буде.
Добре слово краще за цукор і мед.
Добро добром згадують.
Добро довго пам'ятається, а злеє – ще довше.
Доброго тримайся, поганого цурайся.
Доброму гостю господар радий.
З чужої біди не смійся.
Менше обіцяй – більше роби.
Не брудни криниці, бо схочеш водиці.
Не з багатством жити, а з людиною.
Не загрібай жар чужими руками.
Не радій чужому горю.
Не тим багатий, що є, а тим багатий, чим поділитися радий.
Не шукай правди в інших, коли в тебе її нема.
Один за всіх, всі за одного.
Одне приємне слово – наче сад цвіте.
По можливості не кривдь і мурашку.
Поки хвалько нахвалиться, будько – набудеться.
Поспівчував хворому – повернув йому половину здоров'я.
Правда кривду переважить.
Рана загоїться, а лихе слово – ні.
Скажи мені, хто твій товариш – тоді я скажу, хто ти.
Слова щирого вітання дорожчі за частування.
Слово не стріла, а ранить глибше.
Стидно, аж вуха в'януть.
У чужій руці завжди шматок більший.
У чужому домі не будь примітним, а будь привітним.
Хто доброї ради не слухає, тому тяжко допомогти.
Хто не слухає матері – слухає біду.
Шануй людей – і тебе шануватимуть.
Що посіяв – те й пожнеш.
Як на душі, так і на тілі. (Лохвицька, 2014)

Додаток Д

ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ СІМ'Ї

1. Батьки – вік, освіта, професія, рід занять.
2. Тип сім'ї за структурою: повна проста (батьки, діти); повна складна (батьки, діти, бабуся, дідусь, інші члени сім'ї).
3. Тип сім'ї за якістю взаємин і атмосфери в ній: благополучна, стабільна, нестабільна, дезорганізована.
4. Житлові та матеріальні умови.
5. Виховний потенціал сім'ї – умови і фактори її життєдіяльності, які визначають виховні передумови і забезпечують успішний (або неуспішний) моральний розвиток дитини. Особливості взаємодії із представниками старшого покоління (дідусі та бабусі).
6. Суспільно-педагогічна спрямованість сім'ї – ставлення дорослих до морального виховання старших дошкільників; педагогічна активність батьків у виховних заходах морального спрямування дошкільного навчального закладу.
7. Рівень педагогічної культури батьків – ставлення батьків до дитини, оцінка її моральної поведінки, оцінка результатів діяльності, спілкування з дитиною.
8. Методи морального виховання, які використовуються батьками в сім'ї: заохочення, покарання, показ, пояснення, приклад поведінки дорослих, вправляння, роз'яснення норм і правил поведінки тощо.
9. Сімейні традиції – включення моральних цінностей, норм сім'ї у сферу її життя (творчі й руйнівні, справжні й вигадані, стереотипні й нестереотипні сімейні традиції).
10. Авторитет батьків.

Щоденник педагогічних спостережень

1. П.І.Б. дитини.
2. Дата народження.
3. Склад сім'ї.
4. Кількість членів сім'ї.
5. Відношення до себе.
6. Відношення до батьків.
7. Відношення до інших членів сім'ї.
8. Відношення до однолітків.
9. Відношення до людей похилого віку.

10. Ставлення до посильної праці.
11. Прояви моральної поведінки.
12. Прояви норм моральної свідомості.
13. Прояви моральних почуттів.
14. Потреби, бажання, інтереси.
15. Завдання спільної роботи сім'ї і закладу дошкільної освіти.
16. Поради батькам.

Додаток Е1

НА ДОПОМОГУ БАТЬКАМ

Що прочитати дитині?

В. Багірова	Бабця спить;
	Мій дідусь
Є. Башенко	Петрусь і подарунки
Г. Биченюк	Таня – помічниця
В. Бірюков	Добрі слова
І. Блажкевич	Чи є в світі щось світліше
Г. Бойко	Вереда
О. Бунець	Маленькі помічниці
О. Буценов	Горобчик
В. Васильчук	Подружились
М. Вінграновський	Сон
П. Воронько	Гість
І. Гнатюк	Мама
Н. Григор'єва	Думка про Бабу Ягу;
	Не ім'я людину красить;
	У нашому домі
В. Гродська	Бабуся
П. Гудим	Ланцюжок
Г. Демченко	Нянька;
	Чемний песик
А. Дімаров	Для чого людині серце
Б. Житков	На крижині
О. Журлива	Маленька господиня
Р. Завадович	Мій тато;
	Як кущик і павучок віддячили мишці
С. Зайцева	Горобець
А. Камінчук	Півникове горе
Г. Кипра	Павлусь удома сам
О. Коваленко	Хто найколючіший
Т. Коломієць	Дні тижня
Л. Компанієць	Працьовита в нас сім'я
А. Косовська.	Маленька господиня
А. Костецький	Гарно; Бабусі;

	Татова порада
М. Коцюбинський	Івасик та Тарасик
Латиська народна казка	Добрі брати
М. Людкевич	Чим кінчається сварка
М. Магера	Добра дівчинка
В. Мельник	Пригоди Вуханчика
Г. Могильницька	Бабусина радість
В. Нестайко	Нуся
С. Олійник	Наші мами
Л. Орач	Бабуся недужає
М. Петрів	Шануй старших
М. Підгірянка	Дідусь; Кого я люблю
О. Стрілець	Помічниця
В. Сухомлинський	Сива волосинка; Яблуко в осінньому садку; Іменинний обід; Найласкавіші руки; А серце тобі нічого не сказало? Бабусин борщ; Навіщо дякують? Ледача подушка; Як Сергійко навчився жаліти; Хай я буду ваша, бабусю»
Ю. Федькович	Милосердний хлопчик; По щирості
Д. Чередниченко	Родовідне дерево
Ю. Шкрумеляк	Розмова дитини з матір’ю

Додаток Е2

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
(старший дошкільний вік)

Дидактичні ігри:

«Усмішка по колу»
«Добрі новини»
«Добре серце»
«Назви лагідно»
«Два серця»
«Добре – погано»
«Дія – наслідок»
«Запрошення у гості»
«Подарунок»
«Як вчинити?»
«Стрічка щедрості»
«Хто прийде на допомогу?»
«Чим ти можеш поділитися?»
«Я буду вдячний»
«Шукаємо скарб»
«Відгадай емоцію»
«Абетка емоцій»
«Помічники людини»
«Салют»
«Люди і ляльки»
«Чарівне джерело»
«У гостях у Правди і Брехні»
«Гуртом веселіше»
«Яке хто серце має?»

Мовленнєві ігри:

«Якщо я серед друзів»
«Можна це робити чи ні?»
«Лише добре»
«Правила етикету»
«Спіймай мене»
«Фотографія»
«Словничок емоцій»
«Незакінчені історії»

Ігрові вправи:

«Зрозумій мене»
«Який у мене настрій?»
«Кімната сміху»
«Будь уважним»
«Обери правильне рішення»
«Як би ти зробив?»
«Спробуй по-іншому» (Лохвицька, 2014)

Додаток Ж1

Батьківські збори
СІМ'Я – КОЛИСКА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Мета: дати уявлення батькам про місце та роль сім'ї у вихованні дитини.

План проведення:

1. Бесіда психолога закладу дошкільної освіти на тему: «Родина – осередок формування особистості».
2. Виступ вихователя закладу дошкільної освіти на тему: «Моральне виховання старшого дошкільника у дошкільному закладі та в умовах сім'ї».
3. Тестування батьків «Який Ви вихователь?».
4. Робота з пам'яткою «Подаруйте дитині любов та піклування».
5. Підведення підсумків зборів.

Хід зборів:

1. Бесіда психолога закладу дошкільної освіти на тему: «Родина – осередок формування особистості».

Психолог, запрошений на збори, розповідає про роль і значення сім'ї в особистісному розвитку дитини старшого дошкільного віку. Батьки отримують психолого-педагогічні консультації та рекомендації з питань морального виховання дитини в родині.

2. Виступ вихователя закладу дошкільної освіти на тему: «Моральне виховання старшого дошкільника у дошкільному закладі та в умовах сім'ї».

Вихователь інформує батьків про методику і засоби виховання моральних якостей та загальнолюдських цінностей в умовах дошкільного навчального закладу; наголошує на необхідності поєднання зусиль дошкільного закладу та родини в процесі виховання у дітей шанобливого ставлення до матері.

3. Тестування батьків «Який Ви вихователь?».

Обробка отриманих результатів:

Підрахунок балів за шкалою: варіант А – 3 бали;
варіант Б – 2 бали;
варіант В – 1 бал.

Батькам пропонується відповісти на запитання:

Запитання	Відповіді		
Чи зможете Ви...	Можу завжди	Можу, але не завжди	Не можу
	А	Б	В
У будь-який момент зупинити всі свої справи й зайнятися дитиною			
Порадитися з дитиною, незважаючи на її вік			
Зізнатися дитині в помилці, припущеній стосовно неї			
Вибачитися перед дитиною у випадку своєї неправоти			
Володіти собою й зберігати самовладання, навіть якщо вчинок дитини «вивів» Вас із себе			
Поставити себе на місце дитини			
Повірити хоча б на хвилину, що Ви добра фея (прекрасний принц) і зробити для дитини щось неможливе			
Розповісти дитині повчальний випадок зі свого дитинства, що демонструє Вас у невигідному світлі			
Завжди втримуватися від уживання слів і висловів, які можуть ранити дитини			
Пообіцяти дитині виконати її бажання в обмін на її гарну поведінку			
Виділити дитині один день і ні в що не втручатися, коли вона може робити все, чого забажає, поводитися, як хоче			
Не відреагувати, якщо Ваша дитина вдарила, грубо штовхнула або просто незаслужено скривдила іншу дитину			
Устояти проти дитячих прохань і сліз, якщо Ви впевнені, що це каприз, скороминуща примха			

Батькам повідомляються результати тестування:

Якщо Ви набрали від 30 до 39 балів, то дитина для Вас – найбільш цінність у житті. Ви прагнете не тільки зрозуміти, але й пізнати дитину. Ви ставитесь до дитини з повагою, дотримуєтесь

найпрогресивніших принципів виховання й постійної лінії поведінки. Інакше кажучи, Ви дієте правильно й можете сподіватися на гарні результати.

Сума від 16 до 30 балів означає, що турбота про дитину для Вас – питання першорядної важливості. Ви маєте здатності вихователя, однак на практиці не завжди застосовуєте свої знання послідовно й ціле направлено. Часом Ви надто суворі, в інших випадках – надто м'які. Крім того, Ви схильні до компромісів, які послабляють виховний ефект. Вам належить серйозно замислитися над своїм підходом до виховання дитини.

Кількість балів менше 16 свідчить про те, що у Вас серйозні проблеми з вихованням дитини. Вам бракує або знань, або бажання й прагнення зробити дитину особистістю, а можливо, й того, й того. Вам слід звернутися за допомогою до фахівців – педагогів та психологів.

4. Робота з пам'ятками «Подаруйте дитині любов та піклування».

Дитина постійно потребує доброти, сердечності, безпечного спокою та батьківського тепла.

Дайте дитині можливість звертатися до вас із численними запитаннями й отримувати на них численні відповіді, а також експериментувати, шукати і досліджувати.

Не слід ідентифікувати ваші думки і почуття з потребами дитини.

Якомога рідше удавайтеся до покарань: дитина і так переживає за свої невдачі, адже саме усвідомлення провини вже є покаранням для неї.

Слова дорослого дитина не завжди може зрозуміти, тож звертайтеся до неї серцем, очима, посмішкою, руками.

Створіть у родині атмосферу душевного тепла та затишку, людяності і щирості.

Значна частина вашого часу і вашої уваги має також належати вашій дитині.

Допоможіть дитині відчути власну значущість та потрібність.

Допоможіть дитині перемагати відчуття поразки, навчіть її бути оптимістом і тішитися майбутніми радощами.

Намагайтеся завжди поводитися врівноважено, навіть тоді, коли ви гніваєтесь на дитину.

5. Підведення підсумків зборів.

Сім’я – колиска духовного, морального народження людини. Саме в родині, серед найближчих та найдорожчих дитині людей формується її особистість, розвиваються моральні якості, сприйняття довколишнього світу, людського суспільства та ставлення до нього.

У ставленні до дитини будьте толерантними, терпимими, проявляйте доброзичливість – тільки тоді вона навчиться платити іншим людям тим самим. А. Макаренко писав: «Хочете, щоб діти були хорошими, - будьте щасливими. Розірвіться на шматки, використовуйте всі свої таланти, ваші здібності, залучіть ваших друзів, але будьте щасливі справжнім людським щастям».

Додаток Ж2

Батьківські збори
БАТЬКИ – ПЕРШІ ВИХОВАТЕЛІ ДИТЯЧИХ ДУШ

Мета. Ознайомити батьків із правилами виховання дітей; обговорити праці педагогів-класиків про виховання і вирішити ряд педагогічних задач, що стосуються даної теми.

Обладнання.

Записані вихователем розповіді дітей на теми «Чи хотіли б ви бути схожими на своїх батьків» та «За що я люблю тата та маму».

План проведення:

1. Висвітлення теми і питань, які винесені для обговорення з батьками.
2. Огляд преси або журналів. Обговорення певної статті.
3. Перегляд виставки дитячих робіт.
4. Індивідуальна бесіда з батьками.
5. Підсумки зборів.

Хід зборів:

1. Висвітлення теми і питань, які винесені для обговорення з батьками.

В усі часи батьків можна було умовно поділити на дві великі групи. Одні вважають, що успіх у вихованні залежить від керівництва дитиною, її підкорення волі дорослого. Інші вбачають основу виховання у доброму ставленні до дітей. І першим, і другим вдалося успішно впоратися із деякими труднощами виховання, але тільки жорсткість або тільки доброта не змогли допомогти в усіх випадках. І це відбувається тому, що батьки не враховують основних правил виховання. Які ж вони, ці правила?

Правило перше. Ніколи не беріться за виховання у поганому настрої.

Виховання дітей – це одне з найпрекрасніших занять людини і його, безперечно, повинні супроводжувати хороший настрій, спокій, схильність до спілкування.

Щоб переконатися у цьому, дайте відповіді на ряд запитань: де вам краще – в компанії друзів, прихильних до вас, чи в компанії певних суб'єктів, де кожен займається своєю справою? Чи подобається вам, коли на вас кричать, чи ви надаєте перевагу нормальному тону розмови? Звичайно, будь-яка людина на ці

питання дасть однозначну відповідь. Але, на жаль, чомусь не всі батьки пам'ятають ці прості істини в щоденному спілкуванні з дітьми.

Правило друге. Ясно визначте, чого ви хочете від дитини (і поясніть їй це), а також дізнайтеся, що вона сама думає з цього приводу.

Діти не народжуються «готовими людьми». І якщо ви хочете, щоб ваші діти були розумними, шанобливими, сміливими, веселими, сильними, мужніми – виховайте їх такими. При цьому деякі батьки чітко не усвідомлюють чого вони хочуть від дітей; вони лише знають, що в дітях їх дещо не влаштовує. Головне – переконати дитину в тому, що ваша виховна мета – це її мета. Але мета може бути досягнута й іншим шляхом, не так, як ви пропонуєте. Діти живуть своїм життям, а не життям батьків.

Правило третє. Надавайте дитині самостійності.

Виховуйте, але не контролюйте кожен крок. Люди не люблять, коли хтось нав'язує готові рішення, контролює вчинки. Але діти – ще не досвідчені. І хоча вони хочуть, як правило, до всього дійти самостійно, необхідна тактовна допомога дорослого. І це має бути лише допомога, а не підміна дій дітей діями дорослого.

Правило четверте. Не підказуйте готового рішення, а показуйте можливі шляхи до нього і час від часу обговорюйте з дитиною правильні і хибні кроки на шляху до наміченої мети.

При цьому важливе емоційне стимулювання: не тільки позитивний фон, але й негативне реагування на кожне досягнення дитини.

Правило п'яте. Не пропустіть того часу, коли досягнуто першого успіху.

Ніколи не чекайте особливого випадку хвалити дитину за кожний вдалий крок. Дуже важливо хвалити не взагалі, а конкретно. Не «ти у мене молодець», а «ти вчинив добре, тому що...», і дайте відчути дитині свій настрій. У даному випадку – це радість за успіхи дитини.

Правило шосте. Зробіть своєчасне зауваження дитині про помилку чи неправильний крок.

Відразу дати оцінку вчинку і зробити паузу – дати усвідомити почуте. Будь-яке зауваження потрібно робити відразу після помилки.

Правило сьому. Оцінювати вчинок, а не особистість.

На жаль, саме в цьому пункті закладена найпоширеніша і груба батьківська помилка. «Ти – поганий» (оцінка особистості) звучить замість більш доречного у цій ситуації «ти вчинив погано» (оцінка вчинку). І необхідно конкретно пояснити, у чому, власне, помилка, чому в даному випадку дитина вчинила неправильно. Оскільки критикується вчинок, а не особистість, то у дитини немає потреби захищатися, не виникає страху бути покараним. З того суворого, але спокійного аналізу вчинку випливає віра в справедливість виховання, у його послідовність і не зникає віра у свої сили.

Правило восьме. Після зауваження обов'язково доторкніться до дитини і тим самим дайте відчути, що співчуваєте її помилці, вірите в неї, що ви гарної думки про дитину, не дивлячись на помилки.

Сутність людини і її вчинки – не одне і те ж. І потрібно вести себе відповідно: немає нічого гіршого, коли батько або мати ображаються на своїх дітей. Не піддавайтеся хибній думці, згідно з якою діти поділяються на талановитих і бездарних, хороших і поганих. Кожна дитина може досягти достатньо багато. Але для цього вона має знати очікуваний результат.

Правило дев'яте. Виховання повинно бути поетапним.

Якщо ви приведете молоду стрункy людину в сектор для стрибків у висоту, вкажете їй на планку з відміткою світового рекорду і скажете – стрибай! – нічого з цього не вийде. Планку потрібно піднімати поступово. Так само поетапно, рухаючись від першої висоти до наступної, штурмує свої планки людського зростання дитини. Завдання вихователя і батьків – своєчасно і точно піднімати ці планку.

Правило десяте. Виховання повинно бути жорстким, але доброзичливим.

У цьому і полягає суть своєчасності виховання. Не потрібно мучитися хибним вибором – який спосіб виховання кращий: жорсткість або доброта, авторитарність або лібералізм – і те, і те рівно віддалене від суті ефективного сучасного виховання дітей в умовах родини. Усе добре у свій час, і потрібно вміти застосувати різні методи у відповідності з конкретною ситуацією. Тоді й виховання буде своєчасним.

Звичайно, можна ще багато називати правил виховання. Але найголовніше – щоб і батько, і мати у вихованні дітей виступали в єдності. З цього приводу В. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителеві» писав: «Ми повинні турбуватися, щоб у матері й батька

було єдине уявлення про те, кого вони разом зі школою виховують, а звідси і про єдність їхніх вимог, передусім – до самих себе. Прийти до того, щоб батько і мати, як вихователі, виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. З великим тактом, не доторкуючись до особистого, часто болісного, ми прагнемо запобігти помилкам батьків у цій найтоншій сфері духовного життя. Там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічить дітей».

Питання для обговорення.

1. Чи погоджуєтесь ви з даною точкою зору?
2. Як ви думаєте, що таке батьківський обов'язок?
3. Оцініть традиційні взаємини у вашій сім'ї, стосунки між дорослими та дітьми.

Виступи батьків.

Для прикладу розглянемо таку педагогічну задачу:

«Теоретично і чоловік, і я розуміємо, що дії батьків мають бути єдиними в питаннях виховання, а на практиці часто буває навпаки! Чи можу я зробити зауваження чоловікові в присутності сина, якщо вимоги чоловіка в даний момент неправильні?»

Питання для обговорення.

Дайте відповідь на педагогічну задачу, враховуючи власний досвід сімейного виховання.

Виступи батьків.

«Було мені тоді років дев'ять, учився я в третьому класі. Одного разу прокидаюся вночі – чую, батько й мати про щось сперечаються... Те, що я почув тоді, приголомшило мене: мати й батько вирішили розлучитися. «Що значить розлучитися?» – спалахнула в моїй свідомості думка. Я розумів, що батько й мати житимуть окремо. А далі почув, що ні батько, ні мати не хочуть взяти мене до себе. Батько наполягав, щоб я залишився з матір'ю, на що мати відповіла: «Нехай він іде з тобою. Нічого я з ним не вдію. Він уже не слухається...»

Питання для обговорення.

1. Як ви думаєте, що відчув хлопчик, почувши не тільки про розлучення батьків, але й про те, що ніхто з них не хоче взяти його до себе?
2. Як позначається на дітях дефіцит батьківської любові? До яких наслідків призводять конфлікти між батьками? Поділіться власними спостереженнями.

Виступи батьків.

Видатний педагог А. Макаренко у «Книзі для батьків» писав: «Тільки в сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування може мати нормальний характер. Воно рівномірно розподіляється між усіма. У великій сім'ї дитина звикає з наймолодшого віку до колективу, набуває досвіду взаємного зв'язку. Якщо в сім'ї є старші й молодші діти, між ними встановлюється досвід любові й дружби в найрізноманітніших формах. І дуже часто єдина дитина звикає до свого виняткового становища і стає справжнім деспотом у сім'ї. Для батьків дуже важко буває загальмувати свою любов та свої турботи до неї, і мимоволі вони виховують егоїста».

Для прикладу розглянемо педагогічну задачу і спробуємо її обговорити.

«Ми виявилися сусідами. У Валі – син Сашко, у мене також діти. Відома справа, вели розмови про дітей: як навчаються, як поводяться, до чого прагнуть.

Нам, сусідам, Сашко завдав багато клопоту: подряпини і вибоїни, які він залишав зі своїми дружками в під'їзді, ми шпаклювали і білили, спалені поштові скриньки замінювали новими. А Валя повторювала тільки одне: «Гарний у мене син росте, гарний! А що пустує, так усі хлопці такі».

Було, скажеш Валі: «Навіщо дозволяєш Сашкові курити?». Вона у відповідь: «Адже хлопець він, а не дівчина...».

І ми пробачали Сашкові, жаліли його, адже хлопець без батька росте. Усі раділи, коли Сашко закінчив восьмирічку, думали, вступить до училища, здобуде професію, буде працьовитим, візьметься за розум. Даремно сподівалися. В училищі, як і в школі, Сашко пропускав заняття, розважався з дружками. А мати тільки дружків лає, а Сашка, як і раніше, захищає: «Гарний у мене син!»

Мати завжди любить дитину. Але не повинна бути такою сліпою материнська любов! Не допоможе така любов вирости Сашкові гарною людиною!"

Питання для обговорення.

1. Чи згодні ви з автором? Чи підтверджують висловлену точку зору ваші власні спостереження? Які саме?
2. Як ви думаєте, у чому полягає мудрість батьківської любові?

Виступи батьків.

2. Огляд преси або журналів.

3. Перегляд виставки дитячих робіт.

4. Індивідуальна бесіда з батьками.

5. Підсумки зборів.

Збори хочеться закінчити словами В. Сухомлинського: «Поважайте дитяче бажання бути хоробрим, бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою, не перетворюйте мудрість батьківської влади на деспотичну само дурість. Пам’ятайте, що ваш син, ваша донька – такі ж люди, як і ви, їхні душа явно протестує, коли хтось прагне зробити її іграшкою своєї фантазії».

Додаток 3

Тренінгове заняття
БАТЬКИ ТА ДІТИ: ШЛЯХИ ПОРОЗУМІННЯ

Мета: з'ясування сподівань і побоювань батьків, надання допомоги в усвідомленні різниці між «світом» дитини і дорослого, формування навичок аналізу причин поведінки дитини з огляду на її позицію, вправляння батьків у вихованні у дітей поваги до матері.

План проведення:

1. Привітання батьків. Презентація мети заняття.
2. Вправа «Дерево сподівань».
3. Інформаційна частина.
4. Психогімнастика «Перше враження».
5. Вправа «Впізнай себе: мама очима дитини».
6. Вправа «Занурення».
7. Вправа «Риси моєї дитини».
8. Вирішення педагогічних ситуацій.
9. Робота з пам'ятками.
10. Підведення підсумків заняття.

Хід заняття:

1. ***Привітання батьків. Презентація мети заняття*****.**

2. ***Вправа «Дерево сподівань»*****.**

Мета: одержати інформацію, що стосується сподівань учасників тренінгу.

Учасники на аркушах записують свої очікування та побоювання від заняття.

3. ***Інформаційна частина*****.**

Дорослі часто вважають, що діти розуміють довколишній світ так само, як і вони. Однак, це – велика омана. Дитячий світ, порівняно зі світом дорослих, має певні особливості:

- відсутність сформованих поглядів;
- швидкість перевтілення;
- емоційність; висока мінливість;
- не обтяженість побутовими проблемами;
- відкритість;
- імпульсивність.

Часто батькам здається, що дитина погано поводить себе навмисно, всупереч дорослим. Але так буває не завжди. В основі будь-якої поведінки можуть бути такі цілі:

– вимога уваги або комфорту, коли дитина відчуває їх нестачу;

– бажання виявити свою владу або демонстративну непокору;

– помста за несправедливе ставлення;

– ствердження своєї неспроможності або неповноцінності.

Особистий приклад батьків має більше виховне значення, ніж будь-які повчання. Діти роблять висновки не з того, що їм говорять дорослі, а з їхньої поведінки.

4. ***Психогімнастика «Перше враження».***

Вправа дає можливість батька побачити, яке перше враження вони справляють на довколишніх як батьки. Один з учасників виходить у центр кола і заплющує очі. Решта – по черзі підходять до нього і протягують свої руки. Завдання учасника – визначити за руками, якою мамою (татом) може бути ця людина: більш м'якою або більш жорсткою. Таким чином формуються дві групи: добрі та суворі батьки. Після виконання завдання основний учасник поясняє, на які ознаки він орієнтувався і чи зійшлися його тактильні відчуття з тим, що він потім побачив.

5. ***Вправа «Впізнай себе: мама очима дитини».***

Матерям пропонується за описами дітей «Яка твоя мама?», «Що вона любить робити?», «Що їй подобається?» тощо (зробленими наперед) впізнати себе.

6. ***Вправа «Занурення».***

Батькам пропонується закрити очі і за допомогою уявної ситуації поставити себе на місце дитини, відчути її почуття, думки, помисли:

Сядьте зручніше: відкиньтесь на спинку стільця, закрийте очі, розслабтеся. Відчуйте тягар у руках та ногах. Сьогодні ми з вами подумки помандруємо у далекий світ нашого дитинства. Згадайте себе маленькими 5-6-річними дітлахами. Уявіть теплий літній вечір. Ви з мамою гуляєте в парку і насолоджуєтесь співом птахів. Ваша маленька ручка тримається за ніжну і таку надійну мамину руку. Ви в повній безпеці. Раптом ви бачите гарного маленького песика, що бігає між деревами. Вам так захотілося його погладити. Ви відпускаєте мамину руку і біжите до нього. Песик виявився таким кумедним, з ним так весело гратися. Раптом ви озираєтеся довкола і не помічаєте своєї мами. «Загубився», – промайнуло у вашій голівці.

«Сонечко! Я ось», - почувся голос мами. Ви повертаєтеся в інший бік і бачите усміхнену маму. Ви біжите до неї і щасливі разом повертаєтеся додому.»

Батьки діляться емоційним досвідом проживання ситуації.

7. Вправа «Риси моєї дитини»

Батькам пропонується записати у дві колонки риси своєї дитини: «Що мене засмучує в моїй дитині» та «Що мене тішить у моїй дитині» з наступним обговоренням.

8. Вирішення педагогічних ситуацій.

Педагогічна ситуація.

Мама і донька повільно йшли тихою вулицею. Мама тримала дівчинку за руку, але, здається, кожна з них була сама по собі. Донечка робила спроби зав'язати з мамою розмову: «Подивись, матусю, які в дерева великі руки!». Мама нічого не відповіла, а донька вже розглядала великий бруковий камінь, що лежав на узбіччі: «Ці дірочки – камінцеві очі, так? Він через них бачить?». «Чого ти, Марійко, тільки не придумаєш. Поки гуляєш із тобою, стомишся більше, ніж від будь-якої роботи. Іди спокійно.» – Відрізала мама.

Марійка принишкла, йшла спокійно – уже не бачила ні «камінцевих очей», ані «рук дерева».

Запитання для обговорення:

- У чому педагогічна цінність спільних прогулянок батьків і дітей?

- У чому педагогічна помилка матері у викладеній ситуації? Чи сприяє така поведінка матері вихованню у дитини поваги не неї? Обґрунтуйте свої судження.

- Як би ви поступили в даній ситуації?

9. Робота з пам'ятками.

Допомагайте й стимулюйте самостійний розвиток дитини. Створюйте для цього процесу сприятливий клімат.

Пам'ятайте:

- Якщо дитину постійно критикувати – вона вчиться ненавидіти.
- Якщо дитина живе у ворожнечі – вона вчиться агресивності.
- Якщо дитину висміюють – вона стає замкнутою.
- Якщо дитина зростає у докорах – вона вчиться жити з почуттям провини.
- Якщо дитина зростає у терпимості – вона вчиться сприймати інших.

- Якщо дитину підбадьорюють – вона починає вірити в себе.
- Якщо дитину хвалять – вона вчиться бути вдячною.
- Якщо дитина зростає в чесності – вона вчиться бути справедливою
- Якщо дитина живе у безпеці – вона вчиться вірити людям.
- Якщо дитину підтримують – вона вчиться цінувати себе.
- Якщо дитина живе у розумінні та доброзичливості – вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

10. Підведення підсумків заняття.

Додаток К

Бесіда з батьками
У ПОЛЯГАЄ «РОЗУМНА» ЛЮБОВ ДО ДИТИНИ?

Хіба існує «розумна» і «нерозумна» любов до дитини? Спробуємо проаналізувати це батьківське ставлення.

Досить часто дитина стає центром життя батьків, до неї ставляться як до божества: її захищають від будь-яких потрясінь, будь-яка забаганка дитини негайно виконується. Дитина, піднесена до найвищого рангу, не визнає жодних заборон: вседозволеність – ось девіз маленького божка.

Багато матерів відмовляються від самоствердження в професії, улюблених звичок, дружніх зв'язків заради уявного «благополуччя» дитини. У відповідь, батьки, звісно, очікують, що з часом син чи донька виправдають покладені на них сподівання. Батькам варто знати, що стосунки, за яких життя родини підпорядковане тільки існуванню дитини, є завуальованою формою так званого «батьківського неврозу».

Особливе випробування чекає на родину з однією дитиною, до якої прикута увага всіх дорослих: нею захоплюються, відстежують і підстраховують будь-які її дії. Водночас єдину дитину постійно повчають, до кожного її вчинку прискіпуються. З нею панькаються і не допускають найменшої дистанції у взаєминах, її з гордістю демонструють родичам і знайомим, перебільшуючи успіхи й досягнення.

Для розвитку психіки дитини потрібен своєрідний душевний простір. Їй потрібна певна внутрішня і зовнішня свобода, вільний діалог з навколишнім світом. Єдиній дитині батьки часто відмовляють у такому просторі. Свідомо чи ні, їй нав'язують роль зразкової, кращої за інших. Стосовно неї вибудовуються честолюбні плани на майбутнє. Саме через таке гіперлюбляче ставлення дорослих на єдину дитину чатує серйозна небезпека: у процесі дорослішання вона може перетворитися на розпещену, несамостійну, невпевнену в собі людину із завищеною самооцінкою.

Батькам слід пам'ятати «золоте» правило: виховуючи єдину дитину, ніколи не вказуйте на її винятковість.

У родині з кількома дітьми процес виховання відбувається простіше: у батьків найчастіше не вистачає часу, аби прискіпуватися,

повчати, залюблювати кожного з дітей. Задля нормального особистісного розвитку кожному необхідна впевненість у безумовній батьківській любові, яка не залежить від його успішності порівняно з братами та сестрами. Дуже важливо, щоб діти не відчували, що когось одного батьки люблять більше. Необхідно стежити, аби цілком можливі уподобання дорослих не виявлялися в їхній поведінці. Кожна дитина в сім'ї має відчувати: її сприймають, розуміють, люблять такою, якою вона є.

Переважна більшість батьків вважають своїм обов'язком захистити дитину, іншими словами – обмежити, придушити її активність, убезпечити від навколишніх згубних впливів, відгородити від необхідності діяти. Для повноцінного особистісного розвитку дитині необхідні як позитивні, так і негативні емоції. Відмовляти їй у чомусь, обмежувати її бажання навіть корисно, оскільки тим самим ви готуєте її до подолання подібних ситуацій у майбутньому житті. Саме вміння долати неприємності допоможе вашій дитині переборювати труднощі дорослого життя, сформує її як особистість.

Роль по-справжньому люблячих батьків насамперед полягає в тому, щоб допомогти підростаючій дитині подорослішати, навчитися долати труднощі, а не втікати, ховатися від них за спинами близьких. Відгороджуючи дитину від довколишнього світу, виконуючи її примхи й забаганки, хай і з добрими намірами, батьки тим самим позбавляють її можливості набути життєвого досвіду, знайти свій шлях і досягти певного успіху у житті.

Батьки мають терпляче, спокійно, але твердо й рішуче вказувати дитині на недоліки поведінки, неадекватні вчинки, неприйнятний стиль її взаємин з близькими, друзями, значущими дорослими. Це жодним чином не послаблює любові до дитини, а, навпаки, надає виховній діяльності високого сенсу.

Додаток Л

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ

Як впливає мікроклімат родинного життя на виховання у дитини поважного ставлення до людей похилого віку?

Основною умовою сприятливого мікроклімату родинного життя, його тональності, загальної спрямованості є культура сімейного виховання – спеціально організовані міжособистісні взаємини батьків, бабусь та дідусів і дітей на основі принципів гуманізму. Родинне виховання покликане прилучити дитину до людської культури – взаємодії людей, процесу їхньої життєдіяльності, підвищити ефективність родинного виховного впливу і поліпшити якість морального виховання.

В родинах, де панує сприятливий психологічний клімат, що характеризується добродушними, безконфліктними стосунками між дітьми та рідними, наявністю спільної діяльності, відчуттям дітьми захищеності та задоволення відносинами спостерігається у дітей поважне ставлення до оточуючих, зокрема людей похилого віку. У родинах, де члени сім'ї обирають авторитарний чи ліберальний стиль спілкування з дітьми, психологічний клімат характеризується напруженими, конфліктними, вибірковими стосунками між дітьми та дорослими, відчуттям дітьми почуття тривоги та неповноцінності, відсутністю спільної діяльності та родинної єдності. Діти, що виховуються в таких умовах, не виявляють поважне ставлення до оточуючих.

Створіть у родині атмосферу душевного тепла та затишку, людяності і щирості.

Чи впливає телебачення на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?

Однією з причин, що негативно впливає на особистість дошкільника, зокрема на виховання поважного ставлення до людей похилого віку, є засоби масової інформації (ЗМІ), перенасичені жорстокістю, насиллям, агресією та злом. ЗМІ, замінивши дітям живе спілкування, витіснивши традиційні дитячі ігри та українську народну казку, вкрай негативно впливають на несформовану дитячу

психіку, викликаючи у дитини різні фобії, страхи, недовіру та агресію до оточуючих. Телебачення, комп’ютер, реклама, радіо перетворили людей похилого віку на звичайний соціальний об’єкт.

Додаток М

«Круглий стіл»
ЧИ СПРИЯЄ ПОКАРАННЯ ВИХОВАННЮ У ДИТИНИ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ?

План проведення:

1. Доповідь експериментатора на тему: «Чи треба карати дитину?».
2. Виступи батьків для обміну досвідом.
3. Обговорення моральних ситуацій за темою заходу.
4. Ознайомлення батьків із пам'яткою «Покарання дитини: корисні поради».
5. Підведення підсумків.

Хід заходу:

1. Доповідь експериментатора на тему: «Чи треба карати дитину?».

Шановні присутні! Сьогодні ми зібралися, щоб обговорити одну з важливих виховних проблем, яка, безумовно, хвилює кожного з нас – проблема покарання дитини.

Справді, усім доводиться хвалити і карати своїх дітей. І скільки існує педагогіка, у тому числі і батьківська, стільки існує й точок зору, думок, спорів, диспутів з даної проблеми. І не лише про покарання, а й про заохочення. Одні батьки бояться захвалити і виховати дитину надто розбещеною, інші, навпаки, використовують похвалу як головний метод виховання. Частина батьків заперечує покарання, особливо тілесне – вони бояться подавити в дитині особистість і викликати тим самим цілий ряд негативних явищ – страх, ненависть до себе та довколишнього світу.

Що ж таке покарання дитини? Які думки існують з цього приводу і які з них є більш прийнятними для правильного виховання?

Покаранням вважають міру дії, яка застосовується за провину, проступок. Відомий американський учений, дитячий лікар, педагог Б. Спок дає покаранню таке визначення: «Покарання – це надзвичайна міра, яка застосовується по відношенню до дітей лише у тих випадках, коли решта способів виявилися недійсними».

Дискусія про доцільність покарання дитини велася в усі часи, ця проблема завжди була актуальним виховним питанням і безкінечною темою для обговорення. Сучасні педагоги вважають, що покарання,

як засіб виховання, потрібне, але воно має бути розумним, справедливим і зрозумілим дитині: провинившись, дитина завжди має зрозуміти, за що її покарали.

На жаль, практика показує, що батьки часто припускаються помилок в питанні покарання дитини. Як батьки зазвичай карають своїх дітей? Вони кричать на дитину, б'ють її, ставлять у куток або дотримуються філософії позбавлень і заборон. Чи приносять такого роду покарання дитині користь? Чи сприяють вони вихованню поваги до батьків? Як же засвоїти батькам мудру і розважливу науку покарання дитини?

Часто є природним, що діти дошкільного віку діють всупереч батькам. Не тому, що зляться на них або нехтують проханням батьків, просто дитині потрібно відчути свою незалежність та її межу. Якщо ви починаєте їх за це «переслідувати», то розпочнете війну, у якій не буде переможців. Краще намагайтеся перетворити це на гру або поставитися як до прикрої неприємності, що згодом зникне.

Не забувайте, що сила покарання мусить відповідати вчинкові. За один і той самий вчинок не карають двічі. Наприклад, дитина завинила і була покарана матір'ю, потім отримала прощення. Не можна, щоб батько, повернувшись з роботи і довідавшись про те, що трапилося, знову зауважував їй.

Роз'яснення дитині поганого, що було в її вчинкові, має бути основою для усіх видів покарання. Це роз'яснення треба давати в спокійному тоні і не підвищуючи голосу. Роз'яснення може бути більш чи менш суворим, а різким і голосним тільки в крайньому разі. Дорослий, караючи дитину, повинен добре володіти собою.

Покарання у вигляді позбавлення дитини тих чи інших пільг і задоволень застосовують порівняно рідко. Це – «надзвичайна подія» в родині. Слід мати на увазі, що ефект від покарання щоразу слабшає. У цьому полягає один із його недоліків. Дорослим доводиться поступово посилювати заходи покарання, і скоро воно сягає ступеня, коли нервова система дитини травмується.

На думку американського педагога А. Фромма, покарання приховує у собі й інші небезпеки, а саме:

дуже часте покарання не виправляє поведінки дитини, а лише перетворює її;

покарання змушують дитину побоюватися втратити батьківську любов;

у покараної дитини може виникнути вороже почуття до батьків;

часті покарання так чи інакше спонукають дитину залишатися інфантильною;

покарання може перетворитися на спосіб дитини привернути до себе увагу оточуючих.

Враховуючи психологічний ризик, пов'язаний із покаранням, виникає питання: чи існує альтернатива покаранню? Чим можна замінити його?

Дійсно, така альтернатива існує – це батьківське терпіння, що є найбільшою доброчинністю, яка тільки може бути у батьків, а також зволікання, неквапливість у прийнятті рішення (не поспішайте карати сина чи доньку, зачекайте, поки вчинок повториться), пояснення дитині того, чому її дії неправильні.

Дієвим засобом запобігання проступкам дітей виявляється не покарання, а заохочення. Краще дитину кілька разів похвалити за гарну поведінку, ніж потім карати за погану.

2. Виступи батьків з обміну досвідом.

Заслуховуються та обговорюються виступи батьків про ставлення до покарання у їхніх родинах.

3. Обговорення моральних ситуацій.

Ситуація 1. П'ятирічна Іринка навмисне, щоб досадити мамі, ходить по калюжах. Мама суворо пояснила негідність її вчинку і покарала – поставила в куток. Незабаром прийшла бабуся і, довідавшись, що трапилось, одразу ж відмінила покарання онучки.

– Подумаєш, попустувала мала, – зауважила вона при онучці. – Навіщо ж одразу в куток?

Запитання до батьків:

Хто з дорослих, на вашу думку, вчинив правильно?

Чи слід дорослим сперечатися щодо покарання в присутності дитини?

До чого може призвести ситуація, що склалася в родині Іринки? Чи сприяє поведінка членів родини вихованню у дівчинки поважного ставлення до людей похилого віку?

Висновки, до яких дійшли батьки:

Обираючи покарання, дорослі повинні усвідомити, чи зуміють вони довести його до кінця. Вчинок бабусі дівчинки щодо відміни покарання неправильний і неприпустимий. Це груба педагогічна помилка. Звичайно, що після анулювання кари, не доведеної до кінця, дівчинка не усвідомить того, що її вчинок поганий і вважатиме, що й далі пустощі будуть їй прощатися. Окрім того, бабуся, можливо не

бажаючи того, посприяв втраті авторитету мами та свого власного в очах Іринки, що не сприяло вихованню у дівчинки поваги до матері та бабусі.

Ситуація 2. У родині Сашка, якому п'ять років, вважають, що найдієвішим із покарань є заборона перегляду ним телевізора. Яку б прикрість не скоїла дитина, батьки одразу гнівно вигукують: «За те, що ти щойно зробив, ти не будеш дивитися телевізор!»

Запитання до батьків:

Чи поділяєте ви думку родини Сашка щодо ефективності такого методу покарання?

У чому шкідливість такого підходу?

Якими можуть бути наслідки покарання дитини «забороненим телевізором»? Чи сприяє воно вихованню у хлопчика поваги до членів родини?

Висновки, до яких дійшли батьки:

Покарання у такий спосіб неприпустиме. Не можна пов'язувати у свідомості дитини понять «заборона перегляду телепередач» і «покарання». Почуття образи довго пануватиме в серці дитини. Як наслідок – дитина почне проявляти стосовно членів родини негативні почуття.

4. Робота з пам'ятками «Покарання дитини: корисні поради».

Перед тим, як вдатися до покарання, подумайте: чи варта ця ситуація покарання?

Якомога рідше удавайтеся до покарань: дитина і так переживає за свої невдачі, адже саме усвідомлення провини вже є покаранням для неї.

Пам'ятайте, будь-яке покарання має бути аргументоване, адекватне провині.

Не карайте дитину відразою, для неї це занадто важке випробування, особливо якщо вона не розуміє причини.

Покарання не можна припиняти достроково, піддавшись на вмовляння інших членів родини і самої дитини.

Навчіть дитину сварити саму себе. Таким чином Ви поставите її на шлях самоконтролю, самоаналізу та самокритики (в розумних межах, звичайно).

Під час зауваження звертайтеся до дитини по-діловому (Владе, а не Владику).

Змініть тон спілкування з дитиною: рішучий, але не крикливий; суворий та переконливий, який не допускає заперечень.

Змініть вираз обличчя: нахмурте брови, висловіть подив, обурення, образу чи гнів.

Використовуйте жорсткі (але не жорстокі) обіцянки і слідуйте цьому правилу до кінця. Наприклад: «Сьогодні мені доведеться називати тебе тільки Владом, а не Владичком» або «Цілий день не буду тебе обіймати».

Позбавте на певний час дитину її улюбленої іграшки чи іншого предмета, поставивши їх на видне місце. Періодично при цьому нагадуйте дитині: «Скучає сьогодні наша лялька», «Комп'ютер тебе так сьогодні і не дочекався».

Проводьте увечері (але не перед сном) епізодичні секретні наради удвох з дитиною на тему: «Що я сьогодні зробив не так?».

Уникнути покарання можна, якщо ви внесете в життя дитини розумні обмеження, які допоможуть їй правильно поводитися.

Після будь-якого покарання обов'язково обговорюйте з дитиною, чому та за що вона була покарана; а потім обов'язково приголубте дитину і покажіть їй, що вона бажана і люба.

5. Підведення підсумків.

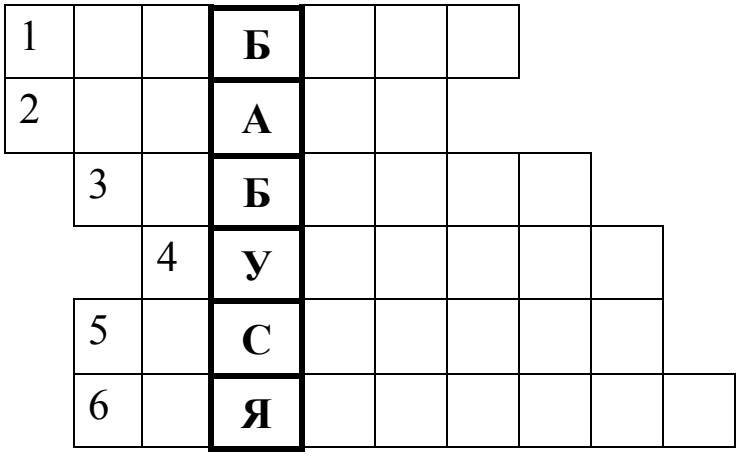
Виховувати – значить шляхом систематичної дії, впливу на дитину формувати в неї певні риси, стереотип моральної поведінки, погляди. Характер. Пам'ятайте, що результат виховання залежить не тільки від того, яким чином ми це робимо, а й від того, наскільки ми знайомі з методами та прийомами виховання і як добре володіємо ними. Чи вмієте ви показати, роз'яснити, переконати, зацікавити свою дитину, підвести її до правильної дії, підтримати, похвалити чи посварити?

Якщо добра поведінка помічається і схвалюється дорослими, дитина більш охоче поводиться добре. Позитивне підкріплення, на відміну від покарання, не має миттєвого ефекту, але воно має більш тривалий вплив і не викликає негативних емоційних станів.

Батьки, як ніхто інший, знають свою дитину: її чесноти, вади, схильності і бажання. Виховуючи дітей, намагайтеся бути одночасно і незламно стійкими, і надзвичайно ніжними; приділяйте їй більше уваги, піклуйтеся про дитину і не забувайте, що вони повсякчас потребують любові та батьківського тепла. Діти, які зростають в такій атмосфері, вчаться шанувати батьків; зростають турботливими, толерантними, морально стійкими особистостями.

Додаток Н

Кросворд «МОЇ ЯКОСТІ»



1. Піклування про когось. (*Турбота*)
2. Уміння відноситися до інших з повагою. (*Пошана*)
3. Здатність робити добро для інших, готовність завжди прийти на допомогу. (*Доброта*)
4. Людина, сповнена щирої любові до інших. (*Душевна*)
5. Уміння завжди говорити правду. (*Чесність*)
6. Почуття прихильності до матері за зроблене тобі добро. (*Вдячність*)

Додаток О1

Родинне свято ХАЙ ЩАСТЯМ ПОВНИТЬСЯ СІМ'Я

Під музику до зали заходять мами з дітьми, тримаючись за руки. У вільних руках тримають кульки. Вишиковуються в чотири колони (мами – у середніх, діти – у крайніх), виконують танцювальні рухи.

1-ша ведуча. Сім'я – це святиня, це найдорожче для кожної людини. Українська мудрість говорить: «З родини йде життя людини», «Без сім'ї немає щастя на землі».

1-ша дитина. У кожної людини
На світі є родина,
Є гарні добрі люди,
Рідніші за усіх.

2-га дитина. Родина – мама й тато,
Сестричка, рідний братик,
Дідусі і бабусі –
Це все єдиний рід.

3-тя дитина. Шануй свою родину –
Найкращу і єдину,
Бо у великім світі
Це вічний оберіг.

Діти виконують ***пісню «Ми любимо Вас»*** *(сл..і муз. В. Лисенка)*

Цю пісеньку вам ми співаєм,
Хай лине вона у цей час!
Ми любимо вас, наші рідні,
За те, що ви любите нас.
Ніколи не згасне той вогник,
Хай навіть минають роки.
Завжди разом будемо, рідні,
Дорослі та малюки.
Ми сонечко вам намалюєм –
Хай гріє воно повсякчас!
Ми любимо вас, наші рідні,
За те, що ви любите нас.

2-га ведуча. Родина, рід, народ – які слова святі.
Це Батьківщина, батько, мати, прадід твій і дід,
Людське безсмертя з роду і до роду
Увись росте з коріння родоводу.

1-ша ведуча. Споконвіку українці шанували своїх предків, працю, саджали чудові дерева, мріючи про майбутнє. У кожного з вас

у руці кулька, у якій – мрія про щасливе майбутнє родини. Зараз виготовимо «дерево щастя». Воно прикрасить наше свято.

Поки діти вішають кульки на «стовбури», утворюючи деревця, ведучі промовляють (по черзі):

- Хай щастя вікує у кожному домі...
- Здоров'я міцного і щедрої долі...
- Хай татко і мама радіють дитині...
- Хай злагода й мир запанують в родині...
- Хай тішаться онуками баба і дід...
- Хай буде, як дуб могутній, наш рід.

Діти разом із мамами виконують ***пісню «Деревце роду»*** *(сл. Н. Кир'ян, муз. М. Ведмедері).*

2-га ведуча. Щоб роду не було переводу – треба берегти його коріння. Хто берегиня роду людського? Мати. Усе найкраще, що є в кожного з нас, від рідної неньки.

4-та дитина. Мати – то сонечко рідне,
Сонечко ясне, земне.
Слово її заповітне
Гріє і живить мене.

5-та дитина. Скільки слів хороших є для мами:
Красива, ніжна, чарівна.
Скільки в неї є любові й ласки,
Бо мама в світі лиш одна.

Діти виконують ***пісню «Мама і сонечко»*** *(сл. С. Жупанина, муз. В. Габрон)*

Мамо, люба, мамочко, - кажуть син і донечка, -
Найдорожча в світі, ти ніжніш за сонечко.
Ми на святі радісно матусеньку вітаємо
І в дарунок лагідно пісню їй співаємо.
Ти ясніша сонечка, бо в негоду грієш нас,
Мудріша за сонечко – завжди розумієш нас.
Тепла ти, як сонечко, як тебе не славити?
Сонечко сховається, завжди з нами поряд ти.

1-ша ведуча. Весна приходить, будить все від сну, несе тепло, дає життя рослині.

Танець мам і дітей.

1-ша ведуча. Усім відомо, що мама свою дитину відрізнить з-поміж тисячі. У цьому зараз ми переконаємось. Пропоную мамам пограти в гру «Впізнай свою дитину по голосу». (*Ведуча по черзі*

одягає мамам непрозорі пов'язки на очі, діти промовляють прислів'я і приказки про родину, працю. Мама має впізнати голос дитини.)

Зразки прислів'їв та приказок:

- Не навчить батько, не навчить і дядько.
- До свого роду хоч через воду.
- Як мати рідненька, то й сорочка біленька.
- Діти, як квіти, - поливай, то ростимуть.
- Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.
- Яка яблунька, такі й яблука.
- Без труда нема плода.

2-га ведуча. Ми переконалися, що жодна мама не сплутає голос своєї дитини, бо голос дитини – рідний, єдиний у світі.

1-ша ведуча. Ось як звучать рідні, єдині у світі голоси мами і доньки з родини Гаврилюк.

Звучить українська народна ***пісня «Чом я не хазяйка»*** *у виконанні мами і доньки.*

2-га ведуча. У дитячому садку і в сім'ї діти ознайомлюються з великою кількістю літературних творів, серед яких багато казок. Діти добре знають казки, розказують їх, інсценують. Пропоную всім дорослим пригадати казки свого дитинства і відповісти на прості запитання. Діти, умова цієї гри така: батькам не допомагати.

Конкурс «Казковий»

- Назвіть головних героїв казки «Колобок»?
- Скільки героїв у казці «Рукавичка»?
- Якими словами починається казка «Ріпка»?
- Яку казку знають усі українські діти, навіть не вміючи говорити?
- Хто «битий небиту везе»?

1-ша ведуча. Тепер послухаємо маму Максимка, Ольгу Олексіївну. Вона знає, що секрет здоров'я – це рух.

Для дорослих і дітей пропонується весела ***розминка «У нашій групі ми – сім'я»****.*

2-га ведуча. Батько, тато... Суворий і вимогливий, і його любов до дітей стримана і врівноважена. Споконвіку батько в сім'ї вважався господарем: на нього покладались обов'язки опікуватися родиною, її добробутом. Батьків приклад у родині завжди має вагоме значення. Проте, є у наших тат притаманні їм захоплення. Наприклад, як у тата Мишка.

Дитина читає вірш:

Дуже поважає мій татусь футбол,
Разом із гравцями забиває гол.
То підскочить в кріслі, то «ура!» кричить,
Аж на стелі люстра дзвінко дзеленчить.
Недарма вважає вся наша сім'я,
Що на тата зовні дуже схожий я.
Підросту ще трішки, усього навчусь
І таким завзятим стану, як татусь.

1-ша ведуча. Наші хлоп'ята з футболом міцно дружать:
Він потрібний дітям дуже.

Хлопчики виконують ***танець юних футболістів****.*

2-га ведуча. Наші тата розуміють свою важливу і почесну роль у сім'ї. Але трудяться вони не лише для блага своєї родини, а й для зміцнення і розквіту нашої держави: тато Варі – будівельник, тата Вови і Анжеліки – юристи, тата Віки, Дмитрика і Соні - міліціонери, тато Даші – друкар, тато Христинки – водій, тато Юлі – військовий. Ми запропонували татам проявити свої акторські здібності на нашому святі, а вони засоромились. Проте вони добре пам'ятають своє дитинство, веселі ігри, і готові зараз поринути в дитинство, пригадати свої дитячі розваги.

Інсценування з татами казки «Ріпка».

1-ша ведуча. А тепер хвилинка-веселинка у виконанні дітей. Послухаймо наших дітей і посміймося разом із ними.

Дитина. Лисенятко плаче: «Я таке ледаче,
Те не вмію, те не хочу – тільки голову морочу».
Заспокоює лисиця: «Можна усього навчиться».
Лисенятко плаче дужче: «Ні, бо я ж іще вреднюще!»

2-га ведуча. У Данилка такі неслухняні черевички – завжди лізуть до водички.

Хлопчик із мамою виконує ***пісню «Черевички»*** *(сл. К. Перелісної, муз. А. Гризлова):*

Ой, недобрі черевички,
Завжди лізуть до водички.
Неслухняні вони дуже –
Все шукають, де калюжі.
Хлюп та хлюп – і вже брудні!
Горе мамі та мені...
Зовсім я не винуватий:
Тільки вийду-но із хати,
Сухим бути намагаюсь,
Всі калюжі оминаю.

1-ша ведуча. А ось яка подія трапилася в сім'ї Максимка.

Інсценізація вірша *Ю. Зеленіної «**Сестричка**» (виконують усі члени родини):*

Запитали мене якось мама й тато,
Чи хотів би я малу сестричку мати.
Я сказав, що я не проти, гарна справа.
Я ж не знав тоді, що це така «підстава»!
Привезли. Така маленька, лялька наче.
А вночі як закричить та як заплаче!
Днями так мене схопила за волосся –
Ледве вирватись тоді мені вдалося!
То сиджу я біля неї, наглядаю,
То в дитячому візку її катаю,
Їй тепер уся увага дістається...
Щось мені не дуже весело живеться...
Я вже думав – чи не можна, щоб дитинку
До пологового повернуть будинку?
Але ж ні, так, мабуть, зовсім не годиться,
Та і мама з татком можуть засмутиться...
Ось і вирішив я – треба потерпіти,
Все ж колись та й підростають діти...

2-га ведуча. В українській родині з давніх часів є звичай шанувати
найстарших її членів – бабусь, дідусів, пам’ятати, тепло згадувати про прабабусь, прадідусів. Вони розсудливі та мудрі, завжди щиро діляться своїм багатим життєвим досвідом.

Зараз у виконанні дітей подивимось невеличкий сюжет із сімейного життя. Пропоную замислитися над оцінкою, яку дає бабусі онука. Дійові особи: тато, мама, їхня донька Оленка.

Інсценізація вірша «Оленка»:

Мама. Оленка розбишака...

Тато. Пустунка неслухняна.

Оленка. Весь день це я чую від тата і мами.

Мама. То кухлик розбила, то сукню порвала...

Тато. То замість щоб спати, знов пісню співала.

Оленка. Я дуже хороша, не треба сварити.
Хотіла б я рідним усе пояснити.

Тато. У мене немає часу розмовляти.

Мама. А в мене свій клопіт: то шити, то прати.

Оленка. Я вирішила. Певно, сьогодні зберуся,

Візьму свої речі й піду до бабусі.
Сварити не буде мене, зрозуміє,
Про все розпитає і пожаліє.

Дитина. А у мене дід хороший.
Я на нього дуже схожий.
Він про мене завжди дбає
І добра мене навчає.
У неділю з дідусем
Ми на стадіон ідем.
Буду бігати, стрибати,
Щоб, як він, спортивним стати.

Мама і донечка виконують ***пісню «Родина»*** *(сл. В. Крищенка, муз. О. Злотника).*

1-ша ведуча. Шановні батьки, а чи не замислювались ви над тим, що дошкільний заклад – це сім'я вашої дитини. Дитячий садок плекає, розвиває, робить малюка щасливим. Адже дитина перебуває тут значну частину доби. Ви не станете зі мною сперечатись, що ваші діти люблять дитячий садок. Тому вони й співають пісню про свою групу.

Діти виконують ***пісню «Дзвіночки»*** *(сл. і муз. В. Гвоздій):*

Дзвоники-дзвіночки лунають у садочку
Та невже лунають так чарівні квітки?
Дзвоники-дзвіночки, веселі голосочки,
Щоранку поспішають в садочок малюки.
Дінь-дон...
«Дзвоники» – це назва групи у садочку.
Тут зростають, граються, проводять цілі дні
Малюки-дзвіночки, веселі голосочки,
Грають і малюють, розучують пісні.
Дінь-дон...

2-га ведуча. Батьки і діти! Діти і батьки!
Нерозділиме і одвічне коло.
Ми засіваємо житейське поле
І не на день майбутній – на віки!

Звучить ***пісня «Щастя і добра»****(сл. і муз. В. Лисенка).*

1-ша ведуча. Так склалося у повсякденному житті, що переважно жіноча частина родини опікується приготуванням їжі. І робить це добре. Сьогодні наші мами, бабусі, а також кухарі дошкільного

закладу пригощають вас своїми кондитерськими виробами і запрошують усіх до чаю.

Додаток О2

Родинне свято
МАМА, ТАТО І Я – ДРУЖНА СІМ'Я

Святково прибрана зала. На центральній стіні плакат з написом «Мама, тато і я – дружна сім'я», виставка дитячих малюнків на тему «Моя родина». Уздовж стіни розкладено вироби, створені руками мам, тат, бабусь, старших сестричок – вишиті рушники, килими, одяг з українським орнаментом, сувеніри.

Під музику до зали входять діти зі своїми рідними. Дорослі займають свої місця, а малята розташовуються півколом біля центральної стіни.

Ведуча. Дорогі друзі! Шановні гості! Ми дуже раді вітати вас сьогодні у цій світлиці на нашому родинному святі.

У дитячому закладі ми намагаємося відкрити малятам дивовижну скарбницю духовності нашого народу. Ми ознайомлюємо дітей з українськими обрядами та звичаями, вивчаємо казки, приказки, вірші, прислів'я, скоромовки.

Найпершою святинею для кожної людини є родина. Адже ми по-справжньому щасливі тільки в сім'ї, серед рідних та друзів, коли всі здорові й веселі, і панують в оселі мир та злагода.

Хлопчик. Це велике щастя –
У своїй родині мати
Дідуся й бабусю,
І маму, і тата!

Ведуча. Наймилішою, найближчою для дитини завжди є мати. Материнський погляд, що випромінює тепло, ніжні, ласкаві мамині руки, – це спогад, який зігріває протягом усього життя.

Дівчинка. Привітаємо ж любих матусь і подякуємо за любов, ласку, безсонні ночі, проведені біля наших колисок!

Хлопчик. Знаю я слово – найкраще у світі,
Тепліше від сонця, миліше від квітів.
Слово це пестить, голубить і гріє,
В душу дитячу вселяє надію.

Дівчинка. Слово лягло у родинну основу,
Стало початком рідної мови.
Помандрувало від роду до роду
І освятило людину й природу.
Хай же це слово завжди буде святом –
Будемо маму свою шанувати.

Хлопчик. Про любих матусь будем вірші читати,
Про любих матусь будем пісню співати.

Малята читають вірші про маму (на вибір муз керівника).

Ведуча. Для кожного українця образ матері пов'язаний з образом Батьківщини. Рідною ненькою називаємо Україну – милий, любий нашому серцю край. Божа Мати захищає та оберігає нас, підтримує спокій і віру.

Діти виконують **пісню «Матінка»** *(муз. О. Куликової, сл. Л. Полтави)*

Є у кожної дитини
Матінка єдина,
Та, що любить нас і дбає,
Розуму навчає.

Є у кожної дитини,
Навіть сиротини,
Наша мати солов'їна –
Рідна Україна.

Є у кожному серденьку
Є і буде жити,
Божа Мати – наша ненька,
Мати всього світу.

Ведуча. Дітям для щастя потрібні не тільки материнські руки й ласкавий погляд, а й батьківське тверде слово. Батько й мати у дитячій долі – це два гарячих сонця, що дарують любов, тепло і радість.

Хлопчик читає **вірш Богдана Лепкого «Батько й мати»**:

Як мені вас не любити,
Рідний батьку й нене:
Та ви ж мене згодували
І дбали про мене.

Батько розуму навчає,
Мати приголубить.
Ніхто мене так на світі,
Як вони, не любить.

Та ви ж мене згодували
Щирими руками.
Ой нема так ніде в світі,
Як в батька і мами.

Дай же, Боже, щоб я виріс,
В школі гарно вчився.
Щоб я батькові і неньці
Добре відплатився.

Хлопчик. А які у нас добрі, лагідні дідусі та бабусі! Вони нас не просто люблять, а леліють і голублять. Прощають усі наші витівки, образи, а їхнє добре слово завжди зігріває, заспокоює, відвертає сльози та сум.

Дівчинка. Цілую бабусині втомлені руки,
Що знали в житті і любов, і розлуки,
Що вміють такий смачний хліб випікати

І людям добро завжди дарувати.

Хлопчик. Бабусю, дай ручки тобі поцілую,
За шийку тебе обійму
І щічки погладжу... Ти знаєш, бабусю,
Як дуже тебе я люблю!

Дівчинка. І ти мене любиш, хоч я неслухняна,
Частенько ще й шкоду роблю.
Та ти все пробачиш, мене поцілуєш,
Бо дуже тебе я люблю.

Хлопчик. Я дуже люблю, коли бабуся, нахилившись над моїм ліжком, співає мені колискову. Під неї так легко і приємно засинати. І потім бачиш такі чудові сни.

Дорослий виконує **«Колискову»**

Хлопчик. Любий, милий мій дідусю!
Я низенько тобі вклонюся! *(Вклоняється)*

Дівчинка читає **«Вірш про дідуся» Романа Завадовича**:

Любий, добрий мій дідусю,
Я твоя онука,
Прибігаю я до тебе,
Як поради треба.

Я твої слова розважні
Пам'ятати буду.
У житті твою науку
Понесу я всюди.

Хоч твій волос сивиною
Густо посріблився,
Та для мене ти, мій любий,
Рідним залишився.

З радістю свого дідуся
Обійму та поцілую.
Дідусеві дорогому
Зараз затанцюю.

Хай тебе в своїй опіці
Бог не відпускає,
Хай тобі міцне здоров'я
Й силу посилає.

Дівчинка запрошує на танець своїх друзів(танок на вибір муз керівника).

Після виконання танцю ведуча пропонує дітям та гостям провести веселу розминку: ігри-змагання, в яких можуть взяти участь усі члені родини – діти й батьки, бабусі й дідусі.

Змагання між командами:

Гра «Естафета»

У складі кожної команди 2-3 родини (батьки та діти).

Перші учасники – тато й мама, склавши руки «кріселком», проносять свою дитину через усю залу та опускають на підлогу. На протилежному боці для кожної команди заздалегідь приготовлено стілець та м'яч. Дитина бере м'яч і, вдаряючи ним об підлогу, оббігає стілець. Поклавши м'яч на місце, повертається назад до своєї команди і передає естафету іншим учасникам, які повторюють ці дії.

Виграє команда, яка першою виконає завдання.

Гра «Потяг»

Змагання проводиться або між кількома повними великими родинами (участь беруть батьки, діти, бабусі, дідусі), або між командами, у складі яких діти й дорослі з різних родин.

На підлозі розставлено кеглі або маленькі стільчики, які окреслюють певний маршрут. Першими заданим маршрутом, тримаючись один за одного, пробігають двоє дорослих (мама з татом). Щоразу до них приєднується ще по одному учаснику (спочатку дорослі, потім – діти).

Виграє команда, яка швидше подолає дистанцію у повному складі.

Підбивши підсумки ігор-змагань, ведуча продовжує родинне свято.

Ведуча. Велика, дружна родина – запорука дитячої радості та щастя.

Хлопчик читає **вірш Варвари Гринько «Сім'я»**:

Мама, тато, дід, бабуся –
Всіх назву, не помилюся.
Старший братик і сестричка –
В нас сімейка невеличка.
Не спиняйте, бо зіб'юся:
Мама, тато, дід, бабуся,
Старший брат, сестра і я –
Отака моя сім'я!

Ведуча. Коли родина велика, дружна – нічого не страшно. Це фортеця, яка захищає й оберігає від негоди та крижаного вітру. Домашнє родинне вогнище наповнює теплом і радістю наші серця і відступають перед цим гарячим полум'ям горе та негаразди.

На середину зали виходять хлопчик і дівчинка і читають **вірш Дмитра Білоуса «Родинне вогнище»**:

Хлопчик. На світі білому єдине,
Як і Дніпрова течія,
Домашнє вогнище родинне –
Оселя наша і сім'я.

Дівчинка. В щасливі та важкі години,
Куди б нам не стелився шлях,

Не гасне вогнище родинне,
В людських запалене серцях.

Хлопчик. В родини згода – горе плаче,
Коли гризня – життя собаче.
Слабка сім'я – погана слава,
Міцна сім'я – міцна держава!

Діти виконують **пісню «Ми – роду козацького діти»***(муз. А. Бачeнко, сл. Д. Коміневської):*

Ми любимо небо і квіти,
І сонце нам шле свій привіт.
Ми – роду козацького діти
землі української цвіт.

В яку б не пішли ми дорогу,
Ти, пісне, над нами злітай!
Крокуючи гордо і в ногу,
Ми славимо рідний наш край!

Наш приятель – сміливий вітер,
Відвага – це наш заповіт.
Ми – роду козацького діти,
Землі української цвіт.

Дівчинка. Батьки для дитини – приклад, взірець для наслідування. Недаремно кажуть:

Що робить батько – те й його дитятко.

Яка хата – такий тин. Який батько – такий син.

Ведуча. Сьогодні на нашому святі зібралася велика дружна родина. А в кожній родині, як відомо, може бути все: і веселе, і смішне, і сумне. Тож відпочинемо трішки й подивимося маленькі інтермедії.

Діти парами виходять на середину зали й розігрують гуморески:

Син. Ма-а-мо-о! Хочу варе-е-ників!

Мати. На столі повна миска стоїть. Іди їж.

Син. Еге! Тоді вже не хочу. Я думав, що немає.

\- - - - -

Мати. Умивайся іди, доню,
Швидше, не барися!

Донька. Так за мене он – в куточку
Кіт уже умився.

\- - - - -

Син. Мамо, яку сьогодні сорочку вдягатиму? З довгими чи короткими рукавами?

Мати. А чому ти питаєш?

Син. Бо ж не знаю, доки руки мити.

- - - - -

Бабуся *(онуці)*. Будь чемною, бо прийде вовк і з'їсть тебе.

Онука *(хитро)*. Знаю! Знаю! Але він спочатку з'їв бабусю!

- - - - -

Ведуча. А тепер, любі малята, зверніть увагу, як святково сьогодні виглядає наша світлиця. Вона прикрашена виробами, створеними вашими татами, мамами, дідусями і бабусями. У ваших рідних справді золоті руки. Скільки любові було вкладено в ці речі. Рушники, килими, вишиванки так і випромінюють тепло й доброту сердець їх творців.

Сьогодні малята, шановні гості, також приготували для вас приємний сюрприз і запрошують на виставку малюнків «Моя родина». Наші діти дуже люблять малювати, і тепер у них є добра нагода показати свої роботи. Після свята кожний з вас зможе все оглянути.

Ведуча пропонує провести **конкурси для дорослих**:

1. Конкурс *для мам* «*Впізнай свою дитину*».

Малята стоять рядочком із витягнутими вперед руками, і мама із зав'язаними очима має на дотик впізнати свою дитину.

2. Конкурс *для бабусь* «*Хто швидше наліпить вареників*».
3. Конкурс *для тат* «*Хто швидше пришиє ґудзика*».
4. Конкурс *для дідусів* «*Хто швидше надме кульку*».

Після конкурсів дорослих невеличкий дитячий концерт (пісні та танці на вибір муз керівника).

Ведуча. Молодці, малята! Як гарно ви співали й танцювали! І ваші рідні показали свої здібності та спритність.

А тепер наостанок згадаємо народну мудрість – прислів'я та приказки про батьків, родину, рідну землю.

Діти по черзі розповідають приказки та прислів'я.

Хлопчик. Шануймо й поважаймо наших батьків! Любімо нашу неньку Україну! Виростаймо справжніми синами й доньками рідної землі!

Дівчинка. Яке чудове справді свято,
Де рідних, друзів так багато.
Батьків, бабусь, синів і дочок –
Запрошуємо усіх в таночок.

Загальний танок.

Ведуча. Яке справді веселе, чудове вийшло у нас свято «Мама, тато і я – дружна сім’я». Якою великою, теплою родиною сьогодні ми зустрілися! Але настав час прощання.

Дівчинка. Бажаємо вам щастя, здоров’я, злагоди, успіхів і натхнення. Щасти вам!

Звучить музика. Свято завершується.

Додаток О3

Заняття з теми
«ПРО РОДИНУ ПІКЛУВАТИСЬ БУДЕМО, НІКОГО НЕ ЗАБУДЕМО»

Освітні завдання: дати дітям можливість усвідомити, що родина – це люди, пов'язані почуттям любові, а також відповідальності одне перед одним; пояснити життєве правило «Якщо я беру, то я даю»; підвести до думки, що всі в родині піклуються одне про одного; розвивати мовлення, мислення; виховувати шанобливе ставлення до рідних.

Матеріал: папір, фольга, конфеті, клей, ножиці, схема «Домашні обов'язки».

Хід заняття:

На дошці – світлини сімей дітей. На килимку – родина стоніжок. Вихователь звертає увагу на сім'ю стоніжок.

У стоніг – мами і тата – народилися малята.
Такі вони гарні й цікаві, батьки дуже раді їхній появі.
З народженням сто ноженят змінилася оселя:
У ній постійна метушня і сміх чути веселий.
Усюди сохнуть пелюшки, печуться пиріжки,
А ще з'явились ліжечка, поставлені в кутки.
Увечері з роботи повертається тато
І грається з дітьми в ляльки та солдатів.

– Діти, чи схожа ваша родина на родину стоніжок?
– Знайдіть фотографію, на якій зображена ваша сім'я.

Ось це сім'я і дорога родина –
Це тато, мама, бабця і дідусь,
Сестричка, братик і любов єдина,
І я у них також любити вчусь.
В родині тепло, затишно і тихо,
Надійно, світло, радісно завжди.
І нас в родині оминає лихо,
З усім на світі я біжу сюди.
Пригорне ніжно матінка дитину,
Положить тато руку на плече.
Я завжди можу спертись на родину,
Тут серце біль тяжкий не обпече.

Бо є любов, підтримка і увага,
Є тепле слово – щастя джерело.
Панує у родині в нас повага,
Любов прадавня, ласка і тепло.

- Розкажіть про свою сім'ю.

Двоє-троє дітей розповідають про свої сім'ї.

- Сім'ї бувають різні: великі і маленькі. Кожна людина від народження має сім'ю. а чи обов'язково всі члени родини проживають в одній оселі? (*Не завжди. Часто дідусь і бабуся живуть окремо, діти ходять до них у гості або їздять у відпустку.*)

Гра «Збери ланцюжок»

Двоє малят виходять до дошки і розкладають картинки у відповідному порядку:

- Немовля – дівчинка – дошкільниця – школярка – мама – бабуся;
- Дитина – хлопчик – дошкільник – школяр – тато – дідусь.

- Кожна людина, народившись, є немовлям. Роки минають, немовля зростає і перетворюється на дорослу людину. Доросла людина з часом починає старіти. Старіє, старіє і робиться зовсім старенькою. Так буває з усіма людьми. Доросла людина створює сім'ю. у кожного з вас є сім'я. ви найщасливіші діти на світі, тому що у ваших сім'ях усі люблять одне одного, весело живуть разом. Кожен у родині має свої обов'язки. Пограймо у гру.

Гра «Хто що робить?»

- Бабуся пече пироги, в'яже шкарпетки, рукавиці, доглядає за онуками...
- Мама готує обід, пере, прасує, ходить по магазинах, виховує дітей...
- Тато ремонтує, їздить на машині, заробляє гроші, допомагає мамі...
- Дідусь працює на дачі, допомагає татові, бабусі...
- Сестра допомагає мамі і бабусі по господарству, грає з меншими...
- Брат допомагає татові, дідусеві, виносить сміття...

- А що робите ви?

Фізкультхвилинка «Діти допомагають батькам»

Діти виконують рухи відповідно до тексту.

Маму я свою люблю,
Їй завжди допоможу:

Я прасую і перу,
Віник я до рук беру,
Чисто-чисто підмітаю,
Гарно вікна вимиваю.
Мама хай відпочиває
І на мене поглядає.

- Молодці, допомогли матусям. А сім'ю шанували з давніх пір. Народ склав багато прислів'їв про родину. Пригадаймо деякі з них.
- Сімейна злагода за все дорожча.
- На що клад, коли в сім'ї лад.
- Уся родина разом – і душа на місці.
- Дружна сім'я гори зверне.

Діти пояснюють значення прислів'їв.

- Добре пригадали прислів'я про родину. Пропоную вам подумати, як ви поводитиметесь у різних ситуаціях.

1. Мама погано себе почуває. (*Треба викликати швидку.*)

2. У тата поганий настрій. (*Треба його розвеселити.*)

3. Бабуся втомилася і лягла відпочити (*Треба сидіти тихо і не галасувати.*)

4. Маленька сестричка плаче, а мама зайнята. (*Треба заспокоїти сестричку, пограти з нею.*)

5. Дідусь ремонтує машину. (*Можна підносити йому інструменти.*)

– З усіма проблемами впоралися. Пограймо ще.

Гра « Назви лагідно кожного члена сім'ї»

- Син – синок, синочок.
- Дочка – донька, донечка.
- Брат – братик.
- Сестра – сестричка.
- Мама – мамочка, матуся.
- Тато – татусь, татунечко.
- Бабця – бабуся, бабуня.
- Дід – дідусь, дідуньо.

– Я бачу, що всі ви дуже любите свою сім'ю. Як добре, коли в людини є дружна родина! А якщо в сім'ї всі піклуються одне про одного, люблять і пишаються один одним, то що в ній пануватиме? Як ви вважаєте? (*Злагода, дружба, любов*.)

– Розкажіть, за що ви любите свою сім'ю і пишаєтеся нею.

– Пропоную вам виготовити сувенір для членів своєї родини «Сердечне слово».

Діти вирізають за трафаретом силует серця, прикрашають його.

Щоб це сердечко подарувати,
Слова приязні треба сказати.
Сердечко це буде всіх зігрівати
І тепло своє дарувати.

Додаток О4

Конспект інтегрованого заняття
БАБУСЮ Й ДІДУСЯ Я ПОВАЖАЮ, ЇМ ЗАВЖДИ ДОПОМАГАЮ (5-й рік життя)

Освітні завдання. Розвивати діалогічне мовлення, спостережливість, логічне мислення, уміння слухати, бажання ділитися знаннями. Продовжувати формувати елементарні уявлення про найближче людське оточення. Уточнити та узагальнити знання про свійських тварин (*місце проживання, спосіб життя, живлення*). Закріплювати вміння чітко промовляти склади, слова, словосполучення, розуміння змістовного значення слів, що визначають розмір предметів (*довгий, короткий*), назви геометричних фігур, кількісну лічбу в межах 5-ти. Виховувати позитивне ставлення до пізнання нового; повагу, турботливість, любов до рідних, прагнення допомагати їм, бажання доглядати за тваринами.

Корекційна мета. Розвивати аналітичне, дотикове сприймання, тактильні відчуття, дрібну моторику.

Хід заняття

Гімнастика для очей

Вихователь. Діти, а ви любите їздити в гості до бабусі і дідуся? Які вони у вас? (*Добрі, турботливі тощо*)

Тож поїдемо побачимось і, якщо їм потрібна наша допомога, то ми допоможемо їм. Так? Поїдемо на автобусі. А щоб сісти в автобус, що нам треба? Звичайно, квитки.

(Вихователь роздає площинні геометричні фігури).

Дидактична гра «Знайди місце відповідно квитка»

Вихователь. Займіть місця згідно з квитками. (*Діти сідають на стільчики з відповідними геометричними фігурами*).

А поки будемо їхати, пограємось (*мовна гімнастика*):

Сі-сі-сі – їдемо на автобусі;

ді-ді-ді – їдемо на поїзді;

ні-ні-ні – поїдемо на машині.

Ось ми і приїхали. Щось бабусі і дідуся ніде не видно. Мабуть, готують обід. А хто це нас зустрічає? Так, собака Дружок. Як він кричить? Яка це тварина? Поясніть. Чомусь Дружок нас не хоче впускати на подвір'я. гавкає, кусає і в дім не пускає. Погладьте його. Що він полюбляє їсти? (*Відповіді дітей*). А це хто з ним? Так, котик

Мурчик. Як він кричить? Який він? (*Пухнастий, маленький, сумний тощо*) Яка це тварина? Чому він нявкає? (*Хоче їсти*)

Давайте підійдемо до озера і наловимо йому рибки.

Дидактична гра «Нагодуємо котика»

Візьміть вудки, мисочки і спробуйте зловити рибу.

Молодці! (*Вихователь запитує кожну дитину про кількість зловленої риби*).

Скільки разом наловили риби? (*Багато*) Перекладіть рибу в одну мисочку і поставте біля котика. Тепер наш Мурчик не залишиться голодним.

Вправа для зняття зорової втоми (*повторити тричі*).

Оченята в нас втомились,
Міцно-міцно так закрились.
Раз – відкрились, подивились,
Міцно-міцно знов закрились.

Переходимо до столу, на якому розміщені іграшкові тварини біля загорожі.

Дидактична гра «Розмістіть тварин»

Вихователь. Діти, подивіться, що трапилося на подвір'ї.

Птахи та тварини розбіглися. Треба їх повернути за загорожу: качок та гусей – до озера, тварин – пастися на луках. (*Діти самостійно розміщують тварин*).

Всі разом розповідаємо забавку:

Гойда, гойда, гойдала,
Де кобила, там лоша,
Де корівка, там телятко,
Де качечка – каченятко,
А де свинка – поросятко,
Де собачка – цуценятко,
А де мама – там дитятко.
Тварин розмістили, молодці.

Тепер і нагодувати їх треба. Сідайте за столи.

Дидактична гра «Нагодуй тварин»

Вихователь. Розгляньте уважно картку із зображенням тварин і їжі. Треба з'єднати лінією тварину з їжею, яку вона їсть.

Вправа для пальчиків

Вихователь. Візьміть фломастер та покатайте його між долоньками. (*Діти самостійно виконують завдання*)

Молодці! Тварин нагодували. Гарно попрацювали, треба і перепочити.

Фізкультхвилинка

Стали ніжки на доріжку
І побігли швидко ніжки.
Наші ніжки заморились,
На зупинці зупинились.
Сподобались ніжкам
Рівненькі доріжки (*Повторити тричі*)

Гімнастика для очей

Очі щоб відпочивали,
Дивимося вліво-вправо.
Тоді кліп, кліп, кліп очима.
Знову вправо, знову вліво (*Повторити тричі*)

Давайте подивимось, чим ще ми можемо допомогти нашим рідненьким (*Діти підходять до столу, на якому розміщені картки з одягом та клаптиками тканини*).

Дидактична гра «Підбери клаптики»

Вихователь. Допоможіть бабусі підібрати клаптики, щоб залатати одяг (*Діти відшукують клаптики*).

Гарні ви помічники! Діти, у селі був сильний вітер, який пошкодив будівлі. Сідайте за робочі місця.

Дидактична вправа «Відремонтуємо будівлі»

Вихователь. Допоможіть дідусеві полагодити парканчик, загорожу, двері, дах.

Робота ця копітка. Розімнемо пальчики.

Пальчикова гімнастика

Я будиночок будую (*плескають у долоні*);
Стіни рівні в нім мурую (*прямі долоньки*);
Дах трикутний (*пальці прямі над головою під кутом*);
Ще й віконце (*зробити «віконце»*);
Щоб туди дивилось сонце (*розжати та зжати пальці рук, помахати, посміхнутись*).
(*Гімнастику повторити тричі*)

Діти самостійно працюють. Підбирають локшину за розміром, кольором та наклеюють на двосторонній скотч.

Вихователь. Ось і допомогли ви бабусі та дідусеві. Молодці! (*Діти самостійно виставляють на мольберт свої роботи*).

Час минув так швидко. Нам пора повертатися до групи.

Бабуся приготувала нам гостинці – пиріжки.

Тож сідайте в автобус, повернемося і будемо пити чай з пиріжками.

Підсумок.

- Куди ми їздили? До кого?
- Що ви там робили? Як допомагали?
- Чому потрібно допомагати бабусі та дідусеві?
- Сподобалася вам подорож?
- Чим пригостила вас бабуся? (*Бібліотечка вихователя дитячого садка*. 2016. № 4 (квітень). С. 31-33.)

Додаток О5

ГОДИНА СПІЛКУВАННЯ

Тема. Шанобливе ставлення до старших

Мета: розширити знання дітей про найрідніших і найдорожчих людей – маму, тата, бабусю і дідуся; прищеплювати почуття милосердя, уважність до старших людей; навчити оцінювати вчинки героїв; поглиблювати вміння творчо працювати; виховувати доброзичливе ставлення до людей похилого віку.

Обладнання: прислів'я; легенди.

Хід заходу:

І. Організаційний момент

ІІ. Актуалізація опорних знань

- Милосердя, доброта... Ще з давньоруських часів благодійність була традицією нашого народу. Цілком природним і закономірним вважалося допомогти знедоленому, нещасному, поділитися шматком хліба, дати притулок бездомному, захистити старого і немічного, порятувати хворого чи каліку, захистити скривдженого.

Доброта і милосердя - багатоликі. Потреба в них повсякчасна. Навіть тоді, коли немає біди, навіть там, де гори спокійні та твердь земна не хитається під ногами.

Милосердя і доброта – як два крила, на яких тримається людство.

Дівчинка:

Не говори про доброту,
Коли ти нею сам не сяєш,
Коли у радощах витаєш,
Забувши про чужу біду.
Бо доброта – не тільки те,
Що обіймає тепле слово.
В цім почутті така основа,
Яка з глибин душі росте.
Коли її не маєш ти,
То раниш людяне в людині.
Немає вищої святині,
Ніж чисте слово доброти

ІІІ. Повідомлення теми і мети заходу

6. Вступне слово вихователя:

- Ви тільки послухайте: Бабуся! Бабусенька! Бабуня! Дідусь! Дідусенько! Дідуньо! Які ніжні, красиві, лагідні й теплі ці слова! А чому? А тому, що бабуся, дідусь – це мамині або татові батьки. Отже, вони прожили на світі вдвічі більше, ніж наші мами чи тата. Вони бачили в житті вдвоє більше. І ми дорожчі для них удвоє, адже ми –

діти їхніх дітей. Дідусі й бабусі – це наше коріння. А чи відомо вам, що без коріння жодна рослина не може рости?!

7. Читання вірша вихователем

Шануй старших

- Любі діти, - каже мати, -
Треба старших шанувати!
То дасть Господь всього світа
Вам прожити довгі літа.
Час минає тихо, звільна,
З ним дитинство неспокійне, –
Оглянешся сюди-туди,
Кожен з вас вже старцем буде,
Старість – то не радість, діти,
Много треба натерпіти,
Много думать, працювати,
Треба старших поважати

8. Бесіда за змістом вірша

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вихователя

– «Шануй батька й матір свою» - це одна з найголовніших заповідей людського життя, а почуття вдячності – одна з найшляхетніших рис характеру. Про це нагадує нам Біблія, визначаючи піклування про стареньких батьків, дідусів і бабусь обов'язком дорослих дітей і онуків.

2. Виступи учнів

– Сьогодні ще раз згадаймо про наших дідусів і бабусь. Наші діти приготували невеличкі розповіді про своїх рідненьких. Послухаємо їх.

Діти розповідають про своїх дідусів і бабусь.

3**.** Складання закону про спокійну старість (на матеріалі літературних творів)

- Я хочу запропонувати вам скласти Закон про спокійну старість. Він міститиме правила, що ми вивчимо самі та зможемо запропонувати учням інших класів.

Скласти цей закон нам допоможуть легенди та оповідання, що підготували наші діти. У кожній розповіді ви маєте знайти те головне, що хотів донести до нас автор. Ваші висновки становитимуть наші закони. Будьте уважними!

Добре слово

Була собі дівчинка Оля. Коли їй виповнилося 7 років, вона занедужала. Застудилася і злягла. Танула дівчинка на очах.

До нещасної Олі приходили родичі. Кожен приносив що-небудь смачне і поживне: липовий мед, масло, лісові ягоди та горіхи.

Кожен казав: «Треба добре харчуватися і недуга втече».

Оля їла, та нічого не допомагало. Дівчинка вже ледве підводилася з постелі. Якось біля ліжечка зібралися усі родичі. Дідусь Панас каже: «Чогось їй не вистачає, а чого – і сам не збагну».

Коли це відчиняються двері і до хати заходить столітня прабабуся Надія. Підійшла вона до ліжечка хворої, взяла ручку дівчинки у свою зморщену маленьку руку і каже: «Немає в мене ні меду, ні горіхів, ні ягід. Стара я, нічого не бачу. Принесла я тобі, мила моя правнучко, один-однісінький подарунок – щире бажання, аби ти, моя квіточко, швидше видужала».

Така могутня сила любові були в цьому доброму слові, що маленьке сердечко Олі забилося частіше, щічки стали рум'яні, в очах спалахнули радісні вогники.

- Ось, чого їй не вистачало, - сказав дід Панас, - доброго слова.
- Чого бракувало Олі? (*Доброго слова*)

Закон 1. Не залишай рідну людину самотньою. Завжди знайди для неї добре слово.

Як важко бути людиною

Діти поверталися з лісу. Вони ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежить у долині за кілька кілометрів від села.

Утомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Вони зайшли в крайню хату і попросили води. Жінка витягла з криниці води, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили. Відійшли з кілометр від хутірця, як раптом Марійка згадала: «А ми ж не подякувати жінці за воду». Діти зупинилися.

- Справді, забули подякувати. Ну, що ж, - каже Роман, - це невелика біда. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?
- Варто, - наполягає Марійка.
- Чому? Ну, скажи, чому треба обов'язково це зробити? – питає Роман. – Адже ми ж так потомилися.
- Бо ми люди. Якби ми були телята, можна було б не повертатися.

Марійка обернулася і рушила назад. А за нею пішли всі, Роман також.

Закон 2. Поважай старших. Не забувай бути вдячним.

Легенда про батька

В одній із країн у минулому був звичай, що, коли людина старіла, її викидали у прірву, щоб не їла задарма харчів. Та надто любив син батька, щоб так учинити. Отож він поселив свого батька на горищі, куди завжди приносив їжу. Та настав у тій країні неврожай. Голод панував серед людей. Бачить батько, що син чимось заклопотаний, зажурений. От він і питає сина: «Що ж ти, любий сину, такий засмучений, що трапилось у тебе? Ти весь почорнів, напевно від горя якогось?» розповів син про своє нещастя та й про те, що нічим засіяти поле. А батько порадив: «Зніми снопи з хати, якими вона накрита, та й обмолоти ще раз. Зібраним зерном засій землю». Слухняний син учинив саме так, як йому велів батько. І вродило збіжжя у них, як ні у кого. Дійшли чутки і до царя про добрий урожай на полі у того чоловіка. Закликав він його до себе та й питає: «Хто навчив тебе такої мудрості?». Нікуди було діватися тому чоловікові. Розповів цареві всю правду. З того часу старі батьки доживали зі своїми дітьми до старості в шані й повазі.

Закон 3. Прислухайся до порад старших. Дякуй за них.

Гарний учинок

Одного разу Сергійко вийшов на галявину. Він дуже зрадів, побачивши таку прекрасну погоду, ліг на пухкеньку травичку і подивився навколо. «О, як пахнуть прекрасні квіти!» - говорив він сам собі. У цей час хлопчик побачив, що його дідусь рубає дрова.

Дідусь дуже стомився. Гарячий піт заливав його обличчя. Хлопчик подумав і сказав сам до себе: «Піду я до дідуся і допоможу йому». Сергійко пішов, почав швидко рубати дрова. Після роботи він пішов до водички і радо хлюпався в ній, промовляючи сам до себе : «Я працьовитий, я всім буду допомагати».

Закон 4. Допомагай старшим.

- Бачите, як багато гарного може зробити людина людині. І як тепло стає на душі від доброго ставлення до тебе.

Метод «Мікрофон»

- Діти, а які правила ви б ще додали? *(Не сперечайся зі старшими людьми. Привітай зі святом. Не сідай до столу першим, запроси старших...)*

VI. Підведення підсумків

Хай наш незвичайний сімейний урок
Для вас усіх буде, як свято
Нехай всі родини, як ніжний вінок,

Щастям барвистим будуть багаті.

- Дякую вам за приємні хвилини, проведені разом!

Додаток О6

ДОРОСЛИХ ПОВАЖАТИ, ЧЕМНИМИ СТАВАТИ

Тема: Моя родина

Програмовий зміст: розшири уявлення дошкільників про родину; викликати бажання дізнатися про коріння свого роду, примножувати його славу; розвивати пізнавальні інтереси; поповнити словниковий запас, утворювати іменники за допомогою пестливих суфіксі; виховувати повагу, бережне і шанобливе ставлення до членів своєї родини.

Матеріал: фото членів родини, предметні картинки, аудіо запис голосів батьків, вірші про сім'ю, родові дерева, кошик, сердечки паперові.

Словник: підкупуються одне про одного, родове дерево.

Хід заняття:

Вихователь. Діти, сьогодні ми з вами поговоримо про найдорожчих для нас людей – про наших батьків. Сім'я неначе сонечко зігріває завжди людину. Вам було задано разом зі своїми батьками намалювати своє родове дерево.

І сьогодні ми з вами розглянемо ці родові дерева.

Діти розповідають кожен про свою родину.

- Ви вивчили вірші про свою сім'ю. Розкажіть їх.

1-ша дитина

Моя сім'я і дорога родина –
Це тато, мама, бабця та дідусь,
Сестричка, братик і любов єдина,
І я у них також любити вчусь.
Мені тут тепло, затишно і тихо,
Надійно, світло, радісно завжди.

2-га дитина

Словечко хочу мовити за тата,
Бо він мені порадник, захисник.
Він так мені розказує багато,
І я до бесід щирих дуже звик.
Він вчить мене у цьому світі жити,
До праці залучає кожен раз.

3-тя дитина

Два слова чарівних – лиш мама і тато,

А скільки любові у них і тепла!
Вони для дітей означають багато,
Щоб щастя іскрилось і радість цвіла.
Бо тато і мама – це рідні нам люди,
Рідніших у цілому світі нема.

4-та дитина

А моя бабуся вміє все робити,
В неї все до ладу, в домі чистота.
Хоче і онуків теж вона навчити,
І у цьому, мабуть, істина проста.

5-та дитина

А я свого дідуся так люблю!
Він вміє все і все на світі знає.
І я для свого діда все зроблю!
Він всіх на світі любить й поважає.

- Я пропоную вам прослухати аудіо запис, який зробили ваші батьки. Впізнайте їхні голоси.
- А тепер скажімо своїй родині пестливі слова.

Дидактична гра «Скажи ласкаві слова»

- Мама – матуся, матінка, мамуся, матусенька.
- Дід – дідусь, дідуньо, дідусенько.
- Тато – татусь, таточко, татусенько.
- Бабця – бабуся, бабусенька, бабуня, бабусечка.

- У дружній сім'ї піклуються одне про одного, допомагають одне одному і кожен має свої обов'язки.
- Які обов'язки виконує тато?
- Які обов'язки мами?
- А ваші сестри, брати?
- Чи допомагаєте ви одне одному?

Фізкультхвилинка

Скільки нас живе в квартирі?
Тато, мама, брат і я (*Повороти голови в різні боки.*)
Раз, два, три, чотири –
От і вся моя сім'я! (*Піднімання почергово рук угору.*)
Є у мами доньки, доньки-помічниці.
Устануть раненько, (*Діти «замітають».*)
Підметуть чистенько.
Ми – мужчини – тато й я!
І робота в нас своя: (*Повороти тулуба в боки.*)

Допоможем мамі ми,
Посуд миємо самі (*«Миють» посуд.*)
От, от ми які:
Ми усі – помічники! (*Діти сідають на свої місця.*)

Вихователь. А тепер продовжте речення.

Дидактична гра «Продовж речення»

- Найкращим подарунком для бабусі буде...
- Я матусю люблю за те...
- Я допоможу своєму татові...
- Я поділюся зі своєю сестричкою...

Вихователь. У мене є чарівний кошик побажань. Побажаймо всі разом своїм родинам щось добре та гарне.

Вправа «Кошик побажань»

Кожна дитина бере сердечко та каже свої побажання для своєї сім'ї. кладе в кошик побажання.

- Сьогодні всі ви прийшли на заняття з фотографіями своєї сім'ї. ми підготували з вами фотовиставку, огляньмо її всі разом.

Під музику діти розглядають фото всіх членів своєї родини. (Шевцова, Ніколаєнко, 2017)

Додаток О7

ПРО МОРАЛЬ ЗНАТИ – НЕГАРАЗДІВ УНИКАТИ

Тема: Говори по справі, живи по совісті

Програмовий зміст: продовжувати формувати уявлення дітей про моральні якості дитини; учити дотримуватися правил, установлених у суспільстві; виховувати почуття власної гідності, виховувати в дітей чесність, відповідальність за свої вчинки.

Матеріал: серця, вирізані з паперу, олівці, люстерко, скринька.

Словник: совість.

Хід заняття:

Вихователь демонструє дітям скриньку.

- У скриньці лежить особливий і цікавий предмет, особливий тому, що кожен, хто дивиться на нього, бачить зовсім не те, що побачив попередній товариш. Тож нехай кожен погляне на цей предмет, але за умови, що не скаже іншим, що побачив.

Діти по черзі дивляться в люстерко, яке приховане від очей інших дітей.

- То кого ви там побачили? (*Себе*) Так, діти, кожен із вас побачив у дзеркалі самого себе. А що ви можете розповісти про себе, про свої риси характеру? Які ви? (*Відповіді дітей*) Усі ви розказали про найкращі свої риси, і ніхто з вас не назвав поганих. Я дуже рада, що ви всі гарні, чесні.

- Пропоную пограти в гру. Я називатиму вчинки, а ви визначатимете, добрі вони чи погані:

• подякувати товаришеві за допомогу; • нагрубити незнайомцеві; • принести бабусі води; • поступитися місцем у транспорті;	• дарувати щиру посмішку перехожим; • говорити погані слова; • допомогти мамі полити квіти; • нищити квіти в лісі.

- Голос, що підказує нам, які вчинки добрі, а які погані, - це і є наша совість. І совість підказує нам соромитися лихих вчинків і виправляти зло добром.

- Совість – це голос серця.

- Я хочу розповісти вам казку.

Голос серця

Під дахом будинку Дмитрика сім'я ластівок звила собі гніздо. Дмитрикові подобались ластівки, і він часто думав: «От якби в моїй оселі жили такі пташки!»

Одного разу тато приставив до стіни хати драбину, щоб полагодити дах, і забув прибрати її. Побачив Дмитрик драбину і зрадів, що тепер зможе спіймати одну з пташок. Узяв він татів рибальський сачок і накрив ним гніздо. Вилетіла ластівка з гнізда – і затріпотіла в сачку.

Задоволений Дмитрик узяв ластівку і побіг із нею додому.

- Не бійся, – казав він, – тобі в мене буде добре, тобі в мене сподобається!

- Як ви вважаєте, чи сподобається ластівці жити у Дмитрика вдома? Чому?

Хлопчик сховав пташку за пазуху, сів біля вікна і замислився.

- Тук-тук-тук! – стукало серце хлопчика.

- Хто це стукає? – запитала ластівка.

- Це я, серце Дмитрика, - почула ластівка у відповідь.

- Знаєш, - поскаржилась вона, - Дмитрик хоче, щоб я жила в нього, а в моєму гнізді пташенята залишилися. Попроси свого господаря відпустити мене.

- Я раде було б тобі допомогти, - відповіло серце, - але в мене тихий глос, і мій господар не почує мене.

- Що ж робити? Невже я не побачу своїх пташенят?! – заплакала ластівка.

Ті гіркі сльози проникли в серце Дмитрика, і від цього голос серця відразу ж став голоснішим.

- Тук-тук-тук! – застукало серце хлопчика щосили.

- Дмитрику, хіба ти не чуєш, як маленькі пташенята пищать без мами-ластівки?

Хлопчик підняв очі до вікна і прислухався.

- Це, мабуть, твої діти плачуть. Вибач, я забув, що тобі треба годувати пташенят! – вигукнув хлопчик і випустив пташку у вікно.

Ластівка злетіла в небо і незабаром повернулася до гнізда.

Дмитрик вийшов у двір. Біля сходів сидів сусідський кіт і позирав хижо на ластівок.

- Йди звідси! Не смій чіпати пташок! – прогнав кота хлопчик.

Відтоді Дмитрик вирішив охороняти сім'ю ластівок, а коли тато повернувся з роботи, попросив його придбати драбину.

- Як ви вважаєте, чому Дмитрик спочатку хотів спіймати ластівку, а потім охороняв її гніздо?

- Чому кажуть, що совість живе в серці людини?

- Чи можна по очах, голосу і жестах зрозуміти, яке в людини серце? Розкажіть як. (*Відповіді дітей.*)

Фізкультхвилинка «Горобці та кіт»

Вибирають ведучого – «хитрого кота». Він закриває очі. Інші діти – «горобчики» – стрибають навколо нього. За сигналом вихователя «горобчики» тікають, а «кіт» намагається їх спіймати. Якщо ведучий зловить одного з «горобчиків», інші учасники вмовляють «кота» його відпустити, наводячи для цього різні аргументи. Завдання «кота» – вибрати найбільш переконливого учасника. Потім ведучий змінюється, гра поновлюється.

- Як ви розумієте вислів «Жити по совісті»? (Відповіді дітей.)

- Щоб зрозуміти, послухайте вірш.

Що таке совість?

- Мамо, що таке совість?
- Совість, донько, це повість
Про добрі справи, про твоїй, добро –
Життя їх нам з тобою дало.

Хто живе по совісті –
Нікого не підведе.
Совість – скарб в душі
Як промінчик світла в ній.

- Від якої біди може врятувати совість?

- Закрийте очі і попросіть свою совість розказати, якими з ваших вчинків вона задоволена, а якими – ні.

- Моє серце вміє розмовляти з іншими серцями. Зараз воно розмовлятиме з чиїмось сердечком. Послухаймо, про що говорять серця.

Вихователь по черзі підходить до дітей, встає поруч і розповідає про кожну дитину щось хороше.

- Кожен із вас отримає сердечко. Розмалюйте його кольорами вашої совісті. Якщо совість «чиста» - якого кольору буде сердечко?

Вихователь роздає дітям серця, вирізані з білого паперу. Діти виконують завдання.

- Працювати по совісті – означає намагатися виконати роботу якомога краще. Совість допомагає людині залишатися небайдужою

до чужого горя та чужих проблем. Совість не дозволяє людині поводитись неправильно навіть тоді, коли її вчинків ніхто не бачить. Совість допомагає нам чинити справедливо. Наша совість допомагає нам боротися з гріхом, з негарними вчинками і думками. Адже це дуже важливо, щоб наші думки були чистими і добрими.

Якщо чесний ти з людьми і собою,
І вогник палає у серці,
Якщо ти живеш із добром і любов'ю,
То вогник той совістю зветься. (Шевцова, Ніколаєнко, 2017)

Додаток П

СЛОВНИЧОК МОРАЛЬНОСТІ

Повага – уміння відноситись до інших з пошаною, шанувати.

Вдячність – почуття прихильності до людини за зроблене тобі добро, доброзичливе ставлення.

Доброта – здатність робити добро для інших, готовність завжди прийти на допомогу.

Доброзичливість – бажання добра іншим людям, готовність прийти їм на допомогу.

Душевний – сповнений щирої любові до інших.

Скромність – уміння стриматись, не хизуватися своїми заслугами та досягненнями.

Любов – почуття сердечної прихильності до іншої людини, бажання бути з нею поруч.

Щирість – відкритість перед іншими людьми, відвертість.

Чесність – уміння завжди говорити правду та об'єктивно оцінювати свої і чужі вчинки.

Уважність – уміння співчувати чужій біді, прийти на допомогу, вислухати іншого.

Бережливість – уміння турботливо ставитися до всього, що оточує.

Ввічливість – уміння культурно поводити себе, вживати ввічливі слова, бути чемним.

Відповідальність – уміння добросовісно виконувати свої обов'язки.

Жорстокість – прагнення зробити щось погане іншому.

Додаток Р1

Семінар-практикум для батьків
НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ПОВАГИ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Мета: поглибити знання батьків з питань запобігання насильству; надати інформацію про види насилля та його вплив на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; вправляти батьків у розв'язанні небезпечних для виховання дітей ситуацій та пошуку способів їх уникнення.

План проведення:

1. Вступне слово експериментатора.
2. Інформаційне повідомлення психолога дошкільного навчального закладу.
3. Розгляд педагогічних ситуацій**.**
4. Гра «Порівняй відповідь»
5. Створення пам'ятки «Насильство у сім'ї та його вплив на виховання у дітей поваги до матері».
6. Підведення підсумків семінару-практикуму.

Хід семінару-практикуму:

1. Вступне слово експериментатора.

Насильство в сім'ї необов'язково означає фізичне покарання. Виявляється, в житті є багато дій, які можна назвати насильницькими. Багато дітей піддаються насильству, не усвідомлюючи цього. Адже часто психологічний тиск може впливати на дитину не менш згубно, аніж побиття. Саме про насилля, і те, як діти можуть його уникнути ми і поговоримо сьогодні.

Сформулюйте, будь-ласка, очікування щодо теми нашої зустрічі. Чого ви чекаєте від себе, від інших у ході семінару?

2. Інформаційне повідомлення психолога дошкільного навчального закладу.

Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ) визначає насилля як глобальну загрозу здоров'ю. Взагалі, насилля – це дії, що принижують людську гідність, завдають шкоди здоров'ю, а іноді й життю людини.

Існують такі види насилля: фізичне – побиття, штовхання та нанесення інших тілесних ушкоджень; психічне та емоційне – глузування, пригнічення волі, образа, приниження, примус,

пліткарство і все, що спричиняє негативний вплив на емоційний і поведінковий розвиток людини; моральне – залякування та погрози; релігійне – примушення до участі у релігійних обрядах; духовне – позбавлення людини можливості вчитися і розвиватися; сексуальне – ймовірна або фактична сексуальна експлуатація людини; зневага – ігнорування важливих аспектів турботи про людину, що може призвести до погіршення її здоров'я.

Дуже важливо знати цю інформацію, щоб не допустити в подальшому випадків насильства стосовно себе і своїх дітей.

3. Розгляд педагогічних ситуацій.

Педагогічна ситуація 1.

П'ятирічний Сашко завжди сумний, тихий, цурається інших дітей. Коли за ним приходила мама, хлопчик здригався і навіть змінювався в обличчі: червонів, опускав очі і швидко вибігав. Відчувалося, що дитина боїться мами. Під час бесіди з матір'ю було з'ясовано, що вона досить жорстоко поводиться з сином. Жінка виправдовувалася у такий спосіб: «Я своїй дитині не ворог! Якщо і вдарю, то за діло, та й то намагаюся легенько. Має знати, що маму треба слухатися і поважати. Я хочу, щоб мій син виріс справжнім чоловіком, а не бабою».

Запитання для обговорення:

– Як ви оцінюєте поведінку матері Сашка?

– Чи можна шляхом фізичного покарання добитися слухняності та поваги дітей?

– Чи допустиме фізичне й моральне приниження дитини в родинному вихованні та практиці дошкільного закладу?

– Пригадайте свої дитячі враження від покарань і висловіть думки з цього приводу.

Педагогічна ситуація 2.

У п'ятирічної Аліни була улюблена лялька – неодмінна учасниця майже всіх ігор дівчинки. Вигляд у ляльки був доволі непоказним: фарба на обличчі злиняла та стерлася, волосся розпатлалося, ніс сплющився. Проте в маленької Аліни були до неї найніжніші почуття. На день народження дівчинки мама подарувала їй нову ляльку: велику, гарну.

– Стару ляльку треба викинути, - сказала мама. – Вона вся брудна, нікуди не годиться.

– Ні! – Аліна міцно притиснула до себе ляльку, захищаючи її. – Не треба її викидати.

На другий день мама все ж викинула ляльку. Дівчинка помітила це, зі слізьми благала врятувати ляльку, та було вже пізно. Довго після цього Аліна і дивитися не хотіла на нову чепуруху-ляльку, усе згадувала свою улюбленицю.

Запитання для обговорення:

– У чому педагогічна помилка матері Аліни?
– До чого може призвести така поведінка матері?
– Як слід було вчинити зі старою лялькою?

4. Гра «Порівняй відповідь»

Мета: вправляння батьків в вмінні передбачати вчинки своєї дитини, розумінні її внутрішнього світу.

Батькам пропонується передбачити відповідь своєї дитини на ситуації, зображені на картинці. Потім відповіді дорослих зіставляються з відповідями дітей (дітям заздалегідь пропонувалося розглянути картинки з уявними ситуаціями та вибрати свій варіант відповіді).

5. Створення пам'ятки «Насильство у сім'ї та його вплив на виховання у дітей поваги до людей похилого віку».

Батьків ділять на невеликі підгрупи і пропонується створити пам'ятки «Насильство у сім'ї та його вплив на виховання у дітей поваги до людей похилого віку». Після завершення роботи запропоновані пам'ятки обговорюються і створюється одна загальна пам'ятка.

6. Підведення підсумків семінару-практикуму.

Додаток Р2

Семінар-практикум для батьків
ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ У ДИТИНИ

Мета: поглибити знання батьків з питань морального виховання дітей; дати батькам можливість поділитися досвідом сімейного виховання і підвести їх до аналізу особистого педагогічного досвіду; виховати в батьків почуття впевненості у своїх силах і мудрості.

План заходу:

1. Вступне слово експериментатора: «Родина – осередок формування особистості дитини».
2. Виступ психолога дошкільного навчального закладу на тему: «Моральне виховання та особистісний розвиток старшого дошкільника в колі сім'ї».
3. Обговорення з батьками запитань.
4. Виступ методиста дошкільного закладу на тему: «Про дітей та їхні досягнення».
5. Вирішення педагогічних ситуацій.
6. Вправа «Батьки та діти: права й обов'язки».
7. Ділимося досвідом сімейного виховання. Дискусійний обмін думками.
8. Робота з пам'яткою «Якою виросте ваша дитина?»
9. Підведення підсумків.

Хід заходу:

1. Вступне слово експериментатора: «Родина – осередок формування особистості дитини».

Якими близькими для кожного з нас є слова *сім'я*, *родина*, *батько*, *мати*..! Саме в сім'ї в нас формуються найглибші людські почуття: доброта, чуйність, милосердя, любов, взаємодопомога тощо.

Із жалем доводиться констатувати, що сучасна сім'я як соціальний інститут переживає гостру кризу, яка стала наслідком складної суспільно-політичної та економічної ситуації в державі. Роздратованість, знервованість, грубість, сварки, відсутність взаємоповаги у членів сім'ї призводять до негативного емоційного психологічного мікроклімату та деформації взаємин дорослих і дітей.

Основними суб'єктами виховання виступають батьки, які мають зрозуміти, що основною метою виховання й освіти має стати

формування високоморальної, добропорядної та чесної особистості. Обов'язок батьків – не лише дати життя, а й виховати гідних людей.

2. **Виступ психолога дошкільного навчального закладу на тему: «Моральне виховання та особистісний розвиток старшого дошкільника в колі сім'ї»**.

3. **Обговорення з батьками запитань**:

– Що є головним у моральному вихованні дітей?

– Чи потрібно дітей вправляти у навичках культурної поведінки?

– Чи варто використовувати у моральному вихованні дітей метод покарання?

4. Вирішення педагогічних ситуацій.

Педагогічна ситуація.

Розповідає п'ятирічний хлопчик: «Коли ми переїхали до нового будинку на п'ятий поверх, бабуся подарувала мені котика. Він у нас пожив-пожив, а потім мама вигнала його з дому. А великі хлопці його вбили. Ми з татом поховали його біля муру. Мама сказала: «Не плач. Знайшов чого рюмсати! Я куплю тобі шаблю».

Запитання для обговорення:

– Дайте оцінку вчинку матері.

– Які негативні риси характеру можуть проявитися у дитини під впливом таких вчинків дорослих?

– Чи може подібна ситуація спровокувати неповагу дитини до матері?

5. **Виступ методиста дошкільного закладу на тему: «Про дітей та їхні досягнення»** (наслідки тематичної перевірки з рекомендаціями для вихователів і батьків).

6. **Вправа «Батьки та діти: права й обов'язки».**

Батьків ділять на дві групи – «батьки» і «діти» – і пропонують скласти списки своїх прав і обов'язків. «Батьки» і «діти» по черзі висувають ці права та обов'язки одне одному, і, після прийняття іншою стороною, вноситься в завершальний список. Кожна сторона має можливість відхилити будь-яке право чи обов'язок або наполягти на їхній зміні.

7. **Ділимося досвідом:** розповіді батьків про найцікавіший досвід сімейного виховання, дискусійний обмін думками.

8. Робота з пам'яткою:

Якою виросте ваша дитина?

- Якщо дитину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.

- Якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться агресивності.
- Якщо дитину висміюють, вона стає замкнутою.
- Якщо дитина живе в доріканнях, вона вчиться жити в почуттям провини.
- Якщо дитину хвалять, вона вчиться бути благородною.
- Якщо дитина росте в чесності, вона вчиться бути справедливою
- Якщо дитина живе в безпеці, вона вчиться бути доброзичливою.
- Якщо дитину підтримують, вона вчиться цінувати себе.
- Якщо дитина живе в розумінні та дружелюбності, вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

9. **Підведення підсумків**.

Додаток С

Конференція для батьків, педагогів і дітей
ВИХОВУЄМО ШАНОБЛИВУ ЛЮДИНУ

Мета: підвести підсумки завершального етапу дослідницько-експериментальної роботи з батьками; систематизувати, узагальнити закріпити знання з підготовки батьків до виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку в процесі взаємодії з дошкільним навчальним закладом.

Учасники конференції: педагоги дошкільного навчального закладу, батьки, діти старшого дошкільного віку.

Підготовча робота:

Анкетування дітей:

1. Як відносяться один до одного члени твоєї родини?
2. Ти вважаєш себе шанобливою людиною? У чому це проявляється?
3. Ти з пошаною відноситься до своєї мами? У чому це проявляється?

Дітям пропонувалося намалювати своїх мам у ситуаціях, коли вони бувають у доброму гуморі і коли сердяться.

Анонімні відповіді дітей на запитання анкети та малюнки розміщуються на стенді у залі «Все починається з мами».

Інтерв'ювання дітей:

1. Як ти розумієш значення виразу «шанобліва людина»?
2. Що потрібно зробити для того, щоб бути шанобливою людиною?
3. Що ти відчуваєш, коли батьки сердяться на тебе?

Хід конференції:

1. Вступне слово експериментатора.

Кожен із батьків мріє, щоб діти виросли добрими, щасливими людьми. Ніхто не хоче виховати погану людину. Однак, лише бажання замало. Прорахунки, помилки дорослих часто обертаються моральними недоліками їхніх дітей. Серед моральних якостей особистості повага до старших людей та інших членів родини – головний показник гуманістичного виховання.

Ми з вами провели досить складну і тривалу роботу, спрямовану на виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

Тому мету сьогоднішньої конференції ми вбачаємо у підведенні підсумків проведеної дослідницько-експериментальної роботи; систематизації, узагальненні та закріпленні знань із підготовки батьків до виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку в процесі взаємодії з дошкільним навчальним закладом.

Під *поважним* ми розуміємо таке *ставленням до людей похилого віку*, в основі якого лежить позитивне ставлення, засноване на певних моральних знаннях, що відображаються у гуманних учинках дітей стосовно людей похилого віку через вияв пошани, турботи, гуманності, доброзичливості, довіри та допомоги.

Результатом виховання поважного ставлення до людей похилого віку є *вихованість поважного ставлення до людей похилого віку*, під якою розуміється сформоване в процесі виховання поважне ставлення до людей похилого віку, засноване на певних моральних знаннях, що відображаються у гуманних учинках дітей стосовно людей похилого віку через вияв пошани, турботи, гуманності, доброзичливості, довіри та допомоги.

Виховувати у дітей поважне ставлення до людей похилого віку необхідно, починаючи з раннього дитинства; виняткова відповідальність виховання поваги до людей похилого віку покладається на батьків і педагогів; існує необхідність не лише дати дітям необхідний запас знань про поважне ставлення до людей похилого віку, а й формувати практичні навички поважної поведінки дошкільників стосовно людей похилого віку.

2. Дитина розповідає вірш «Помічники»:

Дуже любим нашу маму
Ми з молодшим братом.
Завжди мама грає з нами,
Всіх бадьорить жартом,
І смачні готує страви,
Й перша на роботі.
І відомо, в чім тут справа,
Лиш мені й Володі.
Бо взяли її турботи
Й на свої ми плечі.
Пізно мама йде з роботи,
Вже надворі вечір.
(Л. Письменна)

3. Ознайомлення батьків із стендом «Все починається з родини» (результатами анкетування дітей та малюнками, що зображують членів родини у ситуаціях, коли вони у доброму гуморі і коли сердяться) на стенді.

4. Діалог із учасниками.

Обговорення з батьками та педагогами результатів інтерв'ювання дітей після прослуховування запису.

5. Діти виконують танок з ляльками.

6. Виступи вихователів і батьків:

1) Виховання поважного ставлення до людей похилого віку – найважливіший напрям морального виховання дошкільників.

2) Народна педагогіка про величне значення людей похилого віку.

3) Вплив сім'ї на формування поважного ставлення дітей до людей похилого віку.

4) Взаємодія дошкільного навчального закладу та сім'ї як чинник виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

7. Гра «Від казки до дійсності – один крок»

Вивішуються ілюстрації до казок: «Попелюшка», «Червона Шапочка», «Колобок», «Айболить», «Малюк і Карлсон» і «Буратіно».

Завдання для дітей (відгадування загадок):

На сметані замісили,
На підвіконні остудили.
Якби поклали в коробок –
Може не втік би ... (*Колобок*).

Лікує він усіх звірят –
Вони до нього в черзі в ряд.
Усіх, напевно, він зцілить,
Наш добрий лікар ...
(*Айболить*).

Бабуся онуку дуже любила,
Їй капелюшок червоний пошила.
Ім'я вже свого не згадає малеча.
А як її кличуть всі люди, до речі?
(*Червона Шапочка*)

Товстун варення полюбляє
Й на дах, додому, сам літає.
(*Карлсон*)

Завдання для батьків.

Батькам пропонується заслухати характерні ознаки того чи іншого типу батьківства і 272ора линки272х їх із поведінкою казкового героя, назвавши відповідну казку.

Авторитарний тип:

- цінують покірливість, над усе ставлять власний авторитет;
- мають тенденції до карально-насильницької дисципліни;
- обмежують ступінь вибору дітей. (*Казка «Попелюшка»*)

Ліберальний тип:

- мають незначний контроль над поведінкою дитини, іноді спостерігається повна його відсутність;

– надають дітям багато волі, завжди спираються на логіку і розсудливість. (*Казка «Червона Шапочка»*)

Авторитетний тип:

– батьки прагнуть бути найтурботливішими;

– демонструють чуйність до потреб дитини, більше покладаються на заохочення, ніж на покарання. (*Казка «Буратіно»*)

8. Дитина виконує вірш «Кого я люблю» *(М. Підгірянка):*

Люблю тата, маму, Нема в світі кращих,
Люблю свою родину, Як отець і мати,
Люблю щиро нашу Милішої над рідну
Рідненьку хатину. Я не знайду хати.

9. Аукціон «Слухай дідусів, слухай бабусь, завжди підкажуть мудрість якусь».

Учасникам аукціону – батькам, дітям та педагогам – пропонується пригадати якомога більше приказок, прислів'їв, примовок, закличок, які символізують повагу до матері, батька, людей похилого віку; цінності родинного виховання. За кожну відповідь – сердечко. Хто назбирає більше сердечок – отримує заохочувальний приз.

10. Діти виконують пісню «Родина»(сл. В. Крищенка, муз. О. Золотника).

11. Вирішення проблемних ситуацій.

Ситуація 1.

Ви пообіцяли дитині прогулянку до лісу з відпочинком, але саме в цей час телефонують ваші друзі і запрошують на зустріч, де буде багато цікавих людей, а також і тих, які можуть вплинути на вашу подальшу кар'єру. Яке рішення Ви приймете? Чому? Як повинні батьки ставитись до власних обіцянок?

Ситуація 2.

Ваша донька таємно від батька довірила вам таке: вона хоче привести додому собачку. Ви б хотіли підтримати доньку, але знаєте, що чоловік буде проти. Яке рішення Ви приймете? Обґрунтуйте свою відповідь.

12. Звернення дітей до дорослих.

Любі мами й татусі!

Пам'ятайте, що ми – найцінніше й найдорожче з того, що є у вас. Бережіть нас, ваших дітей. Дослухайтеся до нашої думки, радьтеся з нами, довіряйте нам. Нам часом так не вистачає розуміння,

вашої участі у розв'язанні наших проблем. Станьте уважнішими та ласкавішими до нас.

Повірте, що ми дуже вас любимо. Нам хочеться більше часу проводити з вами, бачити вас у доброму гуморі.

Дорогі вихователі!

Ми розраховуємо на вашу підтримку, повагу, справедливість. Намагайтеся побачити наші найкращі якості. Любіть і розумійте нас – ваших вихованців.

Шановні дорослі!

Станьте добрішими один до одного і до нас, дітей. Так хочеться чути довкола добрі, ввічливі слова; бачити усміхнені обличчя; відчувати, зо поряд є люди, які завжди тобі допоможуть, зрозуміють тебе, дадуть добру пораду.

І, повірте, ми відплатимо вам безмежною безкорисливою любов'ю, вдячністю, повагою, довірою та допомогою. Ми – ваше майбутнє, ваші надії та сподівання!

13. Під тихий супровід «Аве Марія» дитина підходить до ікони і читає вірш:

Молитва за маму

Є в мене найкраща у світі матуся,
За неї, Пречиста, до тебе молюся.
Молюся устами, молюся серденьком
До тебе, небесна Ісусова Ненько.
Благаю у тебе дрібними словами
Опіки та ласки для любої мами.
Пошли їй не скарби, а щастя і долю,
Щоб дні їй минали без смутку і болю.
Рятуй від недуги матусеньку милу,
Даруй їй здоров'я, рукам подай силу,
Щоб вивела діток у світ той, у люди,
Щоб нами раділа – пишалась усюди.
За це я складаю в молитві долоні
До тебе, Царице на сонячнім троні.

(Г. Завадович)

14. Завершення конференції. Розповсюдженням пам'яток для батьків, педагогів та дітей:

Прийоми емоційного прогладжування

- Недарма я вірю в тебе!
- Ти мій фантазер!

- Ти моя гордість!
- Я милуюся тобою!
- Золоті ручки!
- Яка краса!
- Молодець!
- Мій рідний! Мій золотий! Мій гарний!
- Ти всіх нас порадував.
- Ти просто геній!
- Я знаю, ти зможеш.
- Обожнюю такі відповіді!
- Я в захваті від твоєї поведінки!
- Чудово мислиш!
- Я за тебе рада.
- Оце відповідь!
- Цікава думка.
- Найрозумніша відповідь.
- Як приємно від твого вчинку!
- Я тобі вірю.
- Краще й не відповісти!
- Оригінально! Чудово! Незрівнянно! Цікаво! Дуже здорово! Прекрасно!
- Знімаємо перед тобою капелюх!
- Це просто чарівно!
- Я пишаюся тобою!
- Сонечко моє ясне!
- Творча голівонька!
- Диво моє!
- Чарівне дитя!
- Радість моя!
- Перлинко моя!
- Душа моя!
- Старанний ти мій!
- Квіточко моя червоненька!
- Зірочка моя ясна!
- Ти, як ангел, у моєму серці!
- Неповторний мій!

Важливі правила для дітей

Правила доброти

1. Допомагай слабким, маленьким, хворим...
2. Не будь жадібним.
3. Прощай помилки іншим.
4. Ніколи не заздри!
5. Жалій інших, а не себе.

Правила ввічливості

3. Пам’ятай! Ввічливість – уміння поводитися так, щоб іншим було приємно спілкуватися з тобою.

4. Будь завжди привітним; вітайся при зустрічі, дякуй за допомогу, ідеш – попрощайся.

5. Не змушуй за тебе хвилюватись, іде – скажи, куди і коли повернешся.

6. Не вередуй, не бурчи! Твої примхи можуть зіпсувати настрій іншим.

7. Якщо ти зайшов до приміщення, то обов’язково привітайся з усіма, хто вже прийшов.

Правила спілкування

1. Подивись навколо: хто потребує поради, доброго слова, співчуття, допомоги.
2. Постав себе на місце іншого.
3. Зрозумій і виконай його бажання.
4. Принеси іншому радість... І тоді ти станеш добри чарівником!

Спілкуючись із домашніми

1. Коли прокинувся і зустрівся з домашніми, не забудь привітатися.
2. Коли сідаєш за стіл, пам’ятай, як треба сідати і якими приборами користуватись.
3. Не забувай дякувати дорослим за послуги.
4. Пам’ятай, що приходити з прогулянок треба вчасно, аби батьки не хвилювались, і попереджувати, коли повернешся.

Правила пасажирів

1. Зайшовши у салон, стань так, щоб нікому не заважати.
2. Поступись місцем старшим, дівчаткам, малюкам.
3. Не можна стояти на сходинках, голосно розмовляти, кричати, вередувати.

Правила гарного настрою

1. Намагайся зрозуміти бажання іншого і в міру можливостей виконати його.
2. Намагайся бути уважним і люб’язним з кожним зі своїх рідних і близьких тобі людей.
3. Завжди і з усіма будь чесним, чемним, поважай іншу людину (дитину).
4. Постарайся зрозуміти і відгукнутися на стан іншої людини.
5. Намагайся дарувати людям радість спілкування.

Правила поведінки в громадських місцях

1. Коли поруч із тобою люди, пам’ятай про інших.
2. На вулиці намагайся не привертати до себе уваги перехожих своїм неохайним виглядом або гамірливою та задирливою поведінкою.
3. У магазині дотримуйся правил черги та чемної поведінки.
4. У транспорті пам’ятай про старших і менших, намагайся виявляти свою увагу до них.
5. У театрі, бібліотеці, музей дотримуйся тиші, поважай увагу оточення до вистави, книг, творів мистецтва.

Принципи взаємовідносин

1. У ставленні до іншого завжди будь чемним, уважним, доброзичливим.

2. Ніколи не дозволяй собі насміхатися над вадами іншої людини.

3. Не намагайся бути кращим за всіх.

4. Не соромся поступитися іншому.

Щоб не виникла сварка

1. Не накопичуй образ, краще першим усміхнутися.

2. У вирішальний момент стримуйся і уникай конфлікту.

3. Намагайся виявити толерантність або почути й іншу (чужу) думку.

Щоб подобалося бути вдома

1. Зважай на настрій іншої людини.

2. Пести інших своєю любов'ю, захищай їх цим від злих сил.

3. Дотримуйся домашніх традицій, не виявляючи своїх амбіцій.

Додаток Т

Семінар-практикум для педагогів

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА РОДИНИ ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ У ДИТИНИ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Мета: переконати педагогів у необхідності взаємодії та взаємопроникнення родинного та суспільного виховання у процесі становлення особистості дитини-дошкільника; сприяти активному залученню вихователів до співпраці з сім'ями з метою виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку; залучити педагогів до обміну думками про успіхи і труднощі у моральному вихованні дітей.

Хід семінару:

1. Вступне слово експериментатора. Повідомлення теми та мети семінара-практикума.

Основними нормативними документами, якими сьогодні керуються у своїй роботі дошкільні навчальні заклади України, є Базовий компонент дошкільної освіти, який визначає вимоги до змісту та обсягу дошкільної освіти та затверджена Міністерством науки та освіти України Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Дитина». Програма розкриває специфіку впливу різних соціальних інститутів на особистість дитини дошкільного віку, відводячи чільне місце у цьому процесі сім'ї. Об'єднання зусиль допоможе створити широкий розвивальний простір, сприятливий для повноцінного буття дитини в сім'ї та закладі дошкільної освіти.

2. Педагогам пропонується проаналізувати проблемні ситуації.

*Ситуація 1.*Мама п'ятирічного Сергійка скаржиться вихователю: «Я стала помічати, що син росте байдужою та черствою людиною. Він проявляє байдужість до близьких, до їхніх невдач. Коли бабуся захворіла, Сергійко не лише не здогадався запитати про її самопочуття чи подати склянку води, а навпаки – почав грати у шумні ігри прямо перед бабусиним ліжком. А одного разу стався такий випадок. Йшли ми з Сергійком вулицею. Я спіткнулася і сильно вдарила ногу. Ви думаєте він мені поспівчував? Ніскільки. Потяг мене через дорогу до кіоску з морозивом. Я йому: «Зараз не до морозива. Ти бачиш, кожний крок мені дається важко. Мені дуже боляче». На що він відповів: «Подумаєш! Дорослим не буває боляче,

вони вміють терпіти». Звідки це у хлопчика? Адже він оточений ласкою і увагою. У нашій сім'ї всі піклуються один про одного. І це, здається, мало б бути для сина прикладом. Ми завжди намагалися виховувати його добрим, чуйним. В чому ж причина такого ставлення до рідних?»

Експериментатор підводить вихователів до висновку:

Не можна розраховувати на те, що якщо дитина є свідком добрих взаємин людей, то і сама буде робити добрі справи. Цього мало. Пасивне сприйняття прикладу не може створити у дитини прагнення до наслідування.

Ще більшу помилку ми допускаємо, якщо дитина стає лише споживачем турботи, любові і уваги дорослих, якщо вони не вимагають від неї у відповідь уваги до себе.

Ситуація 2. Батько й бабуся на день народження мами п'ятирічної Світлани дарують подарунок і Світлані, щоб не бачити смутку на обличчі дівчинки; підносять сувеніри, які вони називають «для втіхи». А мама не може заперечити те, щоб частина подарунків, призначених їй, не переходила до рук доньки.

– Коробка з цукерками – це Світланці. Сувенір – скриньку для прикрас – також їй: стане в нагоді в ляльковому господарстві... А ось з тканини, призначеної мені на блузу, пошию Світланці плаття. Ти задоволена, дочечко? – Звертається мама до дівчинки.

Експериментатор підводить вихователів до висновку:

Важливо, щоб наші діти не були лише споживачами радощів. Умінню розділяти радість іншого треба навчати дитину. Маленька дитина ще не завжди здатна перейматися радістю іншого, бути щасливою від того, що іншому добре.

Ситуація 3. П'ятирічна Аліна принесла з двору декілька гілок тополі, щоб поставити їх у вазу і простежити, як з бруньок з'являться листочки. «Мамо, подивися, що я принесла! – поспішає поділитися донька своєю радістю. – І у Каті, і в Альони також є такі гілочки». «Де ви їх взяли? Напевно, наламали самі? Як вас тільки до міліції не забрали!» – з обуренням відреагувала мама.

Радість зникає з обличчя дівчинки, скільки образи в очах! Вона намагається переконати маму: «Та ні ж, ні! Ми не ламали самі. Це нам дали робітники, які підрізали дерева». «Краще не обманюй, я перевірю...» – відрізала мама.

Експериментатор підводить вихователів до висновку:

Маленькі діти за своєю природою відкриті і наївні. Від дорослих вимагається контроль за вчинками тих дітей, які діють потаємно. Однак такий контроль треба здійснювати коректно: дитина не повинна відчувати його на собі. Якщо вона тільки й чує: «Дивися, я перевірю», «Все одно я буду знати» і т.п., то навряд чи можна навчити її діяти відкрито, бути правдивою із внутрішніх спонукань. Вона буде діяти правильно лише тоді, коли знає, що її перевірять.

3. Виступ експериментатора.

Заклад дошкільної освіти традиційно орієнтований на пізнавальний розвиток дітей, тоді як сімейне виховання в основному здійснюється «мовою емоцій». Саме в родині відбувається процес накопичення різноманітних вражень, виникають перші уявлення, отримується досвід емоційного переживання сімейних ситуацій, засвоюються способи взаємодії з близькими людьми. Окремі аспекти сімейного життя для дитини виявляються недоступним осмисленню, аналізу, обґрунтованій оцінці і часто залишаються на рівні сприйняття та емоцій. Як наслідок – у дитини формуються спотворені уявлення про батьків, їхнє ставлення до неї, нешанобливе ставлення дитини до членів родини тощо. Певною мірою вплинути на такий стан може дошкільний навчальний заклад. Саме дошкільний заклад має можливість збагачувати, уточнювати, узагальнювати, коректувати уявлення дітей про сім'ю, сімейний устрій, формувати ціннісні орієнтації, організовувати діяльність дітей, у якій знайдуть місце прояви відчуття шанобливого ставлення дітей до батьків, близьких, людей похилого віку.

4. Змагання.

Вихователям пропонується змагання: хто більше пригадає прислів'їв і приказок на теми виховання. (Наприклад: «Виховуй дитя, поки упоперек лавки лежить, поздовж ляже – буде пізно»)

5. Виступ експериментатора.

Соціально-педагогічні дослідження переконливо доводять, що у зв'язку з глобальними кризовими змінами у суспільстві родина виявилася відокремленою від освітнього процесу, а це, у свою чергу, призвело до педагогічної некомпетентності членів сім'ї у справі виховання дітей. З цією метою необхідно здійснювати педагогічне просвітництво батьків, що передбачає їхню достатню підготовленість до виховання дітей за умов сім'ї. У ролі керівника й організатора у цьому процесі повинен виступити дошкільний навчальний заклад, який озброїть членів родини знаннями про сучасні освітні завдання,

роль вікових та індивідуальних особливостей дитини, методи всебічного розвитку особистості тощо. Однак, вважаємо, що основний акцент у роботі з батьками має бути на моральному вихованні, оскільки сім'я відіграє провідну роль у вихованні у дитини поважного ставлення до старших.

Практика роботи дошкільних навчальних закладів з питань виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку свідчать, що успіх співпраці дошкільних закладів із сім'ями залежить від низки обставин: відмова педагогів від проголошення готових рецептів, а налаштування на спільне розв'язання цієї проблеми; створення в процесі співпраці атмосфери довіри, взаєморозуміння та відкритості для контактів; дотримання етики партнерства; вміння домовлятися, узгоджувати позиції, знаходити компроміс; прояв поваги до дитини та її батьків; залучення батьків до виховного процесу дошкільного закладу; ознайомлення педагога з умовами життя дитини в сім'ї; активізація та урізноманітнення форм взаємодії з родиною тощо.

6. Вправа «Коментар»

Педагогам пропонується прокоментувати вислови дорослих про дітей: «Він у нас ледар», «Знову у тебе нічого не вийшло», «Скільки разів тобі говорити, щоб ти не бився». У чому педагогічна помилка таких висловлювань?

7. Робота з пам'ятками.

Сім помилок, що їх припускаються дорослі у процесі виховання дитини

Побутові погрози: «Якщо не прибереш у кімнаті, залишишся без ласощів», «Роби так, як я сказав», «Не став зайвих запитань, бо не пущу на вулицю».

Цим висловам, що злітають з вуст дорослих, часто не надається ніякого значення. Адже дитина сприймає все набагато складніше Такі погрози викликають у неї не лише страх, а й почуття ворожості, прихований негативізм щодо батьків.

Авторитарні накази: «Якщо тобі це каже батько, ти маєш слухатися», «Я тобі забороняю товаришувати з...», «Я – мати, тож краще знаю, що для тебе добре, а що – ні».

Такі репліки є виявленням прагнення підкорити собі іншу людину. Це призводить до порушення атмосфери рівноправності. Дитина затамовує образу: «Ось виросту, побачимо, хто сильніший», - думає вона.

Критика «глухого кута»: «Ти абсолютно не привчений працювати», «Ти такий лінивий, як і твій батько», «Учу тебе, вчу, а все марно».

Такі зауваження заганяють дитину в глухий кут, не залишаючи їй жодної надії на виправлення, тим більше, коли її обвинувачують у тому, що не залежить від неї. Результат? Дитина, почуваючись позбавленою любові та підтримки, відчужується, стає замкненою, неговіркою.

Образливі прізвиська: «Ти поводишся, як упертий віслюк», «Таке може сказати лише повний дурень», «І в кого ти такий йолоп уродився?»

Образливі прізвиська знижують самооцінку дитини, до того ж закріплюють у її свідомості модель спілкування з іншими людьми у формі приниження.

Невмотивований допит: «Ну, то скільки часу у тебе на це пішло?», «І чого це ти так запізнився?», «Я чим ти тут так довго займаєшся?»

Іноді дорослі приділяють надто багато уваги з'ясуванню неістотних деталей у поведінці дитини. Малюк розцінює це як прояв недовіри до себе. У результаті може з'явитися стійкий страх перед дорослими, що змусить дитину в майбутньому приховувати від усіх своє особисте життя.

Безапеляційні твердження: «Ти так робиш мені на зло, я знаю», «Ти просто жадібний, я вже зрозуміла», «Можеш не виправдовуватися, я знаю наперед, що ти скажеш».

Такі твердження надзвичайно болючі для дитини і руйнівні для її психічного здоров'я. Небажання дорослого з'ясувати причини в діях дитини зводить між ними стіну, яка згодом ставатиме дедалі вищою і товщею.

Несвоєчасні поради: «Якби ти тоді зробила, як я тобі радила, нічого б не трапилося. А тепер маєш собі проблему», «Якби в тебе на столі був лад, ти б зараз не переживав, що загубився твій малюнок», «Навіщо ти так переймаєшся? То все дурниці. Ось коли виростеш, розумієш: не варто через це плакати».

Такі поради абсолютно недоречні тоді, коли дитині потрібно, щоб її просто вислухали, поспівчували, допомогли. Іншого разу вона не захоче з вами ділитися нічим – ні горем, ні радістю.

8. Підведення підсумків семінару.

Сучасні тенденції в суспільстві характеризуються підвищенням престижу сім'ї та ролі сімейного виховання, як вирішального чинника становлення особистості дитини-дошкільника. Зважаючи на це, для виховання у дітей старшого дошкільного віку поважного ставлення до людей похилого віку необхідна взаємодія та взаємопроникнення родинного і суспільного виховання; вирішальним у змісті роботи з батьками має стати активне залучення сімей до співпраці з закладом дошкільної освіти.

Додаток У

Педагогічний всеобуч для вихователів
УЧІТЬ ДИТИНУ ПОВАЖАТИ СТАРШИХ

Мета: набуття педагогами практичних умінь організації освітнього процесу з метою виховання у дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку через вирішення педагогічних ситуацій, вправ і задач; вправляння в умінні знаходити власні рішення виходу із тієї чи іншої ситуації, а не користуватися готовими шаблонами.

План заняття:

1. Повідомлення теми та мети тренінга.
2. Вправа «Прокоментуй вислів».
3. Розв'язання педагогічної задачі.
4. Обговорення педагогічних ситуацій.
5. Гра-моделювання «Як вчинити?».
6. Вправа «Передбач відповідь».
7. Складання рекомендацій батькам.
8. Підведення підсумків заняття

Хід заняття:

1. Повідомлення теми та мети тренінга.

2. Вправа «Прокоментуй вислів»

Висловіть своє ставлення до думки О. Запорожця: «Позитивне ставлення, що виникає у двох-трьохмісячної дитини до матері... можливо, є зародком всіх інших людських почуттів, які формуються у подальшому».

3. Розв'язання педагогічної задачі.

Мама 5-річного Сашка пояснює грубість сина стосовно себе тим, що він «вдався у свого батька», який в присутності сина постійно лає дружину, а іноді може її і вдарити.

Як ви будете діяти в цій ситуації?

4. Обговорення педагогічних ситуацій.

Педагогічна ситуація 1. З самого ранку бабуся клопотала на кухні, готуючи святковий обід і трохи не встигала. На час приходу гостей стіл залишався ще неприбраним. «Іринко, чи не могла б ти допомогти мені? Розстав, будь ласка, посуд, поклади серветки...» – звернулась вона до дівчинки. «Бабусю! – Обурилася дівчинка. – Іде мій улюблений мультфільм!». Дівчинка зручніше примостилася на

дивані і продовжила дивитися телевізор. Бабуся лише зітхнула і сама пішла накривати стіл.

Запитання для обговорення:

Чи правильно вчинила бабуся, не звернувши увагу на непослух доньки?

Чи сприяє така поведінка дорослих вихованню поваги до них у дітей?

Що б ви порадили мамі у цій ситуації?

Педагогічна ситуація 2. Коли п'ятирічну Оленку з дитячого садка забирає бабуся, вона радо спілкується з нею, розповідає про свої справи, дисциплінована і зібрана, а коли мама – дівчинка неохоче одягається, не виявляє бажання йти додому. На пропозицію вихователя показати мамі малюнок, який Оленка виконала на занятті, дівчинка відмовляється: «Вона не розуміє, їй не цікаво».

Запитання для обговорення:

– Чим зумовлене таке ставлення дівчинки до матері?

– Як вихователю скоректувати взаємини дитини і мами?

Педагогічна ситуація 3. Під час гри в сім'ю п'ятирічна Іринка говорить Віталику: «Коли мені подзвонить по телефону бабуся, скажи, що мене немає вдома. Мені набридли її постійні скарги на здоров'я».

Запитання для обговорення:

– Що, на вашу думку, є причиною такої поведінки дівчинки?

– Що має зробити вихователь в цій ситуації?

5. Гра-моделювання «Як вчинити?»

Розробіть і розіграйте проблемні ситуації, що вимагають від дитини самостійного вибору морально-цінного рішення, прояву поваги до старших.

6. Вправа «Передбач відповідь»

Мета: вправляння вихователів в вмінні передбачати вчинки дитини, розумінні її внутрішнього світу.

Вихователям пропонується передбачити відповіді дітей на ситуації, зображені на картинці. Потім відповіді дорослих зіставляються з відповідями дітей (дітям заздалегідь пропонувалося розглянути картинки з уявними ситуаціями і вибрати свій варіант відповіді).

7. Складання рекомендацій батькам.

Педагогам пропонується скласти рекомендації для батьків щодо створення предметно-ігрового середовища в сім'ї з метою виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку.

8. Підведення підсумків заняття.

Додаток Ф

Диспут
ЯКА ВОНА, ДИТИНА?

Мета: вправляти вихователів в умінні аналізувати вікові психологічні особливості та умови розвитку старшого дошкільника.

Питання для обговорення:

1. Чи згодні ви з думкою В. Сухомлинського: «Учительська справа – це людинознавство»? Для чого вихователю потрібно знати закономірності розвитку дитини?
2. Доведіть важливість (неважливість) знання педагогом вікової періодизації.
3. Чи має період дошкільного дитинства вирішальне значення у розвитку особистості? Доведіть.
4. Чи варто у вихованні враховувати особливості хлопчиків і дівчаток? Яким чином?
5. Чи може дитина стати людиною поза людським суспільством і без піклування дорослих? Чому?

Додаток Х

АНКЕТИ, ТЕСТИ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

Анкета 1

1. На вашу думку, чи потрібно здійснювати моральне виховання старших дошкільників?
2. Які завдання морального виховання дітей старшого дошкільного віку Ви вважаєте основними?
3. Оцініть за п'ятибальною шкалою рівень Вашої теоретичної і практичної підготовки до роботи з дітьми з морального виховання старших дошкільників. Якщо Ви вважаєте свій рівень підготовки низьким, то вкажіть причину:
4. Які види роботи з морального виховання ви проводили з дітьми старшого дошкільного віку?
5. Які виховні заходи з морального виховання дітей Ви проводили спільно з батьками?
6. Чи відчували Ви певні труднощі у процесі морального виховання дітей старшого дошкільного віку?
7. Які форми співпраці з батьками з морального виховання старших дошкільників, на Вашу думку, найбільш ефективні?
8. Чи звертаються до Вас батьки з питань морального виховання дітей?
9. Чи спостерігали Ви помилки, яких припускають батьки в процесі морального виховання своїх дітей?
10. Чи читаєте Ви науково-методичну літературу з даної проблеми?
11. Які недоліки в підготовці до роботи з дошкільниками з морального виховання Ви відчували на початку експериментальної роботи?
12. Що, на Вашу думку, необхідно зробити для підвищення рівня підготовки вихователів до роботи з дітьми з проблем морального виховання?

Анкета 2

1. Що Ви вкладаєте у зміст поняття «поважне ставлення до людей похилого віку»?
2. Що Ви розумієте під поняттям «вихованість поважного ставлення до людей похилого віку»?

3. Чи поділяєте Ви думку про те, що у дошкільників необхідно виховувати повагу до людей похилого віку?

4. Як Ви визначаєте, чи проявляє дитина поважне ставлення до людей похилого віку?

5. Які прояви поведінки у взаєминах між дітьми та людьми похилого віку привертають Вашу увагу?

6. Які компоненти поважного ставлення до людей похилого віку Ви виховали у дітей:

- доброта, доброзичливість,
- співчуття, чуйність,
- співпереживання,
- справедливість,
- жалість, милосердя,
- турботливість, уважність?

7. Опишіть Ваші дії, коли дитина перебуває в стані емоційного дискомфорту?

8. Які методи виховання поважного ставлення до людей похилого віку Ви використовуєте у роботі з дітьми?

9. Які труднощі у вихованні у дітей поваги до людей похилого віку у Вас виникають? Їх причини?

10. Які форми роботи з родиною (традиційні, нетрадиційні) використовуєте для виховання у дітей поважного ставлення до людей похилого віку?

11. Назвіть чинники, які на Вашу думку, сприяють низькому рівню вихованості поважного ставлення до людей похилого віку у дітей?

12. Чи залучаєте Ви до співпраці батьків вихованців?

13. Які форми роботи Ви використовуєте у роботі з батьками?

Тест

1. Мета морального виховання дітей дошкільного віку:
   а) формування уявлень про моральні норми;
   б) виховання культурно-гігієнічних навичок;
   в) виховання слухняності;
   г) формування моральної свідомості і поведінки.
2. Завдання морального виховання:
   а) виховання моральних почуттів і мотивів поведінки;
   б) формування уявлень про моральні норми;
   в) розвиток пізнавальних здібностей;

г) наслідування поведінки дорослих;
д) виховання моральних якостей особистості.

3. Продовжіть перелік засобів морального виховання:
а) приклад моральної поведінки дорослих;
б) бесіди на теми моралі;
в) організація спільної діяльності дітей на засадах моральних взаємин;
г) ...
д) ...

4. Оберіть принципи морального виховання:
а) рівноцінність особистостей педагога і дитини;
б) гуманістичний характер змісту і засобів виховання;
в) чіткий режим;
г) взаємини довіри і поваги в процесі виховання;
д) контроль за виконанням вимог і правил;
е) створення позитивної емоційної атмосфери;
є) творча взаємодія педагога і дитини.

5. Педагогічні умови подолання негативізмів поведінки дитини в сім'ї:
а) розвиток волі і самостійності;
б) виконання всіх бажань дитини;
в) ігнорування бажань дитини;
г) сувора дисципліна;
д) раціональна організація життя і діяльності дітей.

6. Компоненти культури поведінки дітей:
а) навички культури спілкування;
б)уміння розвивати сюжет гри;
в) інтерес до нових вражень;
г) культурно-гігієнічні навички;
д) культура зовнішнього виду.

7. Назвіть ефективний тип сімейних взаємин:
а) диктат;
б) опіка;
в) мирне співіснування на основі невтручання;
г) співробітництво на основі взаєморозуміння.

8. Педагогічну культуру батьків складають:
а) знання психології та закономірностей виховання;
б) ідейні переконання;
в) вміння бачити перспективи розвитку дитини;

г) педагогічна рефлексія;
д) соціальний статус;
е) педагогічна емпатія.

9. Які форми роботи з батьками не належать до колективних ?
а) залучення батьків до життя дитячого навчального закладу;
б) зустрічі з батьками;
в) вечори запитань і відповідей;
г) семінари-практикуми;
д) виставки дитячих робіт;
е) «сімейні» педради;
є) заняття тренінгового характеру.

10. Виховання батьків – це:
а) допомога батькам у виконанні ними функцій вихователя власних дітей – батьківських функцій;
б) постійний процес саморозвитку дорослих, заснований на свідомому прагненні до вдосконалення своєї особистості;
в) пропагування педагогічної літератури серед дорослих;
г) залучення батьків до участі у суспільних освітніх заходах із дітьми;
д) психотерапія для батьків.

11. Продовжіть правила педагогічного спілкування з батьками:
а) прояв щирого інтересу до батьків своїх вихованців, особистісного підходу до проблем сімейного виховання у спілкуванні з ними;
б) ...
в) ...

Додаток Ц

Практикум для педагогів
У ВИХОВАННІ ВСЯ СПРАВА У ТОМУ, ХТО ВИХОВУЄ

Мета: підготовка педагогів до виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку; підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності вихователів, заохочення до вивчення кожної дитини, допомога в опануванні методами індивідуального й особистісно зорієнтованого підходу у вихованні; набуття педагогами практичних умінь організації освітнього процесу шляхом пошуку оптимальних методів та організаційних форм роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

План проведення:

1. Повідомлення теми і мети заняття.
2. Вправа «Мій ідеал»
3. Коментар висловів відомих філософів, педагогів.
4. Вправа «Мудра порада»
5. Вправа «Мої труднощі у взаєминах з іншими»
6. Обговорення педагогічної ситуації.
7. Диспут «Чи завжди авторитарність педагога передбачає його авторитет?»
8. Вирішення педагогічних задач.
9. Обговорення запитань.
10. Підсумок заняття.

Хід заняття:

1. Повідомлення теми і мети заняття.

2. Вправа «Мій ідеал»

Вихователів ділять на дві групи і пропонують першій групі скласти портрет ідеального вихователя, другій – скласти портрет ідеально вихованої дитини старшого дошкільного віку.

3. **Прокоментуйте вислови**:

- «Розсудливість батька – найбільш дійсна настанова для дітей» (Демокрит)
- «Справжніми вчителями і вихователями народжуються» (А. Дістервег)
- «Добрий вчитель не пропустить ні одного зручного випадку, щоб навчити чомусь корисному» (Я. А. Коменський)

- «Від любові до матері дитина переходить до любові безпосередньо оточуючих її людей, від любові до батька – до – братів, до сусідів.» (І. Песталоцці)
- «Довгим і малокорисним є шлях настанов, коротким і дієвим є шлях прикладів» (Сенека)
- «У вихованні все повинно базуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статути і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання». (К. Д. Ушинський)
- «Якщо медикам ми вверяємо наше здоров'я, то вихователям вверяємо моральність і розум дітей наших, вверяємо їхню душу, а разом з тим і майбутнє нашої вітчизни» (К. Д. Ушинський)
- «Якщо ти з дитинства не навчився дивитись в очі матері і бачити в них тривогу або спокій, мир і збентеження, – ти на все життя залишишся неуком» (В. О Сухомлинський)

4. **Вправа «Мудра порада»**

Вихователям пропонується дати поради батькам в уявних ситуаціях.

Ситуація 1.

«Я знаю, що надто опікаю свого сина, але не можу це припинити. Він здається таким безпорадним, залежним від мене. Не можу вимагати від нього самостійності, виконання якихось обов'язків».

Ситуація 2.

«Я випробувала все, що тільки могла придумати, щоб примусити мою дочку припинити бити свого маленького брата. Покарання не допомагають. Я покарала її і примусила обіцяти, що вона так більше робити не буде, але наступного дня вона знову побила брата».

Ситуація 3.

«Моя дочка постійно необґрунтовано скаржиться на те, що діти в садочку її б'ють. Я думала, що це з часом пройде, але скарги дотепер не припиняються».

Ситуація 4.

«Якщо я кажу «так», моя дитина відповідає «ні». Якщо я кажу «не ходи на вулицю», він обов'язково біжить гуляти. І так весь час. Я серджуся і не знаю, що робити».

5. Вправа «Мої труднощі у взаєминах з іншими»

Педагогам пропонується проаналізувати власні труднощі у встановленні взаємин з іншими людьми і відповісти на запитання: «Про що свідчать ці труднощі? Чи мають вони зв'язок із вашим дитинством? Визначте шляхи самовдосконалення. Як запобігти формуванню подібних явищ у вихованні дітей старшого дошкільного віку?».

6. Обговорення педагогічної ситуації.

Чотирирічний Дениско ріс метушливим і неслухняним хлопчиком. Не звертаючи уваги на суворі вимоги батьків, дитина постійно пустувала та ігнорувала їх прохання поводитися добре. Батьки хлопчика то погрожували синові, що скоро здадуть його до дитсадка (там непослуха вже навчать добрій поведінці), то вдавалися до криків та запотиличників.

Запитання для обговорення:

Чи можна вважати такий підхід до виховання слухняності дитини дієвим?

У чому ви вбачаєте помилковість такого виховання? Чи сприяє воно вихованню поваги до батьків?

Що б ви порадили батькам Дениска у вихованні сина?

7. Диспут «Чи завжди авторитарність педагога передбачає його авторитет?»

Педагогам пропонується порівняти два поняття – «авторитарність» і «авторитет» і довести, що авторитарність вихователя не завжди передбачає його авторитет.

8. Вирішення педагогічних задач.

1) При інсценуванні казки «Лікар Айболить» ніхто не погоджується на роль злого Бармалея. Запропонуйте дії вихователя.

2) Останнім часом в іграх дошкільників присутні мотиви жорстокості, насилля та беззмістовні дії переслідування, приниження, бійки. Поясніть причини означеного явища. Дайте поради батькам у цьому плані.

9. Обговорення запитань:

Що має робити вихователь, коли батьки:

а) ігнорують необхідної єдиної системи вимог до морального виховання в дошкільному закладі і сім'ї;

б) вважають, що головну відповідальність за моральне виховання має нести дошкільний заклад, оскільки в ньому виховання здійснюється за спеціальними програмами?

10. Підсумок заняття.

Додаток Ч

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ТА ВПРАВИ

«Закінчи речення»

Добрі діти батьків радують, а погані...
Марійка бабусі допомагала, а Сергій...
Данилко з друзями ділиться, а Тарас...

«Відповідай швидко і точно»

Бабуся старенька, а мама...
Хороший друг пожаліє, а поганий...
Щира людина поділиться, а скупа...

«Запитую – відповідай»

- Як звати твою маму?
- Як тата звати по батькові?
- Назви імена бабусь, дідусів?
- Хто твій друг?
- Чим ти з ним ділишся?

Гра «Так чи ні?»

Мета: пригадати правила поведінки в громадських місцях, правила ввічливості й культури мовлення; виховувати повагу до людей старшого віку та однолітків.

Інструкція. Ведучий (ведучі) по черзі зачитують твердження. Гравці оплесками виявляють свою згоду. Незгоду можна виявляти тупотінням ніг або мовчанкою.

1. У ввічливості виявляється ставлення до інших людей. Увічлива людина не заподіює іншому неприємностей і образ.
2. Увічлива людина завжди вітається і прощається.
3. Неввічливо не відповідати на привітання.
4. Якщо ти сидиш, а до кімнати увійшов дорослий, слід підвестися, щоб із ним привітатися.
5. З дорослим необхідно вітатися першим, самому протягати руку.
6. За руку вітаються, якщо дорослий сам протягає руку.
7. Вітаючись, не потрібно дивитися в обличчя тому, з ким зустрівся.
8. Якщо до тебе звернувся дорослий, а ти сидиш, слід підвестися.
9. Можна своїм близьким друзям давати прізвиська.
10. В іграх не будь грубим, не галасуй.

11. Не сперечайся з товаришем через дрібниці, не сварися, намагайся працювати і грати дружно.

12. Не жалійся, якщо ображають.

13. Якщо друг у чомусь помиляється, скажи про це йому у вічі.

14. Увічлива людина привітна й уважна до інших.

15. Слід бути ввічливим у словах, у тоні, у жестах, у діях.

16. Увічливі слова (*«будь ласка», «дякую», «будьте ласкаві» і т.п.*), сказані грубим голосом вже не є ввічливими.

Додаток Ш

Робота, проведена на емоційно-ціннісному етапі дослідження,
з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Заняття 1.

Мета: поглибити знання дітей про емоцій та почуття, їх полярність; формувати уміння визначати полярні почуття та емоції.

Дітки, сьогодні я розкажу вам цікаву історію.

В одному місті жила собі дівчинка Оленка. Та жила вона не сама, а з батьками. Проте, вона дуже сумувала за своїми дорогими бабусею та дідусем, які мешкали окремо, за містом.

Одного разу дівчинка вирішила навідатися з батьками до стареньких. Приїхавши до них, Оленка з батьками були здивовані: з бабусею та дідусем щось трапилося! Вони не вийшли зустрічати гостей, не посміхалися їм, не виказували жодного почуття.

Як виявилося пізніше, до стареньких у хатинку проникнув злий чарівник, якому не подобалося, коли люди були щасливими. Він довго вмовляв дідуся з бабусею змінитися, перестати посміхатися. Та бабуся й дідусь відмовилися. Розгнівався чарівник і мовив грізним голосом: «У такому разі, я зроблю так, щоб ви не відчували жодних емоцій та почуттів. І зможе розчарувати вас лише щира любов рідних людей, їх лагідні слова».

Тож, дітки, допоможемо стареньким, розчаруємо їх? Для цього вам треба до поганих слів-характеристик, підібрати гарні.

Дидактична вправа «Скажи навпаки»

Експериментатор пропонує дітям назвати протилежні людські характеристики:

Злий – ...(*добрий*); сумний – ... (*веселий*); сварливий – ... (*миролюбний*); боязкий – ...(*сміливий*); потайний – ... (*щирий*); черствий – ... (*жалісливий*); жорстокий – ... (*милосердний*); ледачий – ... (*працьовитий*).

– Молодці, дітки, гарно впоралися із завданням! Старенькі вже можуть сказати про свої почуття, але, на жаль, не можуть посміхнутися. Пригадаймо, які наші рідні та доповнимо речення.

Дидактична вправа «Скажи який»

Експериментатор пропонує дітям продовжити рядок характеристики рідних.

Мама – добра, ніжна, ласкава, лагідна...

Тато – сильний, сміливий, працьовитий...

Бабуся – лагідна, добра, роботяща, старенька...

Дідусь – сивочолий, мудрий, працьовитий...

– Молодці, якби не ви, то не здолати Оленці та її рідним злого чарівника! Спали чари, бабуся з дідусем посміхаються та радіють зустрічі своїх рідненьких.

– А ви хочете трохи почаклувати?

Дидактична гра «Якби я був чарівником...»

Експериментатор пропонує дітям замріятися і розповісти, щоб вони хотіли зробити для своїх дідуся та бабусі:

Якби я був чарівником, для бабусі зробив би...

Якби я була чарівником, то для дідуся я б забажала...

Якби я би чарівником, зробив би багато добрих справ для людей похилого віку, а саме: ...

– Які ви добрі, вправні чарівники! Молодці, ви гарно попрацювали!

Заняття 2.

Мета: розширення знань про особливості вияву почуттів та емоцій, причини, які їх зумовили; формування вміння об'єктивно аналізувати дії оточуючих відносно людей похилого віку, прогнозувати власні дії за таких умов.

Сьогодні я хочу прочитати вам казку. Послухайте її уважно.

Читання та обговорення літературного твору
«Не так сталося як гадалося» *(за О. Харченко)*

Усі батьки (і звірі, і птахи, і люди) із нетерпінням чекають на появу своїх дитинчат. Усі батьки завжди заздалегідь обирають імена й уявляють собі, якими будуть їхні діточки. Усі батьки мріють про те, як пишатимуться своїми дітьми. Та не завжди стається так, як гадається...

– Ко-ко-ко-коли виростуть наші маленькі дівчатка, – говорила курочка, сидячи у гнізді й зігріваючи своїм теплом яйця, – я вчитиму їх господарювати...

– Ко-ко-кохана, чому дівчатка? – перебив її майбутній тато-півень. – Хлопчики, у нас будуть хлопчики, і я вчитиму їх співати...

За такими суперечками незчулися півень та курочка, як у їхньому гнізді з’явилися троє пташенят хлопчиків. Батьки раділи, та ні на хвилину не припиняли мріяти про те, як пишатимуться своїми дітлахами.

Минали дні, хлопчики-півники підростали. Спочатку вони навчилися ходити, потім бігати, а потім і літати почали. А ще вони дуже часто сперечалися, кричали й навіть почали битися. Особливо билися й сперечалися два старших півника, а найменший у цей час просто відходив убік. Тато своїх півників дуже любив. Йому подобалося, що його сини можуть відстояти себе, побитися, якщо треба, тільки менший синок засмучував тата-півня.

– Відчуваю, ко-ко-кохана моя курочко, що старші сини прославлять нас на весь двір. Скоро ми пишатимемось ними! – казав тато півень своїй дружині, коли півники їх не чули.

Мама-курка з ним погоджувалася та зітхала – жаль її було меншого сина. «Ну чому ж він такий? Зовсім не бойовий...», – думала вона.

І от одного разу тато вирішив, що вже час починати навчання.

– Любі мої сини, я навчу вас співати.

– Навіщо нам співати? – закричали старші півники.

– Бо це наша робота. Півень повинен розбудити вранці всіх. Чим гарнішою буде пісня, тим більше поважатимуть вас.

Почалося навчання. Тривало воно щодня по кілька годин. Старші півники робили успіхи, а менший дедалі більше скромно мовчав. Врешті-решт, тато, як то кажуть, махнув на свого меншого сина крилом. Мовляв, пишатися я ним точно не зможу, може, хоч чогось навчиться, і спрямував увесь свій талант на навчання старших синів. Скоро менший півник і приходити на навчання припинив. Де він був у цей час та чим займався – ні мама, ні тато не знали...

Одного разу, коли мам курка поверталася з базару, вона побачила, як дорогою повільно крокує бабуся-качка. Вона була найстаршою мешканкою двору, іти їй було важко – ледве ноги переставляла. А поруч із нею ішов найменший півник із великим кошиком. Видно, що нести кошик йому було важко, та він не здавався. А коли стара качка порівнялася на дорозі з куркою, то сказала їй зовсім неочікувані слова:

– Пощастило тобі, курочко, із синочком!

– Спасибі, бабусю-качко, у мене обидва старші сини спритні, - відповідала курка.

– Е ні! Ти мене не зрозуміла. Пощастило тобі, курочко, із меншим сином...

Мама-курка аж дзьоб розкрила від здивування. А качка продовжувала:

– Такий твій менший півник уважний, ввічливий, усім мешканцям двору допомагає: то кошик піднесе, то зерняток назбирає. Таким сином пишатися можна!

Запитання

– Скільки синів з'явилося в курочки та півника?

– Про що мріють усі батьки?

– Чого тато-півень навчив своїх синів?

– За що подякувала курці бабуся-качка?

Пантоміма «Емоції»

Мета: виховувати здатність узгоджувати власний настрій з душевним станом довколишніх; формувати у дітей уміння використовувати в процесі спілкування невербальні засоби (міміку, жести).

Процедура виконання: Дитині пропонувалося за допомогою пантоміми відтворити певні емоції:

- насупитися, як сердита людина; зла чарівниця;
- посміхнутися, як кіт на сонці; як хитра лисиця; як весела дитина; як великий добрий ведмідь;
- здивуватися, неначе побачили щось невідоме;
- зацікавитися, намагаючись дізнатися, що смачного купила мама;
- злякатися, як дитина, що загубилася в лісі; як заєць, що побачив вовка; як кошеня, на яке гавкає собака.

Бесіда «Уміння прощати»

– Сьогодні вас ображали? Що стало причиною образи? Чи сильно ви образились? Які почуття у вас виникли після того, як вас образили? Чи пробачили ви того, хто вас образив? Чи ображали ви колись цю людину? А інших людей? Як ви думаєте, які почуття відчула ображена вами людина? Чи відрізняються почуття ображеного від почуття того, хто образив? Чи просили ви вибачення у ображеного вами? Яке слово треба сказати, коли просиш вибачення? Який має бути вираз обличчя, щоб засвідчити бажання і готовність простити?

Усі люди зляться. Кожен по-своєму передає це відчуття: одні – мовчки, а інші – за допомогою слів чи кулаків. Але щойно злість минеться, стає сумно і неприємно. Для того, щоб не псувати стосунки з іншими людьми, не кривдити їх, ми навчимося чарівних прийомів, що допоможуть вам подолати злість.

Заняття 3.

Мета: закріпити знання дітей про риси доброї людини; розвивати вміння давати пояснення сутності позитивних моральних рис; формувати усвідомленість потреби ідентифікації з моральним образом добра; продовжувати вчити об'єктивно оцінювати дії однолітків та моделювати власну поведінку у проблемних ситуаціях.

Вправа «Поміркуй і скажи...»

Експериментатор пропонує дітям скласти портрет доброї людини. Він називає риси, а пояснення мають зробити діти. Описуючи рису, дитина кріпить сердечко-стікер на силует.

- Стійкий – намагається не плакати, бути мужнім;
- Чесний – говорить правду, не обманює, відвертий, щирий;
- Охайний – дотримується чистоти, не розкидає своїх речей;
- Добрий – робить добрі справи для себе й для інших;
- Ввічливий – уміє поводитись і говорити так, щоб іншим було приємно з ним, виявляє увагу до інших людей, не ображає їх;
- Турботливий – думає про те, як допомогти іншим, зробити для них щось приємне;
- Справедливий – ставиться до людей та, вони на те заслуговують;
- Працелюбний – любить працювати, не марнує часу.

Після того як приклеїли останнього стікера, силует «оживає» і вихователь показує зображення людини.

Ситуації морального вибору

Ситуація 1. Руслан і Сергійко пішли в магазин за хлібом. Коли вони проходили повз кіоск з морозивом, Руслан запропонував Сергійкові купити його, а бабусі сказати, що загубили гроші.

– Що було далі?

– Чи переконав Сергійко Руслана не чинити так?

– Як поводяться діти з добрими переконаннями?

Ситуація 2. Дівчинка Ліза з мамою гуляти в парку. На лавці сиділа старенька бабуся. Із її тремтячих рук випала газета, яку вона

читала. Мама підійшла до бабусі, підняла газету і подала їй. А Ліза побігла до маленького песика, який грався м'ячиком.

– Що можна сказати про поведінку дівчинки?

– Чому дівчинка побачила лише песика?

– Хто потребував допомоги в цій ситуації?

– Що сказали б ви цій дівчинці про її поведінку?

Ситуація 3. Малий Марко, вийшовши у двір, побачив, що на лавці сидить дідусь. Хлопчик знав, що треба привітатися з ним. Він підійшов до нього і сказав: «Привіт, дідусю!»

– Чи правильно зробив Марко, що привітався?

– У чому він мав рацію, а в чому він помилявся?

– Як, на вашу думку, відреагував дідусь на таке привітання, чи було йому приємно?

– Щоб ви порадили Маркові?

Ситуація 4. Остап із дідусем зайшли в автобус. Усі місця були зайняті, тільки на передньому сидінні одне місце було вільним. Остап звернувся до дідуся з такими словами: «Ти ж туди все одно не пройдеш, то я сяду. Дідусь нічого не відповів, а Остап зручно вмостився на сидінні.

– Чи правильно вчинив Остап?

– Кому треба було сісти на вільне місце?

– Як треба було запропонувати дідусеві місце?

– Чи бувають такі ситуації, що дорослі відмовляються? Чому вони це роблять?

– А як все ж таки мають поводитися діти?

Додаток Щ

Робота, проведена на інтегровано-креативному етапі дослідження, з виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку

Казкова подорож у дитинство бабусі

Мета: закріпити та розширити уявлення дітей про повагу до людей похилого віку; вправляти в складанні розповідей про дитинство бабусі.

Ваші бабусі колись, як і ви, були маленькими. Вони також ходили до дитячого садочка, любили бавитися іграшками, кататися на каруселях. Ваші бабусі вам розповідали коли-небудь про своє дитинство? Давайте ми з вами сьогодні помандруємо у минуле і уявимо, що ми – це наші бабусі в дитинстві – маленькі дівчатка. Розкажіть, яка ви бабуся-дівчинка: як виглядаєте, що любите, що вам не подобається, що відчуваєте? Ось послухайте мою розповідь.

Я – маленька дівчинка Валентинка. У мене довге світле волосся, зелені очі. Я ходжу у дитячий садочок. Там у мене багато друзів. Я люблю бавитися ляльками, кататися на велосипеді, грати у схованки. А ще я люблю цукерки «Червоний мак». Мені не подобається, коли мене ображають, сваряться на мене. Тому я завжди намагаюся гарно себе поводити. Я щаслива, бо в мене є моя дружна родина – мама, тато і сестричка. (Розповіді дітей)

Логічна гра «Добре чи погано?»

Мета: вправляти дітей в умінні оцінювати ситуацію, що передбачає моральний вчинок стосовно людей похилого віку; самостійно знаходити правильний вихід із ситуації.

Ситуація 1. Я, їдучи в автобусі, весь час кручусь, необережно штовхаю дідуся, що їде поруч.

Ситуація 2. Я з'їв цукерку, а папірець від неї, крадькома від бабусі, закинула під ліжко.

Ситуація 3. Я завжди в магазині вередую і вимагаю, щоб бабуся купила мені нову іграшку.

Ігрові завдання з елементами психодрами

Мета: вправляти дітей на основі розвитку у них уміння розуміти пережитий емоційний стан у тій чи іншій ситуації по-новому оцінювати причини виникнення конфліктів, знаходити способи їх

усунення та правильно діяти в складних життєвих ситуаціях; набуття досвіду розв'язання життєвих ситуацій та уникнення конфліктів.

Процедура виконання. Для розв'язання дітям пропонувалися такі конфліктні ситуації: «Ти не прибрав у кімнаті і бабуся заборонила тобі дивитись телевізор», «Дідусь наполягає, щоб ти одягла черевички, які тобі не подобаються. Як діяти?». Діти не лише розв'язували складну конфліктну ситуацію, а й обігравали ці ситуації з подальшим її обговоренням. Особлива увага зверталася на обговорення почуттів, емоцій, які діти відчували під час обігравання. Після обговорення діти разом із експериментатором визначали правильний алгоритм дій у ситуації.

Ситуації морального вибору «Хочу – потрібно»

Мета: вправляти дітей в умінні співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно»; виховувати готовність дитини надати безкорисливу допомогу людям похилого віку у повсякденних ситуаціях.

Процедура виконання. Дітям пропонувалися життєві ситуації:

- допомогти бабусі прибрати в кімнаті чи піди подивитися улюблений кінофільм;
- допомогти дідусеві зібрати яблука чи піти покататися з подружкою на гойдалці;
- посидіти з хворою бабусею чи піти з друзями в цирк;
- дати дідусеві подивитися по телевізору новини чи переключити на канал з улюбленими мультиками.

Діти пропонували вихід із ситуації, обґрунтовували свій вибір.

Вправи-драматизації «Бабуся загубила окуляри», «Нехай дідусь відпочине»

Мета: вправляти дітей в умінні співвідносити уявлення про поважне ставлення до людей похилого віку з типовими проявами їхньої поведінки.

Процедура виконання. Діти обігравали пропоновані ситуації з наступним її обговоренням.

Словесна творчість «Закінчи історію»

Мета: закріпити уміння дітей оцінювати вчинки своїх ровесників стосовно людей похилого віку та давати їм моральну оцінку.

Процедура виконання. Дитині пропонувались незакінчені історії, у яких герої опинялися перед вибором того чи іншого вчинку по відношенню до людей похилого віку. В залежності від учинку, герой історії виявляв моральні якості, найбільш знайомі дітям

дошкільного віку: доброта (альтруїзм)-егоїзм; щедрість-жадоба; працьовитість-лінощі; правдивість-брехливість).

Історія 1. Бабуся розмовляла з сусідкою, а Андрійкові дуже хотілося показати мамі, якого гарного коника він щойно намалював. Тоді Андрійко... Що зробив Андрійко?

Історія 2. Оленка з дідусем поїхали в село до бабусі. Бабуся пригостила Оленку її улюбленими цукерками. «Смачні цукерки?», – запитав дідусь в онучки. – «Я також такі дуже люблю». Оленка подивилася на цукерки і ... Що відповіла Оленка?

Історія 3. Катруся бавилася іграшками. Бабуся несла в корзинці яблука. Раптом корзинка впала і всі яблука висипалися на землю... Як відреагувала Катруся?

Історія 4. Сашко зі своїм маленьким братиком гралися гарною дорогою машинкою, яку вчора купив йому дідусь, і зламав її. В кімнату ввійшов дідусь і запитав: «Хто зламав іграшку?»... Що відповів Сашко?

ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА РЯБОШАПКА

ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПОВАЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Монографія

2-видання доповнене та перероблене

Підписано до друку 25.06.2024 Формат 60х84/16.
Папір офсет. Друк цифров. Ум. друк. арк. 12,43
Тираж 300 пр. Зам. № 342(824)

Видавець і виготівник «Сочінський М. М.»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (068) 854 66 19, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com
e-mail: vizavi003@gmail.com